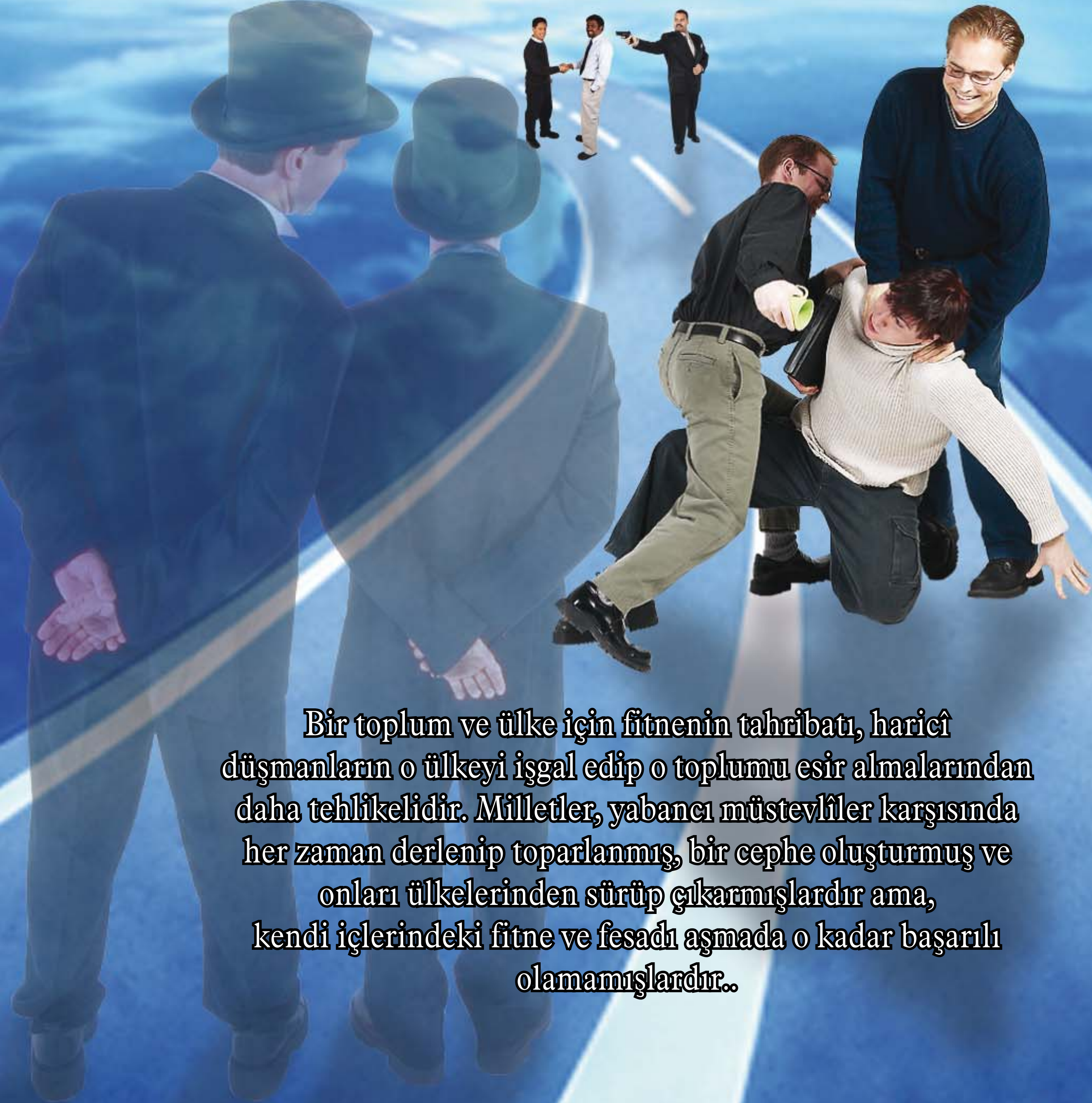
Yeni Ümit

FİYATI: 4.000.000 TL. 4 YTL.

Dinî İlimler ve Kültür Dergisi
www.yeniumit.com.tr

YIL: 18 SAYI: 72 NİSAN-MAYIS-HAZİRAN 2006
106702 - 2006/2

Bir toplum ve ülke için fitnenin tahribatı, haricî düşmanların o ülkeyi işgal edip o toplumu esir almalarından daha tehlikelidir. Milletler, yabancı müstevlîler karşısında her zaman derlenip toparlanmış, bir cephe oluşturmuş ve onları ülkelerinden sürüp çıkarmışlardır ama, kendi içlerindeki fitne ve fesadı aşmada o kadar başarılı olamamışlardır..

FİTNEYE YENİK YILLAR

Fitneye; deneme, test etme, potadan geçirme, hası hamdan, altını taştan-topraktan ayırma denebileceği gibi, kargaşa çıkarma, bozgunculuk yapma, herc ü merce sebebiyet verme ve insanları birbirine düşürmeye de fitne denegelmiştir. Ayrıca, bizim için bazen bir risk de ifade eden bedenî ve cismanî yanlarımızın ve mal-mülk, evlâd ü iyal, sıhhat, afiyet, gençlik, makam, mansıp türü şeylerin yanında, fakr u zaruret, hastalık, yaşlılık halleri; günahlara açık ortamda bulunma, nefs-i emmârenin güdümünde olma, insî-cinnî şeytanların tuzağına düşme; ehl-i küfür ve ehl-i ilhadın zulüm, işkence ve baskılarına maruz kalma; değişik dayatmalarla dine-diyanete aykırı şeylere zorlanma; Müslümanca yaşamadan ötürü mahkemelerde sürünme, zindanlara atılma, sürgünlere gönderilme; yakınlarının hususiyle de kendi evlatlarının inanç ve düşünce istikametini bozacak cereyanlar karşısında sağlam durup duramama; münafık gürûhun farklı yollarla milletin birlik ve beraberliğini bozma gayretlerine karşı dayanma... evet, bunların hemen hepsi de birer fitnedir ve bu fitnelerin bazıları, Kur'ân'ın ifadesiyle, insan öldürmeden daha büyük bir cinayettir. Aslında Kur'ân-ı Kerîm "İmtihan olarak sizi hayırla da şerle de deneriz"[1] buyurarak bize fitnenin çeşitliliğini hatırlatır ve yürüdüğümüz yolun ulü'l-azmâne bir metanet istediğine dikkatlerimizi çeker.

Evet, insan, bedenî ve cismanî arzularıyla imtihan olduğu gibi, bazen dünyanın cazibedâr güzellikleriyle, maddî imkan ve servetle, iktidar ve kuvvetle, bazen bela ve musibetlerle, değişik ihtilaf ve iftiraklarla, bazen de içtimaî düzenin bozulması, toplumun anarşi ve kargaşaya girmesi.. gibi hususlarla da imtihan olur.. ve bunların bütünü de fitne kategorisine girer.

Bir toplum ve ülke için fitnenin tahribatı, haricî düşmanların o ülkeyi işgal edip o toplumu esir almalarından daha tehlikelidir. Milletler, yabancı müstevlîler karşısında her zaman derlenip toparlanmış, bir cephe oluşturmuş ve onları ülkelerinden sürüp çıkarmışlardır ama, kendi içlerindeki fitne ve fesadı aşmada o kadar başarılı olamamışlardır.. ve hele bu fitne, ya-

bancı ideolojilerin güdümünde, değişik kesimlerin birbirlerine karşı kinleri, nefretleri, kıskançlıkları körüklemesine dayanıyorsa.. evet, böyle bir fitneyi aşmak hiç de kolay olmasa gerek. Her şeyden evvel öfke, nefret, hazımsızlık ve ilhad düşüncesi çok defa fazilet hislerini baskı altına alır; toplum fertleri arasında evrensel insanî değerleri yok eder ve fertleri insan bozması birer canavar haline getirir. Her yanda ihtilaf ve iftirak hırıltıları duyulmaya başlar; zayıf karakterler teröre sürüklenir. Bazen de her şey öylesine şirazeden çıkar ki, mesele korkunç bir herc ü mercin her tarafı sarmasıyla kalmaz, anarşi dalgaları pek çok kimsenin iman ve ümidini de alır götürür.

Bütün bunların yanı sıra biz, din ve diyanet adına maruz kalınan şeylere de fitne deriz. Ne var ki, böyle bir fitne ehl-i iman için bir manada bela sayılmasının yanında, çok defa onların iman iradelerini güçlendirdiğinden, musîbetzedelerin pek çoğunu ahlakî arınmaya götürdüğünden ve hatalara keffaret olma özelliği taşıdığından dolayı yararlı da sayılabilir. Hele, böyle bir ibtilanın ızdırar diliyle Cenâb-ı Hakk'a teveccühe vesile olma gibi bir yanı vardır ki, insan bu şekilde bir dua ufkunu ancak değişik bela, musîbet ve fitnelerin pençesinde kıvranırken yakalayabilir ve "Nur-u tevhid" içinde "Sırr-ı Ehadiyet" tecellîsinden ne iltifatlar ne iltifatlar görür.

Ayrıca, aktif sabır ve kadere rıza çerçevesinde fitneler imbiğinden geçmenin, çok defa farklı mevhibe sağanaklarına vesile olduğu da sık görülen hadiselerdendir. Ancak konuya, fitneye maruz kalan ve başına gelenleri "Allah'ın takdiri" deyip gönül hoşnutluğuyla karşılayan değil de, ona sebebiyet veren, onu körükleyen ve onunla bir yerlere varmak isteyen zalimler ve tiranlar açısından bakıldığında, durum tamamen farklılık arzeder; evet, o, mü'minler için izafî bir rahmet olmasına karşılık, Kur'ân-ı Kerîm'in de pek çok âyât-ı beyyinâtıyla ifade buyurduğu gibi, fitneye sebebiyet veren gaddar ve hattar kimseler zaviyesinden bir şeytan işi, küfre denk bir fesat ameliyesi, ehl-i imana karşı mülhitlerin küfürlerini ifade etmelerinin unvanı, imansızların mü'minleri yürüdükleri yoldan saptırma cehdi, İblis'in insanlar içindeki yardımcıları vasıtasıyla şeytanî oyunları ve bunların, zayıf karakterli ve her zaman şuna-buna alet olabilecek veya provoke edilebilecek kimseleri yerinde kargaşaya, yerinde anarşiye sürükleme gayreti olarak yorumlanmıştır.

Bunların yanında günümüzde ideolojik, siyasî ve ilhad, inkar kaynaklı bir fitne daha vardır ki, zannımca en tehlikeli olanı da işte budur. Bu tür fitneler bazen bütün toplumu temelinden sarsacak öyle geniş alanlı herc ü merçlere sebebiyet verir ki, hiçbir şey yerinde kalmaz. Topyekün değerler alt-üst olur, her yanda kol gezen anarşi karşısında kuvve-i maneviyeler kırılır, iradelerde çatırtılar duyulmaya başlar ve toplumu/toplumları bir baştan bir başa yeis kaplar.

Bugüne kadar gelmiş-geçmiş toplumların en gözdesi ve güzidesi Asr-ı saadet insanları dahi –belli ölçüde de olsa– herc ü merç yaşamış ve iç içe fitneler ile kan ağlamışlarsa, bu devvâr u gaddardan bugünkü nesiller de, yarınki kuşaklar da daha çok çekecek demektir. Bir kısım olumsuz tesirleri ile tâ günümüze kadar gelen ve şimdilerde de bazı asabî ruhları harekete geçiren o kadîm fitne, hâlâ bazı mülhitlere, münafıklara ve İslam'ın ikbalini hazmedemeyen din düşmanlarına malzeme teşkil etmekte ve onların eliyle yeni yeni fesatlara sebebiyet vermektedir.

1. Enbiya sûresi, 21/35

Prof. Dr. Suat YILDIRIM *

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

MAĞRİB'DEN MAŞRİK'A

Bizim Fas dediğimiz ülkenin, resmi adı: Mağrib Krallığı. Oranın büyük şehirlerinden, en eski büyük merkez olan Fas'ı esas alan bir adlandırma ile Osmanlılar "Fas" demişler. Avrupalılar ise Maroc diyorlar. Onlar da muhtemelen, eski büyük merkezlerden Merrakeş'i esas alarak bu ismi veriyorlar.

Meşârik ve meğâribin (doğuların ve batıların) Rabbine hamd ile başlarım. O'nun canibinden getirdiği nurun, maşrikten mağribi tuttuğu Hz. Peygamber'e âl ve ashabına salât ü selam ederim. Bu yüce Peygamber'in üstün şahsiyetini konu edinen ilmi bir toplantı vesilesiyle yakında Mağrib'e gittim. Bizim Fas dediğimiz ülkenin, resmi adı Mağrib Krallığı. Oranın büyük şehirlerinden, en eski büyük merkez olan Fas'ı esas alan bir adlandırma ile Osmanlılar "Fas" demişler. Avrupalılar ise Maroc diyorlar. Onlar da muhtemelen, eski büyük merkezlerden Merrakeş'i esas alarak bu ismi veriyorlar. Klasik İslâmi dönemde Mağrib terimi, Endülüs de dâhil olmak üzere Kuzey Afrika ülkelerini kapsıyordu. Haçlı taassubunun istilasından o diyarları korumak için Kuzey Afrika'ya ulaşan Osmanlı, maksat hâsıl olunca, Tunus, Libya, Cezayir'le yetinerek Fas sınırında durmuş. Fas'a ora halkının yardım taleb etmesi halinde kuvvet göndermiş, ayrı bir sultanlık halinde yönetiminin devamına karşı çıkmamış. Atlas Okyanusu'nu Akdeniz'e bağlayan, aynı zamanda Avrupa ile Afrika'yı buluşturan Cebelitarık geçidinin güneyinden başlayarak Atlas Okyanusu kıyısında uzanan bu ülke, uzaktan küçük zannedilse de neredeyse Türkiye büyüklüğünde yüzölçümü olan bir memleket. Nüfusu otuz milyonun üstünde. Osmanlı üç asır gibi uzun bir müddet istilayı geciktirdikten sonra yakınındaki bin bir dertle uğraşmak zorunda kaldığından, merkezden çok uzak bu diyara artık sahip çıkamadı, 19. ve 20. yüzyılda Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya gibi Avrupa ülkeleri bu diyarlara hücum ettiler. Yirminci asırda 1912'de Fas'ın Fransa ile protektora (himaye) anlaşması imzalamasıyla Fransa'nın nüfuzu iyice arttı. Muhammed Abdülkerim Hattabi'nin liderliğinde Faslılar 1921'de İspanya idaresine karşı istiklal savaşı kazandılar. Fakat çok geçmeden 1926'da Fransızlarla birleşen İspanyalılar onun devletine son verdiler. 1927'de temsili olarak hükümdar olan V. Muhammed devrinde Fransız hâkimiyeti iyice arttı. Fakat daha sonra o da istiklal harekâtına girişti. Fransız yönetimi onu sürüp yerine 1953'te Muhammed İbn Arefe'yi kral yaptılar. 1954'te başlayan Cezayir istiklal savaşından sonraki konjonktür içinde Fransa, V. Muhammed'in tekrar başa geçmesine yol verdi. 1956'da Fas, bağımsızlığını kazandı. Önemli bir gelişme olarak Cezayir ve Tunus ile ilişkiler düzeltilip 1989'da "Mağrib Birliği" kuruldu. V. Muhammed'in 1961'de vefatından sonra oğlu II. Hasan kral oldu. Kırk yıl kadar süren hükmünden sonra şimdi oğlu VI. Muhammed bu meşruti idarenin başında bulunuyor.

Hicretin 62. yılında tabiinden Ukbe İbn Nafi ile başlayan Mağrib fethi 92'de Musa İbn Nusayr eliyle tamamlandı. Daha sonraki dönemlerde İdrisiler, Murabıtlar, Muvahhidler, Meriniler, Sa'diler gibi çeşitli beylikler Fas diyarında hüküm sürdüler. Bu sülaleler zamanında ilmi ve kültürel hayat varlığını devam ettirmiş, çeşitli ilimlerde birçok eser yazılmıştır. Fıkhî bakımdan Maliki mezhebi, tasavvufi yönden Ticaniye, Geylaniyye, Kettaniyye gibi tarikatlar yaygındır. Dünyanın her tarafında kullanılan fes, maroken (deri eşya) gibi el sanatları başta olarak ağaç ve alçı üzerine oymacılık türünden çeşitli geleneksel sanatlar Fas'ta devam etmektedir. Fas şehri, UNESCO tarafından milletlerarası tarihi şehir statüsüne alınmıştır.

Bu girişten sonra ziyaretimize sebep olan toplantıya dönelim: Sempozyum Akdeniz sahilindeki Tatvan şehrinde yapıldı. "Şarkiyat Araştırmaları Kurumu" ile İngiltere'de bazı Müslümanlar tarafından kurulan Universal Mercy Derneği'nin girişimi ile ortaklaşa düzenlenen bu uluslararası toplantı üç gün olarak programlanmıştı. Çoğu Fas'ın çeşitli şehirlerdeki üniversitelerinden olmakla beraber Türkiye, Tunus, Katar, Filistin, Fransa, İngiltere gibi ülkelerden gelen katılımcılar da yer aldı. Kırk kadar bilimsel tebliğ sunuldu. Tebliğler Arapça, Fransızca ve İngilizce verildi. Ekseriyetin arzusu üzerine program iki günde tamamlandı. Ömrümde ilk defa gecenin 22.00'sine kadar devam eden bir sempozyum görmüş oldum. Tebliğlerden bazılarının sadece başlıklarını verelim:

"Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Hicretinde Sünnetullah'a Riayet", "Mükemmel Ahlakı Uygulamak En Büyük Mucizelerindendir.", "Hz. Peygamberin Şahsiyetinde Belagat Boyutu", "Semavi Kitaplarda Hz. Peygamberin Müjdelenmesi", "Mağrib Kültür Mirasında Hz Peygamber", "Batıda Aydınlanma Felsefesi Ve İslâm", "İngilizce Yazılmış Siyer Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım", "El-Kelai'nin El-İktifa Adlı Sireti Ve Şerhleri", "Zimmiler Hakkında Hz. Peygamber'in Ahitnamesinin Yazmaları Ve Belgeleri Meselesi", "Aile Reisi Olarak Hz. Peygamber", "Bazı Alman Oryantalistlerinin Kitaplarında Hz. Peygamber", "Çirkin Karikatürlerden Sonra Hollanda Basınında Hz. Peygamber", "Çağdaş Bazı Felaketlerden Kurtulmada Hz. Peygamberin Siretinin Rolü", "İslâm İle Batı Arasındaki Diyalog Hakkında", "Hz. Peygamber'in Rüyaların İslâm Kültüründeki Tesirleri."

Toplantının başında Universal Mercy Organizasyonu adına Dr. Yeşil Öcal ile Şarkiyat Araştırmaları Merkezi Başkanı Prof. Dr. Abdülaziz Şahbar konuşma yaptılar. İlim adamlarının ve dinleyicilerin dikkatle izlemeleri, aceleci, geçiştirmeci olmayan tavırları, olumlu tartışma ve soru sorma şevkleri doğrusu takdire değerdi. Toplantı, Kültür Bakanlığına bağlı Tatvan Kültür Merkezinin klimalı, güzel dizayn edilmiş salonunda yapıldı. Tebliğlerden hemen sonra İstanbul'dan gelen ebru ustası Hikmet Barutçugil ve eşi Füsun Hanım'ın uygulamalı sunumu da büyük ilgi gördü. "Su üstüne yapılan resmi" ilk defa yakından tanıyan çok kimse, onun tekneden seri bir şekilde çıkardığı resimleri büyük bir hayret ve hayranlıkla izlediler. Başka yerlere de davet tekliflerinde bulundular.

Toplantıdan sonra imkân nispetinde Fas'ın bazı şehirlerini gezdim. Uğradığım önemli yerlerden biri, merkezi başkent Rabat şehrinde olan ISESCO oldu. Bu teşkilat İslâm ülkelerinin eğitim, bilim, kültür ve iletişim alanlarında işbirliği için kurulmuş olup UNESCO'nun İslâm ülkelerine mahsus benzeri bir kuruluştur. İslâm ülkelerinin dışişleri bakanlarının Mayıs 1979'da Rabat'ta yaptıkları toplantı ile kurulmuştur. Kamerun, Togo, Fildişi sahili ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi yakınlarda bağımsızlıklarına kavuşan bazıları da dâhil olmak üzere 51 İslâm ülkesinin üye olduğu bu kuruluşa Türkiye Cumhuriyetinin üye olmadığını hayretle öğrendim. Buraya bağlı bazı tali kuruluşları zikr edelim. ICPRS: İslâm Dünyasında Bilimsel Araştırmaları Destekleme Merkezi (Centre for Promotion of Scientific Research). IBEST: İslâm Dünyası Bilimsel Ve Teknolojik Etik Kurulu (The Islamic Body on Ethics of Science and Technology). FUMI: İslâm Dünyası Üniversiteler Birliği (The Federation of Universities in the Islamic World). Kuruluşundan bu yana ISESCO, çok sayıda çalışmalar yapmış, bilimsel araştırmalar yaptırmış, toplantılar düzenleyip bu çalışmaları yayımlamış. İslâm ülkelerinde eğitim, bilim, kültür, teknoloji ile ilgili 570 kadar yayın yapmış. İslâm dünyasındaki çeşitli organizasyonlar, bu ülkelerde çıkan dergi ve diğer periyodikler, değişik alanlarda istatistikler, araştırma merkezleri, mesela kadın kuruluşları, bilim adamlarının özgeçmişleri, çalışmaları ve en son yayınları gibi daha birçok alanda başvuru kılavuzları bu yayınlardan sadece bazıları. İnternet adresi: "www.isesco.org.ma". Bu siteye girildiğinde Arapça, İngilizce ve Fransızca olarak bu kuruluşun bütün çalışmaları hakkında geniş bilgi alınabilir. İslâm Konferansına bağlı en önemli kuruluşlardan biri olan ISESCO hakkında Türkiye'mizde bilgi sahibi olmayışımıza hayıflandım. Üstelik Türkiye bu teşkilatın en önemli üyelerinden ve şimdiki başkanı da bir Türk ve üniversite profesörü olan Sayın Ekmeleddin İhsanoğlu. TDV tarafından çıkarılan İslâm Ansiklopedisinde de yer almadığına hayret ettim. Halbuki İslâm Konferansı Teşkilatına bağlı IRCICA ve ISEDAK

gibi kuruluşlar madde olarak bulunuyor. Ansiklopediyi hazırlayan İSAM başkanı Sayın Prof. Dr. M. Akif Aydın ile görüştüm. Dokümanları verdim. Daha sonra bu maddenin eklenerek eksikliğin telafi edileceğine inanıyorum. Sayın E. İhsanoğlu'nun İslâm Konferansı Genel Sekreteri olduğu bir dönemde, Türkiye'nin ISESCO'ya üye olması için gerekli girişimin yapılacağını umarım.

Bu seyahatte vâkıf olduğum başka bir ilmi teşebbüs daha var. O da Fas şehrinde 1993'te kurulmuş olan "Bilimsel Terimler Enstitüsü"dür. Bu Enstitünün gayesi, İslâm medeniyetinde ortaya çıkmış ilmi ıstılahların (bilimsel terimlerin) tarihi gelişim seyrini ihtiva eden bir sözlüğünü hazırlamaktır. Kuruluşundan beri bu maksadı gerçekleştirmek için birkaç sempozyum düzenlemiş. Istılahlar alanını başlıca şu üç sahaya ayırmışlar: 1-Dini ilimler 2-Beşeri ilimler 3-Tabii ilimler. Hangi asırda, hangi coğrafyada olursa olsun, bu terimleri tarihi süreç içinde inceleyip belirleme çalışması içindeler. Bu iş ferdi gayretlerle tamamlanamayacağı için, böyle bir Enstitü kurmuşlar. Bu çalışma, mazide ve şimdiki durumda olan çalışmaları kapsadığı gibi, ayrıca terimlerin geleceğini de planlamaya yöneliyor. İmkan nispetinde ilgili ilim heyetlerini kurma, bütün metinleri tarama, arşivleme, dokümantasyon, koordinasyon çalışmaları içindeler. Mesele gerçekten Müslümanlar ve Arapça açısından hayati derecede önemlidir. Zira bilimsel terimler bulunup yaygınlaştırılmayınca, kendi dilinizle o ilimleri okutamazsınız, İngilizce gibi Avrupa dilleri ile öğretime mecbur kalırsınız. Nitekim, mesela Tıp öğrenimi söz konusu oldu. Bütün Arap dünyasında Tıp öğretimi İngilizce ile yapılıyor. Sadece Suriye Arapça yapmaya gayret ediyor. O da ağırlığını kabul ettiremiyor. Osmanlı Devletinin son döneminde 19. asır ile 20. asrın başında bilimsel terimlerin Arapça esas alınarak karşılıklarının bulunması çalışmalarının yapıldığını bildiğimi söyleyince "Biz de bunları bize gösterecek ilim adamları arıyorduk, gelin yardımcı olun!" dediler. Tabiatıyla ben, bu işlerin uzmanı olmadığımı, ama faydalı olabilecek kimselere ulaştırabileceğimi ifade ettim. Bu Enstitünün müdürlüğünü Fas'ta Prof. Dr. Şahid Ebu Şeyhi yapıyor. Faziletli, ehliyetli ve samimi bir âlim. Evinde Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı ile beni kabul edip, heyetimize üç-dört saatini ayırdı, ikramlarda bulundu. Prof. Dr. Ferid el-Ensari onun en yakın yardımcılarından. Meknes şehri Ülema Meclisi başkanı ve aynı zamanda bu şehrin müftüsü. Her ikisi de Türkiye'yi ziyaret etmişler.

Fas şehrinde Abdülaziz ed-Debbağ (rh.a) adlı mutasavvıfın medfun olduğunu öğrendik. Bu zatın Faslı olduğunu ya bilmiyordum veya unutmuşum. Kabristanı ziyaret ettik. Kabri üzerinde mütevazı bir türbe, şeceresini ihtiva eden mezar kitabesi var. Unutmadan belirteyim ki bu zatın memleketimizde tanınmasında en büyük pay, zannediyorum Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim eseridir. Bu çok okunan eserde merhum, zaman zaman, onun fikirlerini nakleden el-İbriz kitabından hikmetli açıklamalar içeren nakiller yapar. Bu vesile ile, onun hayatı hakkında kısa bilgi vermekte fayda görüyorum. Bu zat 1090/1679 yılında Fas şehrinde dünyaya gelmiş, 1132/1720'de genç sayılabilecek bir yaşta vefat etmiştir. Ahmed İbn Mubarek adlı âlim onun müridi olup, ondan "Ümmi Mürşidim" olarak bahseder ve birtakım meseleler hakkındaki açıklamalarını el-İbriz adlı kitabında toplar. Kitap çeşitli yerlerde basılmış, Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Bu zat "zahir ilmini öğrenmeyen bir veliye "büyük feth"in vaki olamayacağı kanaatindedir. Ona göre, kâmil ilim, Allah'ın ihsan ettiği ledün ilmidir. Duyularla elde edilen ilim, bu ilmin yanında bir hayal gibidir. Batınî ilim Güneş'e, zâhirî ilim ise fenere benzer. Ed-Debbağ kendisinin Hz. Hasan (r.a.) neslinden geldiğini, tarikat silsilesinin ise Hz. Ebu Bekir (r.a.)'a dayandığını söyler. Diyanet İslâm Ansiklopedisinde ve başka kaynaklarda onun hakkında biraz daha geniş bilgi bulunabilir.

Fas'ta meşhur abidelerden biri Kazablanka (ed-Dâru'l-Beydâ) adlı nüfusça ülkenin en büyük şehrinde bulunan II. Hasan camiidir. Avlusu ile birlikte bir milyon musallinin namaz kılabileceği söyleniyor. Mescid-i Nebeviden sonra İslâm dünyasında ikinci büyük cami. Cuma namazında caminin, bayram namazında ise avlunun dolduğunu söylüyorlar. Dört köşe ve hayli geniş kaideli minaresinin yüksekliği 200 m. Caminin her tarafı oyma sanatı ile dolu. Fas'ta alçı veya ahşap üzerine oyma işine aşırı merak var. Cami halılarla kaplı, temiz ve bakımlı. Ayakkabılar, safların arasında, battaniye gibi kalınca kumaştan yapılmış bir nevi çuval içine konuluyor. Namazdan sonra, kalan cemaat camide Kur'ân-ı Kerim'i koro halinde okuyor. Mushaf-ı şerifler Verş rivayetiyle İmam Nâfî kıraati ile basılıyor. Bu sadece burada değil, hemen hemen Kuzey Afrika'nın ekserisinde böyledir. Kur'ân hattında, Mağrib hattının özellikleri var. Güzel âdetlerden birisi, Cuma günü camide Kehf sûresi okuma sünnetinin yaygın olması.

Fas'ta gördüğümüz yerler içinde, Türk olmamız itibariyle, en dikkate değer yerlerden biri, orada eğitim ve öğretim yapan Türk okulları. Bu okullar "Mehmed Fatih Okullar Grubu" adı altında çalışıyor. Fas'ta altı okul var. Bunların en kıdemlisi olan Tanca şehrindeki okulun 570 öğrencisi mevcut. Okullarda dersler Arapça ve Fransızca olarak veriliyor. Ayrıca İngilizce ve Türkçe öğretiliyor. Türk Okullarına rağbet çok. Zira başarıları, ciddilikleri ve

güzel ahlaka önem vermeleri, öğretmenlerinin öğrenciye gösterdikleri ilgi bakımından kendilerini ispatlamışlar. Bilgi öğreten ve elden geldiğince eğitim metotlarını uygulayan –her ülkede olduğu gibi orada da- çok okul var. Fakat bizim okulların yaptığı, Türkiye'de ve daha başka birçok ülkede tecrübe edilmiş bir modeli oralara tanıtmak oluyor. Bilimsel başarı, ciddiyet, güzel davranışlar vermek, sosyal yönleri geliştirmek, hasbilik, samimiyet, fedakârlık meziyetleri ile kendilerini kabul ettirmişler. Bu tesirler muhatap insanlarda kendisini göstermekte gecikmiyor. Mesela Dr. Muhammed Eziamari Bey, Tanca Okul müdürü olarak altı yıl çalışmış. Evi Tatvan şehrinde. Arada 100 km. mesafe var. Her gün bir buçuk saat gidiş, bir o kadar da dönüş zahmetine katlanmış. Ama bir gün bile görevini aksatmamış. Bu arada doktorasını tamamlamış. Üniversite kadrosuna geçip iki misli maaş alma imkânı da bulunmasına rağmen bu şahıs okuldaki işine devam ediyor. Şimdi artık kendi memleketi olan Tatvan'daki okulda çalışıyor. Böylesi bir okula ve böylesi bir ekibe vefa göstermenin en tabii bir vazifesi olduğunu söylüyor. Tanca'da otuz yaşlarında bir gençle tanıştık. Aslı bu şehirden olmakla beraber Belçika'da iş yapıyor. Bu tarzda hizmetin faydasına o derecede inanmış ki tek başına bir okul yaptırıp hizmete sunma gayreti içinde idi. Oradaki işlerini ayarlayarak Tanca'ya gelmiş, bir aydan beri oradaki Türk arkadaşlara yardımcı oluyor. Üç katlı bir villasını, otuz kişilik pek kaliteli bir öğrenci yurdu olarak dizayn etmiş, takriben yerleşmeye hazır hale getirmişti. Merkezi bir yerde talip olduğu arsanın krokisini gösterdi. Memlekete dönüşümden üç gün sonra arsayı alma işleminin tamamlandığını bana telefonla bildirdi. Fas şehrinde okul binası lazım imiş. Şehrin Eğitim Müdürü bina bulma, pazarlık ederek oldukça uygun bir fiyatla kiralama işlerini bizzat üzerine almış. Bu binanın da hizmete hazır hale gelmek üzere olduğunu bizzat gördük. Bu evsafta insanların yetişmesinde, ihlâs ve ferağatla çalışan Türk arkadaşların büyük rolü olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Onların yaşadıkları haller, muhataplarına yansıyor, onlarda böylece yankılanıyor.

Gezi notlarımı bitirmeden önce Fas'taki Türk okullarının Genel Müdürü Mevlüt Boztaş'ı ve ailesini takdirle yad etmemek mümkün değil. Bu genç arkadaş, merhum babamdan sonraki Ergani müftüsü Abdülkadir Boztaş'ın torunu çıktı. Şahsen tanıdığım babası Fuat Bey, Suudi Arabistan'da iş yapan bir mühendis. Türkiye'nin Güneydoğusundan kalkıp gitmiş, 6 bin km. uzakta Atlas Okyanusu kıyılarında eğitim hizmeti veren bu genç, büyük bir grubun yöneticiliğini yapıyor. Bu ayrıntılara, güzellikleri takdir etmekten geri duran bazı kimselere şunu düşündürmek için giriyorum: İyi insan yetişmesine vesile olunur ve onun ufukları açılırsa böyle netice alınır. Buna karşılık her yerde, özellikle onun memleketinde sahip çıkılmayan nesillerin ne hale geldikleri ise pek iyi biliniyor. Kardeşlerinden biri Tanzanya'da, biri Orta Asya'da öğretmen olarak çalışıyor. Dördüncüsü de Zaman Gazetesi Ankara Temsilciliğinde Haber müdürü, hatırımda kaldığına göre. Bu aile tablosu ve onların böyle yetişmelerine vesile olanlar "Maşallah!" diyerek takdir ve şükranla anılmaz olur mu?

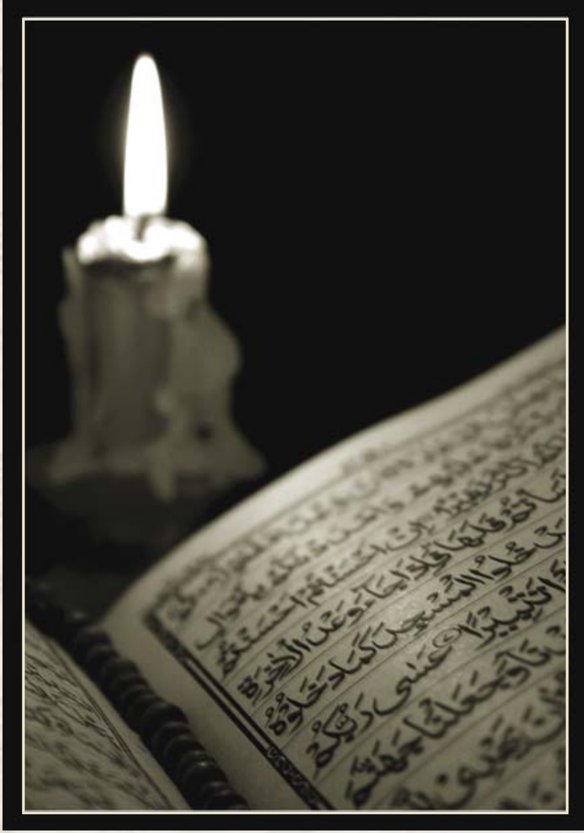
Şükranlarımı sunacağım başka arkadaşlarla da görüştük. Fakat yerimiz mahdut olduğundan onları temsilen değerli iş adamlarımızdan Mustafa Tatari beyefendiyi anmak istiyorum. Orada kaldığımız bir hafta boyunca işlerini bırakıp bizi arabasıyla gitmemiz gereken her yere götürdü, bize rehberlik etti. Bu kardeşimiz İslâm medeniyetinin bir sembolü adeta: Bir tarafı Halepli, bir tarafı İstanbullu. Kayınpederi Fas'ın büyük âlimlerinden Prof. Muntasır el-Kettani (O da Fas, Medine-i Münevvere ve Kahire gibi merkezlerde çalışmış). Kayınbiraderi Prof. Dr. Ali el-Kettani bütün İslâm dünyasında tanınan bir evrensel şahsiyet olup beş yıl kadar önce genç denilebilecek bir yaşta vefat eden, yakından tanıdığım bir ilim ve hizmet adamı idi. Mustafa Tatari'nin babası Türkiye'de yerli olarak imal edilen ilk dikiş makinesi olan General marka makineyi 1960'larda üreten zat. Kendisi pek güzel Arapça konuşan, ticaret yanında iyi okuyan bir kültür adamı. İstanbul, Cidde, Fas gibi yerlerde iş yapmış. Çocukları İstanbul Özel Fatih Lisesi mezunları olarak önemli Üniversiteleri bitirip şimdi Amerika, Dubai gibi ülkelerde önemli işler yapıyorlar; Türkçe, Arapça, İngilizce ve Fransızcayı pek iyi biliyorlar. Fas'ta çok akrabaları var Mustafa Bey'in. Tanca'da bir tekstil fabrikatörü olan Ahmet Tatari Bey, beraberliğine doyulamayan olgun, erdemli, entelektüel bir Müslüman. Altmış yaşlarında olan bu zat aslında Suriye ve Fas'ta büyümüş. Sonradan kendi gayretiyle öğrendiği Türkçeyi çok rahat konuşuyor. Sekiz dil biliyor, yabancı dillerini geliştirmek için çocuklarından her biri ile farklı dillerle konuşuyormuş. Sık sık yaptığı Kâbe ziyaretlerinde tavafta yaptığı başlıca dua: "Allah'ım! Türkleri İslâm'la şereflendir, İslâm'ı Türklerle şereflendir!". Onun samimiyetinden etkilenmemek mümkün değil. Beraber olduğumuz Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Bey, onun karşısında adeta kendinden geçti. Cenab-ı Allah böyle güzel insanları afiyet ve muvaffakiyette daim kılsın.

Ne dersiniz, artık Mağrib-i Aksa çok yakın değil mi?

*Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi
syildirim@yeniumit.com.tr

Yard. Doç. Dr. Mehmet ŞANVER*

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

DİNİ TEBLİĞ VE EĞİTİM SÜRECİNDE "ÖNCELİKLER" FAKTÖRÜ VE BU NOKTADAN KUR'ÂN'A BAKIŞ

23 yıl gibi çok kısa bir sürede olağanüstü ve hayret uyandıran bir başarıyla sonuçlanan İslam'ın tebliğ sürecine, yayılışına ve toplum eğitimine bu gözle bakıldığında da, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve Kur'ân'ın mesajlarında bazı öncelikler olduğu göze çarpmaktadır.

İnsanı hedef alan çalışmalar, onu çok yönlü ve her boyutuyla etkileyebildikleri ölçüde başarılı olabilirler. Bundan dolayı yürütülen faaliyetler, sistematik, metodik ve düzenli olmalıdır. Çünkü sistemli ve metodik çalışma, başarılı olmanın ön şartıdır. Yürütülen faaliyetlerde bazı konulara önem ve öncelik verilmesi de, sistematik ve metodik olmanın bir gereğidir.

23 yıl gibi çok kısa bir sürede olağanüstü ve hayret uyandıran bir başarıyla sonuçlanan İslâm'ın tebliğ sürecine, yayılışına ve toplum eğitimine bu gözle bakıldığında da, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve Kur'ân'ın mesajlarında iki hususa öncelik verildiği göze çarpmaktadır. Birincisi, bilgi verilen konularda öncelik; ikincisi ise, bilginin ulaştırılacağı muhatabın seçiminde öncelik. Öncelik tespiti ve bunun eğitim-öğretim sürecinde uygulanması, esasen tedric ilkesine dayanan bir yöntemdir.

1. Bilgi Verilen Konular Açısından Öncelik

Kur'ân, tespit ettiği hedefi ve bu hedef bakımından muhatabın durumunu ve özelliklerini dikkate alarak, vermek istediği mesaj itibariyle bir öncelik belirlemiş ve tebliğe bu noktadan başlamıştır. Buna göre Kur'ân, ilk inen ayetlerde akîde yani inanç konusuna öncelik vermiştir *(Çakan, 1992, 84; ayrıca bkz. Saka, 1991, 167; Müslim, 1993, 67)*. Çünkü bir insana iman aşılamanın, onun kuvvetini ve direncini kat kat artıracağı ifade edilmektedir *(Bu konuda bkz. Le Bon, 1974, 119 vd.)*. Bir kimseyi bir konuda harekete geçirmenin ve o konunun gerektirdiği davranış kalıbını uygulamaya koyabilmenin en etkili yolu, o kimseyi o konuya inandırmaktır. İyi ahlâkın ve istikrarlı yaşayışın temeli imandır *(Ateş, 1994, 346)*.

İnançlar, davranışların açıklanması bakımından olduğu kadar, tutumların ve istikrarlı bir kişiliğin oluşması bakımından da önem taşırlar *(Bkz. Krech-Crutchfield, 1967, 189-191)*.

İnsanların tutumları üç unsuru içermektedir. Bunlar:

a- Zihnî unsur, yani tutuma konu olan obje hakkındaki inanç ve bilgiler.

b- Hissî unsur, yani objeyle ilgili heyecanlar.

c- Hareket temayülleri unsuru, yani tutumla ilişkili olan her türlü davranışa hazır olma temayülüdür *(Geniş bilgi için bkz. Krech-Crutchfield-Ballachey, 1983, I, 232-233)*.

Kişinin herhangi bir konudaki zihnî muhtevaları, yani bilgi, inanç ve kanaatleri, o konuya karşı olan his ve hareket temayüllerini etkilemektedir. Dolayısıyla onun zihnî muhtevalarında bir değişme olduğu takdirde bu değişme, kişiyi, o konuyla ilgili duygu ve davranış temayüllerinde de bir değişiklik yapmağa sevkeder *(Krech-Crutchfield-Ballachey, 1983, I, 231)*.

Kur'ân periyodunda da inanç faktörüne öncelik vermiş, bununla işe başlamıştır. Yani insanların tutum, davranış ve sosyal ilişkilerindeki değişim ve inşa hareketine inanç noktasından ve zihnî muhtevadan, yeni bir şuur oluşturmaktan, zihinleri uyandırmaktan başlamış ve buna büyük bir önem vermiştir. Bu önemi, Mekke dönemi ayetlerinin genellikle inanç ve ahlak konuları üzerinde durması ve Kur'ân metninin takriben 2/3'ünün Mekke'de nazil olmasından *(Bkz. Yıldırım, 1987, 382)* anlamak mümkündür. Meselâ ilk olarak nazil olduğu herkesçe kabul edilen ayetler *(Alak, 96/1-5. Bkz. İbn Sa'd, I, 196)*, Allah'tan ve Allah-insan ilişkisinden bahsetmektedir.

Kur'ân'ın inanç konusuna bu kadar önem vermesinin sebebi, inancın, insanın yaşayışını ve davranışlarını yönlendiren temel faktör olduğu, insanın hayat tarzının bütünüyle inandığı değerlere bağlı bulunduğu ve onun gereğine uygun şekilde seyrettiği gerçeğidir *(Bkz. Kutub, 1990, 85)*.

İnanç, insanın hayatiyetine devamlılık ve aktivite katan bir faktördür. İnançlar olmadan bir insanın psikolojik varlığını düşünmek mümkün değildir. Aksi halde bu, devamlılığı olmayan bir varlık demek olur. İnançların insan kişiliğinde oynadığı önemli rollerden birisi, insanın psikolojik dünyasında devamlılık sağlaması ve yapılanmaya imkan vermesidir *(Krech-Crutchfield, 1967, 177)*. İnanç konularına öncelik verilmesi, ahlâkî ve sosyal bozuklukların tamir ve ıslahı için gerekli ortamın hazırlanmasında en önemli faktördür. Çünkü insanın bireysel ve toplumsal hayatında görülen bozulma ve sapmalar, fikrî planda ve inanç noktasındaki değişme ve bozulmalarla başlar.

Tebliğde öncelik, muhatabın durumu dikkate alınarak, yani hangi noktada olduğu tespit edilerek belirlenecektir.

> **Tebliğde öncelik, muhatabın durumu dikkate alınarak, yani hangi noktada olduğu tespit edilerek belirlenecektir. Buna göre, her muhatap için ele alınacak öncelik farklı olabilir. Tebliğci, öncelik tespiti yaparken kendi özelliklerini değil, muhataplarının özelliklerini esas almalıdır. Muhatap, aklî olarak henüz birtakım hakikatlere inanmıyorsa ona önce Tevhid anlatılır.**

Buna göre, her muhatap için ele alınacak öncelik farklı olabilir. Tebliğci, öncelik tespiti yaparken kendi özelliklerini değil, muhataplarının özelliklerini esas almalıdır *(Çakan, 1992, 69-71)*. Muhatap, aklî olarak henüz birtakım hakikatlere inanmıyorsa veya sahih olmayan bazı inançlara sahipse, o zaman ilk esas olan Allah'ın varlığı ve birliği konusundan başlanmalıdır.

Bu noktada şunu hemen belirtmeliyiz ki, Kur'ân, insanlara Allah'ın varlığını bildirmek için inmemiştir. Çünkü Allah'ın varlığı, Kur'ân gelmeden önce de biliniyordu. Kur'ân ayetleri de bunu teyid etmektedir. Konuyla ilgili şu ayetler bu hususa işaret etmektedir: "(Ey Muhammed!) de ki: 'Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım), bu dünya ve onda bulunanlar kimindir?' 'Allah'ındır' diyecekler. 'O halde hiç düşünüp ibret almaz mısınız!' de. 'Yedi kat göklerin Rabbi ve o büyük arşın sahibi kimdir?' de. '(Yine) Allah'tır' diyecekler. 'Şu halde siz Allah'tan korkmaz mısınız!' de. 'Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin mülk ve tasarrufu kendisinin elinde olan, her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi

korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de. 'Allah'tır' diyecekler. 'Öyle ise nasıl olup da büyüleniyorsunuz?' de." *(Mü'minûn, 23/84-89)* "Andolsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?' diye sorsan, mutlaka, 'Allah' derler. O halde nasıl çevrilip döndürülüyorlar?" "Andolsun ki onlara: 'Gökten su indirip, onunla ölümünün ardından yeryüzünü canlandıran kimdir?' diye sorsan, mutlaka, 'Allah' derler. De ki: 'Hamd Allah'a mahsustur'. Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar." *(Ankebût, 29/61, 63).*

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın geldiği toplumda Allah inancı ve düşüncesi mevcut idi. Ancak bu, müphem ve şirke bulaşmış bir yapı arzediyordu. Yani yalnız O'na ibadet edileceğini ve O'ndan başkasına tapılamayacağını bilmiyorlar, bu sonuca varamıyorlardı. Çünkü onların çoğu akıllarını kullanmıyorlardı *(Ankebût, 29/63).* Bu yüzden "onlar, kendilerine itibar ve kuvvet (vesilesi) olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler." Başka bir ifadeyle, "belki kendilerine yardım edilir diye Allah'tan başka tanrılar edindiler." *(Yâsîn, 36/74)*.

Ya da bu konuda bir istikrara sahip değillerdi. "(Denizde) Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar. Allah, onları karaya çıkararak kurtardığı vakit, içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim ayetlerimizi, ancak nankör hainler bilerek inkar eder." *(Lokman, 31/32)*. Aynı şekilde, "gemiye bindikleri zaman, dini yalnız Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na yalvarırlar. Fakat onları salimen karaya çıkarınca hemen (Allah'a) ortak koşarlar." *(Ankebût, 29/65)*.

Dolayısıyla Kur'ân, ilk ayetlerinde *(Alak, 96/1-5)* okumaya, yazmaya, öğrenmeye ve öğretmeye yer vererek *(Ayasbeyoğlu, 1991, 101)* zihniyet değişiminin yollarını göstermenin yanında, Allah inancı, O'nun birliği ve sıfatları konusuna öncelik ve önem vermiştir.

Buna göre Kur'ân, tevhid anlayışını getirmiş, bunu yaparken de birtakım tanrılara ve putlara hücum etmek yerine, müşriklerin de bildiği ve kabul ettiği Allah'ı tanıtmayı tercih etmiştir. İlâhî tebliğ ve terbiye, insanların cehalet ve taassup içerisinde köklü bir şekilde bağlandıkları putlara hücum etmeyi, onları bilgilendirme ve aydınlatma bakımından doğru bulmamıştır. Aksini yapmak, onları daha şiddetle ve inatla putlara sarılmaya götürebilirdi. Onların ilahlarının durumunu ayrıntılı olarak tartışmak yerine, Allah'a niçin ve nasıl inanılacağı konusunu ortaya koymuş, öte yandan temel ahlâkî ve toplumsal esaslar üzerinde durmuştur *(Yıldırım, 1987, 301)*. Kur'ân, muhatabın inançlarına doğrudan hücum etmemekle, onun onurunu ve duygularını rencide etmemiş, onu mümkün olduğunca kendisine yakın tutma yolunu seçmiştir.

Kur'ân, ilk ayetlerinde okumaya, yazmaya, öğrenmeye ve öğretmeye yer vererek zihniyet değişiminin yollarını göstermenin yanında, Allah inancı, O'nun birliği ve sıfatları konusuna öncelik ve önem vermiş, Allah'a niçin ve nasıl inanılacağı konusunu ortaya koymuş, öte yandan temel ahlâkî ve toplumsal esaslar üzerinde durmuştur.

Kur'ân, nazil olan ilk ayet ve surelerde, Allah'ı tanıtır ve O'nu tavsif ederken, hitap ettiği toplumun inançlarında önemli bir yer tutan putlardan hiç bahsetmemiş, onların inançlarına temas etmeden, doğrudan doğruya kendi fikrini ve davasını ortaya koymuştur *(Atay, 1961, 45)*. Yani Kur'ân, önce bir alternatif ortaya koyarak işe başlamıştır. Bu, muhatabın duygu ve inançlarını tahrik ve rencide etmemek, onu inada sevk etmemek, aynı zamanda farklı inanç mensupları arasında ani bir çatışmaya fırsat vermemek açısından dikkate değer ve barışçıl bir tutumdur. Kur'ân'ın Allah'ı tanıtmasında selbî yönden çok, ispat yönü hakimdir. Yani Allah'ın ve ulûhiyetin ne olmadığından çok, ne olduğu tanıtılmaktadır *(Atay, 1961, 45; Yıldırım, 1987, 383; Ulutürk, 1988, 314)*. "Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı 'alâktan yarattı. Oku, insana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir." *(Âlâk, 96/1-5)* "Ey insan! Seni yaratıp, seni düzgün ve dengeli kılan, seni istediği şekilde birleştiren, ihsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir? Hayır! Bütün bunlara rağmen, siz yine de dini yalanlıyorsunuz. Oysa üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar, yapmakta olduklarınızı bilirler." *(İnfitâr, 82/6-12)*.

"Sen (önce) en yakın hısımlarını uyar" *(Şuarâ, 26/214)* ayetinin nazil olması üzerine tebliğ ve uyarma faaliyetine başlayan Hz. Peygamber de, buna uygun olarak, yakınlarına önce, Allah'tan başka ilah olmadığını ifade ederek sözlerine başlamıştır *(İbnu'l-Esîr, 1965, II, 60-61)*. Yine Hz Peygamber, Muaz'ı Yemen'e gönderirken, oradaki halka önce Allah'ın bir ve tek olduğunu, yani bir inanç esasını tebliğ etmesini istemiştir *(Buharî, 1992, Tevhid 1; Zekât 1; Müslim, İman 29)*. Diğer bütün peygamberler de, aynı yolu izlemiş ve öncelikle Allah'ın birliği, O'ndan başka ilah olmadığı ve sadece O'na kulluk edilmesi, putlara tapmaktan sakınılması konuları üzerinde durmuşlardır *(Bkz.*

Kur'ân, her şeyden önce "Allah'tan başka ilah yoktur" prensibini bildirip sadece O'na kulluk edileceği inancını yerleştirmekle işe başlamıştır. İçkiyi kesin olarak haram kılan ayet nazil olduğunda Müslümanların, evlerinde bulunan bütün içkileri sokaklara dökmelerinin ve ayete teslim olmalarının sırrı, bu yöntemle sağlanmıştır.

Nahl, 16/36; Ankebût, 29/16-17; Hûd, 11/26). Esasen Mekkî sure ve ayetlerin hemen hemen tamamı, inanç ve ahlâk konularını içermektedir. Bu, insanların önce zihniyet değişimine tâbî tutulmalarını, düşünce, inanç ve irade yönünden eğitilmelerini amaçlamaktadır.

Görülüyor ki, Kur'ân, geldiği topluma ilk önce "Allah'tan başka ilah yoktur" prensibini bildirmek ve sadece O'na kulluk edileceği inancını yerleştirmekle işe başlamıştır. Tedrîci olarak yasaklanan içkiyi kesin olarak haram kılan ayet nazil olduğunda *(Mâide, 5/90-91)* Müslümanların, evlerinde bulunan bütün içkileri sokaklara dökmelerinin *(Mikdat, 1987, 44)* ve ayete teslim olmalarının sırrı, bu yöntemle sağlanan, insanların zihinlerine hakim olma başarısıdır.

2. Bilginin Ulaştırılacağı Muhatabın Seçiminde Öncelik

Bilgilendirmede önceliği olan muhatap, Kuran'da; "Sen (önce) en yakın akrabalarını uyar" *(Şuarâ, 26/214)* ayetiyle belirlenmiştir. Böylece tebliğ ve uyarma faaliyetine en yakın akrabalardan başlanması gereği vurgulanmıştır. Buna göre tebliğci, öncelikle, aralarında yaşadığı kendi hısım ve akrabalarının en yakınlarından tebliğ ve uyarma görevine başlayacaktır. Çünkü bir kimse, kendisini yakınları ve tanıdıkları arasında hissî bakımdan daha emniyetli görür ve grup kararından veya görüşünden uzaklaştığında daha az tehlikede hisseder. Ayrıca bir insanın güvenebileceği, gerektiğinde sığınabileceği, onu sahiplenecek ve tehlikelere karşı koruyacak, onu en yakından tanıyan; aynı zamanda sözünü dinletebileceği, mesajını ulaştırabileceği ve böylece en kolay kazanılabilecek ilk çevre öncelikle hısım ve akrabalarıdır.

Tebliğ ve davetin önce yakın akrabadan başlaması, onlara karşı olan vefa borcunun bir gereği olduğu kadar, aynı zamanda öncelikle onların kazanılmasını da hedeflemektedir. Akrabaların kazanılamaması, tebliğe muhatap olanların: "Ailen, akraba ve yakın çevren sana itaat etmediğine göre, onlar seni daha iyi bilir" şeklinde bir argümanı aleyhte kullanmalarına ve itirazlarına sebep olabilir. Nitekim Hz. Peygamber, bazı yakınlarının İslâm'ı kabul etmemeleri üzerine, bu türden red cevaplarıyla karşılaşmıştır *(İbn Sa'd, age, I, 216)*. Öncelikle kolay, yakın ve uğraştırmayan hedeflerin kazanılması, daha uzak, zor ve uğraştıracak hedeflere insanı hazırlar. Çerçeve ve alan genişledikçe, tebliğ ve davet süreci yeni bir ivme ve canlılık kazanır *(Hatipoğlu, 1991, 114)*. Dolayısıyla bu mahiyetteki bir öncelik metodu, aynı zamanda stratejik bir özelliğe de sahiptir.

Yakın akrabalar, dış çevreyle irtibatı kolaylaştıran bir halka olduğu gibi, aynı zamanda, tebliğ ve iletişim çalışmalarında büyük bir destek olma gücüne de sahiptir. En yakın akrabaların uyarılmasını isteyen ayetle, "Emrolunduğun şeyi apaçık bildir" *(Hicr, 15/94)* ayeti, başlangıçtan itibaren üç yıl süren ve gizli olarak yürütülen tebliğ ve davetin *(Önkal, 1981, 77-81, 84; el-Cevziyye, 1973, I, 20)* açığa vurulmasının da sebebidir. Söz konusu ayeti, Allâme Elmalılı Hamdi Yazır: Çatlatırcasına veya baş ağrıtırcasına, ısrarla ve hiçbir şeyden çekinmeyerek, emrolunduğunu açıkça beyan et ve yerine getir *(Yazır, age, V, 3079)*, şeklinde izah etmektedir. Söz konusu ayetlerin nazil olması üzerine, Hz. Peygamber de, Safâ Tepesi'ne çıkarak akrabalarına seslenmiş ve onları uyarmaya başlamıştır *(Geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, age, I, 200; Taberî, age, c. XIX, s. 118-121; İbn Kesîr, 1992 , III, 38)*.

Kendi nefsinden ve yakın akrabalarından başlayarak, çevreye ve geniş kitlelere açılma, aynı zamanda tebliğde tedriciliğin bir başka boyutudur. Yani bu, muhatap sıralamasında bireyden topluma doğru bir tedricin, genişlemenin ve açılımın ifadesidir.

Tebliğe önce yakınlarından başlamanın, diğer peygamberler için de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Hz. İbrahim, tebliğ ve davete ilk önce babasından başlamış, sonra çevresindeki diğer insanlara yönelmiştir *(İbn Kesîr, age, I, 141; 'Adevî, 1935, 49-51)*. Çünkü bir peygamberin başarıya ulaşabilmesi için, önce kendi yakınlarının ve kavminin desteğini kazanması kaçınılmazdır. Aksi halde tebliğin diğer insanlara ulaşması ve kabul görmesi ihtimali azalır. Hatta onlara ulaşsa bile, tebliğin içerdiği mesajlar büyük ölçüde tahrif edilebilir. Onun için peygamberler, mesajlarını öncelikle yakınlarına tebliğ etmekle sorumlu tutulmuşlar ve bu konuda ellerinden gelen gayreti sarf etmeleri istenmiştir *(Önkal, age, 84)*.

Yukarıda zikredilen ve önce en yakın akrabaların uyarılmasını emreden ayetle birlikte, "Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et." *(Tâhâ, 20/132)* "Ey insanlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun" *(Tahrîm, 66/6)* ayetleri de dikkate alındığında, teb-

liğ ve terbiyede aileye ve yakın akrabaya verilmesi gereken önceliğe ve bunun önemine ayrı bir atıf söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü aile, toplumun temelini teşkil eder ve ailede sadece aile büyüklerinin dini prensiplerle eğitilmesi yeterli değildir. Başta anne olmak üzere, aile bireylerinin bilgilenmesi ve eğitiminden öncelikle ebeveyn sorumludur. Dolayısıyla tebliğci/eğitimci, mesajlarını ilk önce ailesine ve aile bireylerine ulaştırmalı ve onların eğitimiyle meşgul olmalıdır *(Fâiz, 1978, I, 182-183).*

Yukarıda zikredilen ayette belirtilen akrabalık faktörünün dışında, tebliğde dikkate alınabilecek veya öncelik açısından değerlendirilebilecek başka bir nokta ise, insanların bulundukları ortam veya toplumdaki konumları ve sahip oldukları kültür seviyeleridir. Tebliğde, toplumun ileri gelenlerine ve entellektüel kesimine öncelik verilmelidir. Çünkü toplumda kabul gören bilgili ve kültürlü insanlar, fikirleri tartışma ve doğruları ortaya koymada daha yetenekli ve bu fikirlerin toplumca benimsenmesi konusunda daha etkindirler.

Çocuklara ve gençlere de bu konuda bir öncelik tanınmalıdır. Çünkü çocukların ve gençlerin fikir ve kanaatleri henüz oluşum aşamasındadır ve etkiye açıktır. Kişilikleri, fikir ve düşünceleri henüz oturmamış, esnekliğini, değişebilirlik özelliğini korumaktadır. Onlar, henüz toplumda yerleşik bir sosyal statüye sahip olmadıklarından, değişme veya kaybetme konusunda endişe taşımazlar. Hatta tebliğcinin kendileriyle kurduğu diyalogu, kendilerine değer verildiği ve bir birey olarak muhatap alındıkları şeklinde değerlendirerek, sunulan mesajı ve bilgiyi doğrudan anlamaya çalışma, benimseme ve kabullenme aşamasına girerler. Genellikle bu dönem insanını, yerleşmiş olan yanlış anlayış ve inançlardan koparmaya çalışmak yönünde büyük bir çabaya gerek kalmayabilir. Henüz çocuk yaşta Hz. Peygamber'in tebliğ ve davetine muhatap olan Hz. Ali'nin, bunu herhangi bir direnç göstermeden, kolayca kabul etmesi ve ona tâbî olması, bunun bir göstergesidir. Nitekim Hz. Musâ'nın tebliğini de, kavmin içerisinden ilk önce sadece gençler kabul ve tasdik etmişlerdir *(Yunus, 10/83).* Bu, gençliğin yeniliğe ve değişime daha açık olmasının da bir sonucudur. Oysa yetişkinler, genellikle, bulundukları toplumda yerleşik bir sosyal statüye sahip olmakta ve kaybetmekten endişe ve korku duydukları bazı makam ve mevkilerde bulunmaktadırlar. Bu yüzden yetişkinler, etkiye, değişmeye ve yeni bir düşünceyi kabul etmeye karşı daha dirençli, değişime karşı endişelidirler *(bkz. Yunus, 10/83).* Bir başka deyişle yetişkinler, daha çok statüko eğilimi taşırlar.

Sonuç

Her sistemli ve metodik çalışmanın öncelik verilmesi gereken ve o çalışmaya altyapı teşkil edecek bir yönü ve bir boyutu vardır. O faaliyete, öncelik taşıyan noktadan başlanmalıdır. Yapılacak her çalışma için söz konusu olan "öncelikler", sağlam ve istikrarlı yapılaşmanın ve sağlıklı oluşumun kaçınılmaz gerekleridir. Çünkü öncelikler, bir yönüyle çalışmanın altyapısını oluşturan, diğer yönüyle de sonuca daha kolay ulaşmayı sağlayan ve öncelikle gözetilmesi gereken unsurlardır.

Tebliğ çalışmaları, terbiye sürecinin ilk aşamasıdır. Gerek dinin tebliğ edilmesinde, gerekse din eğitimi ve genel eğitimde "öncelikler", bir bina inşa ederken öncelikle yapılması gereken temel gibidir. Binanın sağlam ve sarsıntılara karşı dayanıklı olabilmesi için, öncelikle sağlam bir temel üzerine inşa edilmelidir. Bireysel ve toplumsal hayatta değişimi ve yeniden yapılanmayı öngören eğitim faaliyeti, ancak önceliklerin doğru tespit edilmesi ve ele alınmasıyla sağlıklı bir toplum ve istikrarlı bireyler yetiştirebilir.

*Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi
msanver@yeniumit.com.tr

KAYNAKLAR:

- Ahmed Fâiz, Tarîku'd-Da've fî Zılâli'l-Kur'ân, Beyrut 1978.
- Ahmed Muhammed İbn Hanbel, Müsned-ü Ahmed b. Hanbel, (I-VI), İstanbul 1992.
- Ahmet Önkal, Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, Konya 1981.
- Abdullah Özbek, "İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış", Selçuk Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Konya 1990, sayı. 3.
- David Krech - Richard S. Crutchfield, Sosyal Psikoloji (Çev. Erol Güngör), Ankara 1967.
- David Krech - Richard S. Crutchfield - Egerton L. Ballachey, Cemiyet İçinde Fert (Çev. Mümtaz Turhan), (I-II), İstanbul 1983.
- Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahmân ed-Dârimî, Sünenü'd-Dârimî, (I-II), İstanbul 1992.
- Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buharî, Sahîhu'l-Buhârî, (I-VIII), İstanbul 1992
- Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, Sünen-ü Nesâî, İstanbul 1992.
- Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, Sünen-ü İbn-i Mâce, (I-II), İstanbul 1992.
- Ebû Abdullah İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd fî Hedy-i Hayri'l-'İbâd, yrs., 1973.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, (I-XXX), Mısır 1968.
- Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, (I-XIV), Kahire 1992.
- Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi (Çev. Selahattin Demirkan), İstanbul 1974.
- H. Fikret Kanad, Ailede Çocuk Terbiyesi, İstanbul 1976.
- Hüseyin Atay, Kur'ân'a Göre İman Esasları, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1961.
- İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut 1965
- İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, ts., c. I.
- İsmail L. Çakan, Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları, İstanbul 1992
- Muhammed Kutub, Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım? (Çev. Bekir Karlığa), İstanbul 1990.
- Mustafa Müslim, Kur'ân Çalışmalarında Yöntem (Çev. Salih Özer), Ankara 1993
- Nevzat Ayasbeyoğlu, İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'ân-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili, İstanbul 1991.
- Nihat Hatipoğlu, Davetin İlkeleri, Ankara 1991.
- Suat Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyet, İstanbul 1987.
- Süleyman Ateş, "Kur'ân'da İnsan Hakları", I. Kur'ân Sempozyumu, Ankara 1994.
- Şevki Saka, Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu, İstanbul 1991
- Veli Ulutürk, Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?, İzmir 1988.
- Mikdat Yalçın, et-Terbiyetü'l-İslâmiyye ve Devruhâ fî Mükâfahati'l-Cerîme, Riyad 1987.

Sen'den Dönmezem

"Bir bîçare âşığım ey Yâr Sen'den dönmezem
Hançer ile yüreğimi yar Sen'den dönmezem
Ger Zekeriyya tek beni baştan ayağa yarsalar,
Başıma erre koy neccâr Sen'den dönmezem.
Ger beni yandırsalar, külüm oddan kavursalar
Toprağımı savursalar, Settâr Sen'den dönmezem"

Nesîmî

YENİ ÜMİT

Yusuf GÜNEŞ *

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

HADİSLERDE "RAHMET" KAVRAMI

Rahmet, Rahmân, Rahîm ve Rahim kavramları

Rahmet:

Rahmet, sözlük anlamı olarak incelik, acıma, şefkat etme, merhamet etme, affetme ve mağfiret manalarına gelir. Rahmet kökünden gelen terahhüm ve terhîm, bir kimse için Allah'ın rahmetini dileme demektir. Yine aynı kökten gelen istirham, rahmet dileme, rahmet isteme manalarına gelir *(İbn Manzûr, XII, 230)*.

Anlamı oldukça geniş olan rahmet kelimesinin dilimizde tam olarak karşılığı yoktur. Bununla beraber Arapça'da ifade ettiği manalara yakın olarak "acımak" ve "esirgemek" gibi kelimelerle izah edilmek istenmişse de, eksiktir. Acımak, derinliği olmayan, sadece insanlarda varolan bir histir. "Allah rahmet sahibidir" dediğimizde, affeden, ihtiyaçları gören, şifa veren gibi manalar hemen zihnimize akar. "Acımak" kelimesini Allah hakkında kullanmak caiz ise, acıdığı için affeden, acıdığı için lütfeden, acıdığı için sıhhat veren gibi tamamlayıcı mânâlar rahmetin içerisinde tabiî olarak vardır. Şu halde rahmeti sadece "acımak"la tercüme etmek kesinlikle doğru olmaz. Çünkü bu durumda rahmet kelimesinin mânâsını daraltmış oluruz.

Rahmet'i "esirgemek" kelimesiyle de tercüme etmek doğru değildir. "Benden onu esirgedin" ve "Beni esirgemiyorsun" cümlelerinden de anlaşıldığına göre esirgemek 'kıskanmak' ve 'korumak' mânâlarına gelir. Bu sebeple "esirgemek" kelimesi rahmetin tercümesi olmak şöyle dursun, takdiren tefsiri dahi olamaz (Elmalılı, I, 32- 33).

Müfessirler, 'acımak' ve 'esirgemek' gibi zaaf ifade eden bu kelimeleri Allah hakkında kullanmayı uygun görmediklerinden demişlerdir ki: "Nefsin meylinin lâzımı, nimet vermenin sebebi hayır murad etmektir. Öyleyse er-Rahmân, er-Rahîm, insanlar hakkında hayır murad eden Allah demektir." Fakat bu takdirde Allah'ın diğer sıfatları hakkında da bu şekilde düşünmek gerekir. Meselâ Allah'ın Basar ve Sem' sıfatları vardır. Allah Basîr ve Semi'dir. Yani Allah görür ve duyar. Bir kısım vasıtalarla meydana gelen görme ve duyma Allah'a isnad edilemez. Bizdeki görme, güneş şuaları yardımıyla ve bir mesafeye bağlı olarak meydana gelir. Ve bizim gördüğümüz şeyler olduğu gibi, görmediğimiz şeyler de vardır. Duymamız da yine bir kısım sebeplere bağlı olarak meydana gelir. Onun için bu sebeplerle meydana gelen görme ve duyma Allah'a isnad edilemez. İşte nasıl ki, bu şekildeki görme ve duyma Cenâb-ı Hakk'a isnad edilmez; öyle de, bizde nefsin meyli veya kalb inceliği olarak tezahür eden Rahmaniyet ve Rahimiyet de bu mânâda Allah'a isnad edilemez. Bizdeki nefis meyline ve rikkat-i kalbe mukabil, O'nda mukaddes olarak bu mânâlar vardır. O'nun görme ve işitmesi de tamamen bizimkinden farklıdır. Binaenaleyh, bu sıfatları mecaza verip, te'vil yapma, biraz tekellüflü olur ki, sonra Allah'ın binbir ismini te'vil etme lüzumunu duyarız. Onun içindir ki, biz "Rahmân, Rahîm, Mü'min, Müheymin, Rezzak vs." derken bunları Allah indindeki mânâlarıyla mütalâa ediyoruz *(Gülen, s. 153-154)*.

İnsanların birbirlerine olan rahmeti, kalbin rikkati ve şefkat etmek şeklinde izah edilebilir. Allah'ın rahmeti ise Allah'ın kullarına acıması, şefkat etmesi, onlara nimetler vererek ihsanda bulunması, bol bol rızıklar göndermesi demektir.

Rahmân, husûsî bir isim olup umûmî bir mana taşımaktadır. Rahmân Allah, ayırım yapmaksızın bütün varlığa ihsanda bulunmaktadır, onları rızıklandırmaktadır. Rahîm, (Allah'tan başkası için de kullanılması yönüyle) umûmî bir isim olup husûsî bir mana taşımaktadır. Rahîm Allah, rahmetini sadece mü'minlere has kılmıştır.

Rahmet kelimesinin anlam çerçevesi çok geniştir. Geçtiği yere göre manalarından biri öne çıkabilir. Mesela, ayet-i kerîmede Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında "İman edenleriniz için bir rahmettir O!" *(Tevbe, 9/61)* denilmektedir ki, O'na rahmet denilmesi mü'minlerin imanlarına bir vesile, bir sebep olduğu içindir. "Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra o nimeti geri alırsak o, son derece ümitsiz, son derece nankör olur." *(Hûd, 11/9)* ayetinde rahmet, rızık manasına gelmektedir. "İnsanlara uğradıkları bir dertten sonra bir rahmet (nimet ve âfiyet) tattıracak olursak, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında yine birtakım kötü düşüncelere sapmışlar!" *(Yûnus, 10/21)* ayetinde rahmet, kıtlıktan sonra bir bolluk ve bir canlılığın meydana gelmesini ifade etmektedir. "Fakat Allah rahmetini, dilediğine seçip ihsan eder." *(Bakara, 2/105)* ayetinde rahmetle nübüvvetin ifade edildiğini görüyoruz. *(İbn Manzûr, XII, 231, 230.)* Resûlullah'a (s.a.s.) hitaben söylenen "Seni, başka değil alemlere rahmet olarak gönderdik." *(Enbiyâ, 21/107)* ayet-i kerîmesi de bu manayı destekler mahiyettedir.

Rahmân ve Rahîm:

Rahmân ve Rahîm, rahmet kökünden gelen iki isimdir. Âlimlerin çoğunluğu, Rahmân ismi, rahmet kökünden geldiği; misli, benzeri olmayan rahmet sahibini ifade ettiği konusunda hemfikirdirler *(İbn Hacer, XIII, 371)*.

Rahmân ismi yalnızca Allah için kullanılan özel bir isimdir. Fakat zat ismi değil, sıfat ismidir. Rahman dil açısından rahm ve rahmetten türemiş, sürekli ve pek fazla acıma mânâsına gelen bir sıfat-ı müşebbehe kipidir ki çok merhametli, çok rahmet sahibi mânâsına bir sıfattır. Böyle olunca da bu sıfat kimde bulunursa ona er-Rahmân demenin kıyas yoluyla mümkün olması lazım gelir. Hâlbuki hiç böyle kullanılmamış, rahmeti sonsuz, ezelî ve gerçek anlamda nimet veren bir mânâya tahsis edilmiş

olduğundan Yüce Allah'tan başkasına Rahmân denilmemiştir ve denilmez.

Rahmân isminin aslında sıfat olması itibariyle, çok rahmet sahibi, pek merhametli, çok merhametli, gayet merhametli veya sonsuz rahmet sahibi diye tefsir edilebilse de husûsiyetinden ve isim olmasından dolayı tercümesi mümkün olmaz. Çünkü özel isim tercüme edilemez. Özel isimlerin tercüme edilmesi onların değiştirilmesi demektir ve dilimizde böyle bir isim yoktur. Özetle Rahmân "pek merhametli" diye eksik bir şekilde tefsir olunabilirse de terceme olunamaz *(Elmalılı, I, 31-32)*. Bu ismi bu şekilde belleriz ve tercemesiyle değil tefsiriyle rahmet mefhumundan anlamaya çalışırız.

Rahîm, sıfat-ı müşebbehe veya mübalağa ile ism-i fâil bir sıfattır. Rahman'a eksik bir tefsir de olsa "pek merhametli" denilebileceğini belirtmiştik. Rahim'e de "merhamet edici" denilebilir. Bu da yüce Allah'ın sıfatlarından biridir. Fakat yalnız sıfat olarak kullanılır, mevsufsuz tek başına kullanılmaz. Bundan dolayı Rahmân gibi sıfât-ı gâlibe (genellikle sıfat olarak kullanılan kelime) ve özel isim olmayıp Allah'tan başkası için de kullanılabilir *(İbnü'l-Esîr, II, 210)*.

Rahmân ve Rahîm isimleri arasında bazı nüanslar bulunmaktadır. Rahmân ismi daha şumûllü ve geniştir. Rahmân, Allah Teâlâ'nın canlı-cansız, büyük-küçük, melek-şeytan, insan-hayvan, mü'min-kafir, müttakî-fâsık her mahlûka karşı olan rahmetini ifade eder. Bütün mahlûkât O'nun rahmetiyle çepeçevri kuşatılmıştır. Yokluktan varlığa çıkışları, ilk yaratılışları Rahmân'ın rahmetinin tecellisiyle olmuştur. Öyle ise hiçbir varlık bu rahmetin tecellîsine mazhar olmaktan hariç değildir. Bu rahmetten mahrum kalmış hiçbir varlık düşünülemez. Aksi takdirde vücud libası giyip varlık sahasına çıkamazlardı. Öyle ise Rahmâniyet ezele yani başlangıcı olmayan geçmişe ve dünyaya bakar *(Elmalılı, I, 34-35)*.

Rahîm ismi husûsîdir, mü'minlere hastır. "Allah mü'minlere karşı rahîmdir." *(Ahzab, 33/43)* ayeti de bunu ifade eder. Bu hususî rahmetin tecellî yeri de ahirettir. Bir başka ifade ile dünya hayatında mü'min ve kâfire Rahmân ismiyle rahmetini umûmî olarak tecellî ettiren Cenâb-ı Hakk, ahirette, rahmetini Rahîm ismiyle mü'minlere has olarak tecellî ettirecektir. Şu halde Rahmâniyet ezele bakmasına mukabil, Rahimiyyet, ebedî olan ahirete bakar. Bu farklılıktan dolayı alimlerimiz Allah'ı "Dünyanın Rahmânı, ahiretin Rahîm'i" diye ifade etmişlerdir *(Canan, VI, 272)*.

Rahîm ismi husûsîdir, mü'minlere hastır. "Allah mü'minlere karşı rahîmdir." ayeti de bunu ifade eder. Bu hususî rahmetin tecellî yeri de ahirettir. Bir başka ifade ile dünya hayatında mü'min ve kâfire Rahmân ismiyle rahmetini umûmî olarak tecellî ettiren Cenâb-ı Hakk, ahirette, rahmetini Rahîm ismiyle mü'minlere has olarak tecellî ettirecektir.

Özetleyecek olursak Rahmân, (Allah'tan başkası için kullanılmaması yönüyle) husûsî bir isim olup umûmî bir mana taşımaktadır. Rahmân Allah, ayırım yapmaksızın bütün varlığa ihsanda bulunmaktadır, onları rızıklandırmaktadır. Rahîm, (Allah'tan başkası için de kullanılması yönüyle) umûmî bir isim olup husûsî bir mana taşımaktadır. Rahîm Allah, rahmetini sadece mü'minlere has kılmıştır *(Ahmet Şerbâsî, I, 37)*.

Rahim

Rahim, çocuğun içinde yetiştiği, kadınlara ve dişi hayvanlara mahsus organa denir. Dilimizde buna 'dölyatağı' deriz. Çoğulu "erham"dır. Rahim, aynı dölyatağında yetişip dünyaya gelen insanlar arasındaki akrabalık bağını da ifade eder. Zevu'r-rahim, akrabalar için kullanılan diğer bir isimdir. Aralarında neseb bağı olan herkesi kapsar.

Hadislerde "Rahmet"

Rahmetle ilgili hadislere genel olarak baktığımızda rahmetin, yukarda temas ettiğimiz lugat manaları çerçevesinde kullanıldığını görürüz. Bu hadislerde rahmet, Allah'ın rahmetinin genişliği ve sınırsızlığı, kalp inceliği, şefkat etme, merhamet etme, acıma, yağmur, bol rızık, bol nimet manalarında kullanılmıştır. Bu hadislerden bazı örnekleri aşağıda ele alacak ve izah etmeye çalışacağız.

Allah'ın Rahmetinin Enginliği:

Peygamberimiz (s.a.s.) "Allah mahlûkâtı yarattığı vakit, kendi nezdinde arşın üstünde bulunan kitabına kendisi için 'Muhakkak benim rahmetim gazabıma galip gelmiştir.' yazmıştır." buyurmaktadır. *(Buhârî, Tevhid 15, 55.)* Aynı manayı ifade eden farklı lafızdaki başka bir hadiste Peygamberimiz (s.a.s.) "Allah mahlûkâtı yaratmadan evvel rahmetinin gazabına sebkat ettiği, onun önünde olduğu yazılıydı." buyurmuştur *(Buhârî, Tevhid 55; Müslim, Tevbe 15)*.

Hadislerde ifade edilen rahmetin gazaba galebe çalması veya rahmetin gazabı geçmesi, Allah'ın rahmetinin taal-

Resulü Ekrem (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah rahmeti yüz parça yaratmış, doksan dokuzunu kendi nezdinde tutmuş, yeryüzüne bir parçasını indirmiştir. İşte mahlûkât bu bir parçadan dolayı birbirlerine merhamet ederler. Hatta at (bazı rivayetlerde "hayvan" geçmektedir), yavrusuna basmamak için tırnağını (ayağını) kaldırır".

luku itibariyledir. Herhangi bir şeye Allah'ın rahmetinin taalluku, gazabının taallukundan öncedir. Çünkü rahmet Allah Teâlâ'nın zâtının şanıdır. Gazaba gelince o kulun işlemiş olduğu bir cürüme binâen gelir.

Nevevî *(v. 676 h.)* bu hadislerle ilgili şunları söylemiştir: Alimler Allah'ın gazabıyla rızasının irâde sıfatına râci olduğunu söylemişlerdir. İtaat eden kuluna sevap vermek dilerse buna rıza; isyan eden kuluna azap vermeyi dilerse buna da gazap denilmiştir. Buradaki öncelik ve galebe çalmaktan murad, Allah'ın rahmetinin çokluğu ve şumûludur *(Nevevî, XIIV, 74)*.

Merhametli Olmaya Teşvik:

Resulüllah (s.a.s.) mü'minleri, bir çok hadis-i şeriflerinde kâinattaki canlı-cansız her varlığa karşı merhametli olmaya teşvik etmiştir. Bunlardan birisinde şöyle buyurulmuştur: "Allah merhametli olanlara rahmetle muamelede bulunur. Öyleyse sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semada bulunanlar da size merhamet etsinler..." *(Tirmizî, Birr 16)*.

Hadiste "merhametli olanlar" ve "merhamet edin" ifadelerinin mutlak bırakıldığı dikkat çekmektedir. Kime veya kimlere merhametli olanlar diye bir kayıt getirilmemiştir. Demek ki bütün mahlûkâta karşı merhametli olma tavsiye edilmektedir. Yeryüzünde bulunan sâlih-fâcir bütün insanlara, ehlî-vahşî bütün hayvanlara, canlı-cansız bütün varlığa merhamet söz konusudur ki, bütün mahlukata merhametle muamele edenlere, Allah'ın rahmet edeceği vurgulanmaktadır. Allah'ın rahmetle muamelesi, bol bol ihsanda ve ikramda bulunma ve afvetme, mağfiret etme şeklinde anlaşılmalıdır. Ancak burada merhamet etme Kitap ve Sünnet'le kayıtlıdır. Kitab'a ve Sünnet'e aykırı davrananlara, cezayı gerektirecek cürüm işleyenlere merhamet edilmez. Onlara cezalarının verilmesi rahmete ters değildir. Aksine toplumun selameti ve haksızlığa uğrayanların haklarının iadesi için bunların yapılması gerekir.

Hadiste ifade edilen göktekilerden maksat meleklerdir. Çünkü onlar mü'minlere istiğfar eder. Nitekim ayet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Arşı taşıyan ve etrafında bulunanlar, Rablerini hamd ile tesbih ederler. O'na iman edenler, mü'minler için de; 'Rabbimiz Senin ilmin ve rahmetin herşeyi kuşatmıştır, tevbe edip Senin yolunda gidenlere mağfiret et, bağışla, onları cehennem azabından koru!' diyerek mağfiret talep ederler." *(Mü'min, 40/7)*.

Hadis şârihleri, kişinin şefkat ve merhamet duyacağı şeyler arasında kendi nefsini de zikrederler ve en başta kendi nefsinin yer aldığını, diğerlerinden önce nefsine merhamet etmesi gerektiğini belirtirler. Hatta kişinin başkalarına göstereceği merhamet de kendisine dönmektedir. Zira ayet-i kerîmede "İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz." *(İsrâ, 17/7)* buyurulmaktadır *(İbn Hacer, X, 455)*.

Merhamete teşvik konusunda yine Resûlullah (s.a.s.) "Allah, insanlara merhamet etmeyene rahmetiyle muamele etmez." *(Buhârî, Edeb 27)* ve "Merhamet, ancak şakînin (ebedî hüsrana uğramış) kalbinden çıkarılır." buyurmaktadır *(Ebû Dâvûd, Edeb 66)*.

Şakî, ebedî hüsrana uğrayan, uhrevî saadetini kaybedendir. Şakî hükmü ancak imandan mahrum olan kimse hakkında verilebileceğine göre, burada şakî ile küfre düşen kimse kastedilmiş olmalıdır. Tîbî *(v. 743 h.)* konuyla alakalı şunları söylemektedir: Çünkü mahlûkâta karşı merhamet, kalbin bir rikkatidir. Kalpteki rikkat imanın alâmetidir. Öyleyse kim bu rikkatten nasipsiz ise şakîdir *(Canan, VI, 279)*.

Resûlullah'ı torunlarından birini öperken gören Akra' ibn Hâris "Benim on tane çocuğum var, hiçbirini de öpmemişimdir." dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) Akra' ibn Hâris'e "Merhamet etmeyene merhamet edilmez." buyurmuştur. *(Buhârî, Edeb 18; Müslim, Fedâil 65.)* Başka bir rivayette de bir bedevî *(bu şahsın da Akra' ibn Hâris olabileceği söylenmektedir, bkz: İbn Hacer, X, 444)* Resûlullah'a "Sizler çocuklarınızı öpüyorsunuz, bizler ise çocuklarımızı öpmeyiz." dedi. Bunun üzerine Resûlullah "Senin kalbinden merhamet alınmışsa ben ne yapabilirim!" diyerek taaccübünü ifade etmiştir *(Buhârî, Edeb 18)*.

İbnu Ebî Cemre *(v. 695 h.)* bu hadisi "Başkasına herhangi bir iyilik yapmayan kimseye hiç sevap hasıl olmayacaktır" şeklinde yorumlamıştır. Zira ayet-i kerîmede "İyiliğin karşılığı ancak iyilik değil midir!?" *(Rahmân, 55/60)* buyurulmaktadır. Öyleyse hadisten şu manaları çıkarabiliriz: "Kimde dünyada iken imanın merhameti

Sıla; atıyye, şefkat ve merhamet manalarına gelir. O, Allah Teâlâ'nın kullarına bir ihsanı ve bir rahmetidir. Sıla-i rahim ise, akrabayı ziyaret ederek hallerini sormak, gerekirse yardımlarına koşmak, uzakta iseler iletişim vasıtaları ile onlarla görüşmek, selam göndermek suretiyle aradaki bağların kopmamasına dikkat etmektir.

yoksa, ona rahmet edilmez." veya "Kim Allah'ın emirlerine uymak, yasaklarından kaçmak suretiyle nefsine merhamet etmezse, Allah da ona rahmet etmez, çünkü Allah nezdinde ona verilmiş bir vaad, bir garanti mevcut değildir."

İbn Mes'ud'dan gelen bir rivayette merhametli olmanın, kâmil imanın rüknü sayıldığını görmekteyiz. Peygamber Efendimiz (s.a.s.), Ashabına "Merhametli olmadıkça iman etmiş sayılmazsınız." Ashab "Bizler merhametli insanlarız." dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) "Bu (dediğiniz) merhamet, birinizin kendi arkadaşına gösterdiği merhamet değildir. Şüphesiz (benim kastettiğim) merhamet, bütün insanlara ve her şeye karşı merhametli olmaktır." buyurdular *(Heysemî, VIII, 187)*.

Çocuklara merhamet etmenin önemi konusunda Resûlullah'ın buyurduğu "Küçüklerimize (çocuklarımıza) merhamet etmeyen bizden değildir." *(Tirmizî, Birr 15)* sözü, her zaman için olduğu gibi, çocukların büyüklerinden yeterince ilgi ve alaka görmediği çağımızda daha bir önem arzetmektedir.

Allah'ın Yüz Rahmet Yaratması:

Resulü Ekrem (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah rahmeti yüz parça yaratmış, doksan dokuzunu kendi nezdinde tutmuş, yeryüzüne bir parçasını indirmiştir. İşte mahlûkât bu bir parçadan dolayı birbirlerine merhamet ederler. Hatta at (bazı rivayetlerde "hayvan" geçmektedir), yavrusuna basmamak için tırnağını (ayağını) kaldırır" *(Buhârî, Edeb 19)*. Benzer hadislerde Allah'ın, yüz rahmetinin doksan dokuzunu kıyamet günü için ayırdığı, yeryüzüne indirdiği bir rahmetle insanlar, cinler, hayvanlar ve böceklerin birbirlerine merhamet ettiği, bu rahmetle annelerin yavrularına şefkat ettiği, vahşî hayvanların ve kuşların birbirlerine acıdıkları anlatılmaktadır *(Müslim, Tevbe 19-21)*.

Nevevî *(v. 676 h.)* bu tür hadislerin Müslümanlar için ümit ve müjde veren hadisler olduğunu vurgulamaktadır. Alimler, şu imtihan dünyasında yeryüzüne indirilen bir parça rahmetten insanlara hidayet kaynağı olacak Kur'ân, hayat istikameti kazandıracak namaz ve kalplerine rahmet gibi nimetler verilirse, karâr ve mükâfât diyârı olan ahiretteki Allah'ın yüz rahmetini bir düşünmeli, demişlerdir *(Nevevî, XIV, 74)*.

Sahîh-i Müslim şârihlerinden Übbî, bu taksimin Allah'ın rahmetinin çokluğundan kinâye olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber bu taksimin rahmet çeşitlerinin gerçek taksimi olması da muhtemeldir. Buna göre rahmetin diğer çeşitlerini Allah bilir.

Bu hadislerin birer temsilden ibaret olduğunu söyleyenler de vardır. Zira Allah'ın rahmeti sınırlı değildir. Bu yüzden de taksimi kabil olmaz. Bu hadisler, bize verilen rahmetin azlığını, Allah nezdinde olanın da çokluğunu anlatmaktadır *(Davudoğlu, XI, 101)*.

Hadiste hayvanların içerisinden atın seçilmesi, vurgulanmak istenen rahmete en güzel örnek olduğu içindir. Çünkü at, ehlî hayvanlar içinde en sert, en haşin olanıdır; çok hızlı hareket eder. Bununla beraber yavrusuna bir zarar vermemek için ayağını kaldırır *(İbn Hacer, X, 447)*.

Sıla-i Rahimle İlgili Hadisler:

Sıla; atıyye, şefkat ve merhamet manalarına gelir. O, Allah Teâlâ'nın kullarına bir ihsanı ve bir rahmetidir. Sıla-i rahim ise, akrabayı ziyaret ederek hallerini sormak, gerekirse yardımlarına koşmak, uzakta iseler iletişim vasıtaları ile onlarla görüşmek, selam göndermek suretiyle aradaki bağların kopmamasına dikkat etmektir. Akrabalarla alakayı koparmak manasına gelen kat-i rahim ise büyük günahtır *(Aynî, XVIII, 129)*.

Konuyla ilgili hadislere geçmeden önce sıla-i rahimin ehemmiyetini ifade eden ayet-i kerîmeye temas etmekte fayda var. Nisâ Sûresi'nde geçen ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar dünyaya getiren Rabbinizden korkun; kendi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını koparmak)tan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözeticidir." *(Nisâ, 4/1)*.

Rahim kelimesi sevgi, merhamet, şefkat ve acıma mânâsını anlatır ve bunlar, kadınlığın yaratılışının temel taşlarıdır. Bundan dolayı kadınlara acımak, şefkatle muamele etmek, şeref ve haysiyetlerini yaratılışları gereğince

korumak; tecavüzden, evlenme gayesini bozacak yakışıksız şeylerden korumak; aile fertleri, çocukları; genel olarak akraba ve hısımlar hakkında da akrabalık inceliğine yaraşan nazik ve çekici bir sevgi beslemek gerekmektedir. Bütün bunlarda Allah korkusu esas kabul edilip iyi ve kötüyü bu açıdan düşünmek ve bundan dolayı bu ilişkilerde ne erkeğin ne kadının yaratılış hikmetine ve neslini devam ettirme gayesine aykırı olan hırs ve nefse ait kibir, ne de akrabaların Allahın emrine aykırı arzu ve meyiller göz önüne alınmalıdır. Her hususta Allah'ın hükmünün yerine getirilmesi lüzumuna göre hareket edilmelidir. "Rabbinizden korkun" ifadesi, genel olarak insanlar arasındaki umumi kardeşliğin bozulmasından ve erkekle kadın arasındaki cinsel meyillerin kötüye kullanılmasından; "Allah'tan korkun" ifadesi de aile ve akraba haklarının ve ilişkilerinin bozulmasından sakınmayı kapsamaktadır *(Elmalılı, II, 1276-1278)*. Bu konuda pek çok hadis-i şerif vardır. Bunlardan bazılarını ele alacak ve açıklamaya çalışacağız.

Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "Allah mahlûkâtı yarattıktan sonra rahim ayağa kalkıp (Allah'a yönelerek) şöyle demiştir: Bu makam, sıla-i rahimi kesenlerden Sana sığınanın makamıdır. Allah Teâlâ: "Evet, istemez misin sıla-i rahimi yapanlara ihsan edeyim, sıla-i rahimi kesenlere de ihsanımı keseyim. Rahim, evet yâ Rabbî öyle yap dedi. Allah Teâlâ, senin bu dileğin yerine getirilecek buyurdu." Resûlullah (s.a.s.) bundan sonra (Ashaba yönelerek): İsterseniz şu ayeti okuyunuz: "Demek ki ey münafıklar! Siz işbaşına geçecek olursanız, ülkede fesat çıkaracak, nizamı bozacak, akrabalık bağlarını parçalayacaksınız!" *(Muhammed, 47/22)* buyurdu *(Buhârî, Edeb 13; Müslim, Birr 16)*. Diğer bazı hadislerde de rahimin arşa tutunduğu ve "Beni gözetene (sıla-i rahimi yapana) Allah ihsanda bulunsun, beni gözetmeyip sıla-ı rahimi kesene Allah ihsanlarını kessin." *(Müslim, Birr 17)* dediği rivayet edilmektedir.

Sıla-i rahim, akrabalık bağı yanında komşuluk bağı, arkadaşlık bağı, insaniyet bağı gibi beşerî bağları da ifade eder. Şu halde hadis bu bağın, rahmet eseri olarak insanlar arasına konmuş, rahmetle kenetlenmiş şekilde irtibatlı olan bir bağ bulunduğunu, dolayısıyla rahmetin asıl sahibi Rahmân'la bağlı olduğunu ifade ediyor. Resûlullah'ın buradaki beyanına göre, gereğini yerine getirerek bu bağı koruyan, Allah'ın rahmetiyle irtibatını koruyor demektir; gereğini yapmayarak, bu sıla-i rahmi koparan da Allah'ın rahmetinden kopmuş olmaktadır *(Canan, VI, 279)*.

Sıla-i rahim, akrabalık bağı yanında komşuluk bağı, arkadaşlık bağı, insaniyet bağı gibi beşerî bağları da ifade eder. Konu ile ilgili hadisler bu bağın, rahmet eseri olarak insanlar arasına konmuş, rahmetle kenetlenmiş şekilde irtibatlı olan bir bağ bulunduğunu, dolayısıyla rahmetin asıl sahibi Rahmân'la bağlı olduğunu ifade ediyor.

İbn Ebî Cemre'ye *(v. 695 h.)* göre sıla, malla yardım etme, ihtiyaçları giderme, zararlardan koruma, güleryüz ve dua etmekle olur. Kısacası sıla, akrabaya imkan olduğu nispette hayırda bulunma, güç yetirebildiği ölçüde kötülükleri onlardan uzak tutmadır. Akraba, mü'min ise böyle yapılır. Akraba eğer başka bir dinden ise veya dinsiz ise o kimseye nasihat etme, dini anlatma maksadıyla sıla yapılabilir. Eğer kabul etmezse gıyabında dua etmekle onunla bağlar korunmuş olur *(İbn Hacer, X, 432)*. Zira dinimiz mü'min olmayan yakınlarımızla bile irtibatın devam ettirilmesini istemektedir.

Esmâ binti Ebî Bekr'in müşrik olan annesi, kendisini ziyarete gelmişti. O da Resûlullah'a, annesiyle görüşüp-görüşmeme konusunu sormuş, Resûlullah da annesiyle görüşebileceğini ifade etmişti *(Buhârî, Edeb 7)*. Süfyan ibn Uyeyne, dinimizden olmayan yakınlarla alakayı devam ettirme konusunda "Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kafirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmekten, adalet ve insaf gözetmekten menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever." *(Mümtahine, 60/8)* ayetini delil olarak göstermiştir *(Buhârî, Edeb 7)*. Yine Hz. Ömer, Resûlullah'ın, bir başkasına hediye etmesi için gönderdiği elbiseyi henüz Müslüman olmamış kardeşine hediye etmiştir *(Buhârî, Edeb 9)*. Bu durum onun müşrik kardeşiyle beşerî münasebetlerini devam ettirdiğini gösterir.

Hadiste geçen "sicne", ağaçlarda, diğerleriyle kenetlenmiş damara veya vadilerdeki ince yola denir. Hadiste, insanlar ve yakınları arasındaki beşerî-manevî bağlara Cenâb-ı Hakk'ın ne kadar ehemmiyet verdiği, husûsen Rahmân vasfıyla rahimin nasıl yakın bir ilgi ve alaka içinde bulunduğu ifade edilmektedir. Hadis, sanki rahim, Rahmân'dan ayrılmadır, Rahmân'ın bir parçasıdır manasında bir tefhim ile onun ehemmiyetini belirtmeye çalışmıştır. Hadis, rahim kelimesinin Rahmân kelimesiyle aynı kökten geldiğini belirtmiş, bu müşterekliğin de, rahimin

ehemmiyetini kavramada yardımcı olabileceğine dikkat çekmiştir *(İbn Hacer, X, 431-432)*.

Şârihler rahimin arşa tutunması ve Allah Teâlâ ile konuşmasının bir darb-ı mesel ve istiâre-i temsîliye olduğunu söylerler *(Aynî, XVIII, 129)*. Kâdi Iyaz'a *(v. 544 h.)* göre rahim, hısımlık ve nesepten ibarettir, bunları ana rahmi bir araya toplar ve birbirine ekler. Rahimden ayağa kalkmak ve konuşmak beklenemez. Bu hadislerden maksat, akrabalarını ziyaret edip onlarla alakayı koparmayanların şanını yüceltmek ve faziletlerini ifade etmek; akrabayla alakayı kesenlerin işledikleri günahın ne kadar büyük olduğunu anlatmaktır *(Nevevî, XIV, 347-348)*.

Yukarıda verdiğimiz hadislerden başka Resûlullah'ın ifade buyurduğu bazı sözleri de sıla-i rahimin ehemmiyetini ifade etmektedir. "Sıla-i rahimi kesen cennete giremez." *(Buhârî, Edeb 11)*, "Her kim rızkının bollaştırılmasını ve ecelinin geciktirilmesini isterse sıla-i rahimini yapsın." *(Buhârî, Edeb 12)* bu hadislerden bazılarıdır.

Akraba ziyaretini kesenin cennete girememesi, bunu helal sayması itibariyledir. Akrabayla alakayı koparmayı helal itikad eden kimse kafir olur ve ebediyyen cennete giremez. Bir kimse böyle bir itikadda bulunmuyor fakat akrabayı da ziyaret etmiyorsa bu kimse, cennete ilk girenlerle beraber giremeyecek, cehennemde cezasını çektikten sonra cennete girecektir *(Davudoğlu, X, 498)*.

Rahmetle Nitelendirilen Bazı Hususlar:

Allah Teâlâ, nübüvveti *(Bakara, 2/105)* ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'i *(Enbiyâ, 21/107)* rahmetle tavsif etmiştir.

Hz. Aişe (r.anha) Resûlullah'tan tâûnu sorunca O (s.a.s.): "Tâûn, Allah'ın dilediği kullarına gönderdiği bir azabıdır. Mü'minler için ise Allah onu bir rahmet yapmıştır. Tâûn bölgesinde olan bir kimse, Allah'ın yazdığından başka bir şeyin (hastalık, musîbet, 'tâûn') kendisine bir zarar vermeyeceğini bilerek sabredip o yerde kalırsa Allah ona (öldüğü takdirde) şehid sevabı verir." *(Buhârî, Tıb 31)* şeklinde izah etmiştir. Hadisten de anlaşıldığı gibi tâûn bölgesinde hastalığın yayılmaması için Resûlullah'ın belirttiği şekilde kalıp sonra ölen kimseye şehit sevabı verilmektedir. Bu mü'minler için geçerlidir. Allah'ı inkar edenlere gelince onlar için tâûn bir azaptır, ahiretteki azaplarından önce bu dünyada verilmiş bir azap. Mü'minlerden isyankâr kullara gelince İbn Hacer, "Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, iman edip güzel ve makbul işler yapanlara yaptığımız muameleyi, kendilerine de göstereceğimizi, hayatlarında ve ölümlerinde onları bir tutacağımızı mı sanıyorlar? Ne kötü, ne yanlış bir muhakeme!" *(Câsiye, 45/21)* ayet-i kerîmesinden hareketle *(İbn Hacer, X, 203)* tâûnun onlar hakkında şehâdet hükmüne geçmeyeceği görüşündedir.

Resûlullah'ın (s.a.s.) beyanlarında cennet *(Buhârî, Tevhid 25)*, yağmur *(Müslim, İstiskâ 14)*, cemaat olma (toplumun birlik ve beraberlik içinde bulunması) *(Müsned, IV, 278, 375)* ve birinin ölümü üzerine akan gözyaşının *(Buhârî, Cenâiz 32, 43)* rahmetle nitelendirildiğini görmekteyiz.

Rahmetle nitelenen bu hususlardan bazıları neticesi itibariyle rahmettir. Meselâ yağmur, bitkilerin yetişmesi, toprağın sulanması, barajların suyla dolması v.s. gibi neticeleri itibariyle rahmettir. Bu konuya Râzî *(v. 606 h.)* temas eder ve şunları söyler: Hadiseler iki kısımdır. Birincisi, rahmet olmadığı halde rahmet sanılan, fakat hakikatte bir azap ve belâ olan hadiselerdir. İkincisi, hakikatte bir lütuf, ihsan ve rahmet olduğu halde bir azap ve ceza olduğu sanılan hadiselerdir *(Râzî, I, 233)*.

*Araştırmacı - Yazar

ygunes@yeniumit.com.tr

KAYNAKLAR

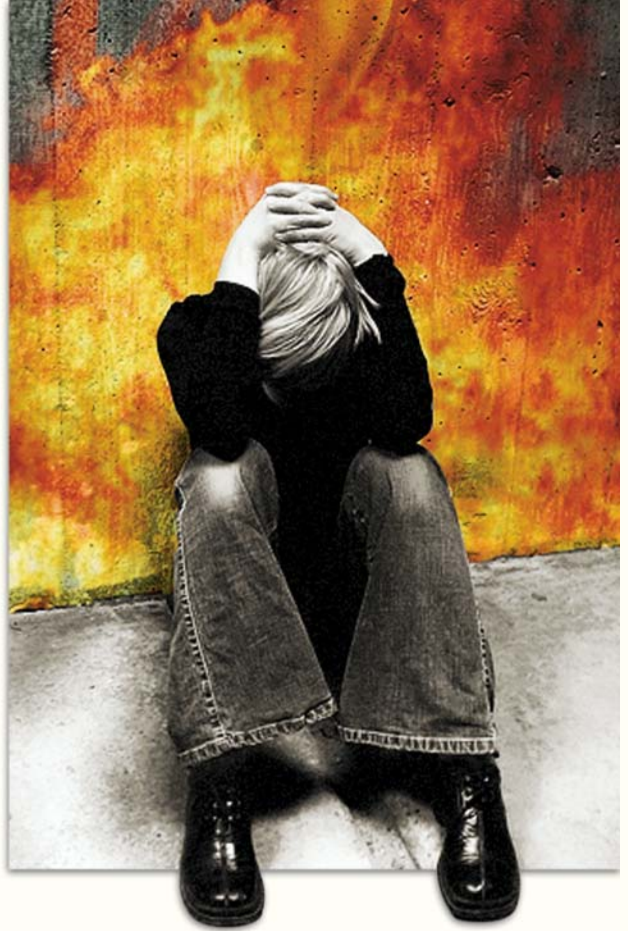
1. Ahmed b. Hanbel, Müsned.
2. Ahmed Şerbâsî, Mevsûatü lehü'l-esmâü'l-hüsnâ, Beyrut, 1402/1981.
3. Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed, Umdetü'l-kârî, 1392/1972.
4. Buhârî, Muhammed b. İsmail, Sahih-i Buhârî.
5. Canan, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi, İstanbul.
6. Davudoğlu, Ahmet, Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi, İstanbul, 1977.
7. Ebû Davud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Davud.
8. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul.
9. Gülen, Fethullah, Fatiha Üzerine Mülahazalar, İzmir, 2004.
10. El-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr Nurettin, Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid, Beyrut, 1967.
11. İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Cezerî, en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser, Beyrut.
12. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Fethu'l-Bârî, Kahire, 1409/1988.
13. İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Necîbiddîn, Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1414/1994.
14. Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahih-i Müslim.
15. En-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, Şerhu Sahîh-i Müslim, Beyrut, 1408/1987.
16. Er-Râğıb el-İsfahânî, Müfredâtü elfâzı'l-Kur'ân, Beyrut, Dımaşk, 1412/1992.
17. Er-Râzî, Ebû Abdillah Fahruddîn Muhammed b. Ömer, et-Tefsîrü'l-kebîr, Beyrut.
18. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünen-i Tirmizî.

YENİ ÜMİT

Selçuk CAMCI *

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

BÜYÜK GÜNAHLAR

Âlimler büyük günahların kesin bir sayısının olup olmadığında farklı görüşler serdetmişlerdir. Çoğunluk, hadislerde verilen rakamların sınırlama ifade etmediğini söylemişlerdir. Hadislere baktığımızda değişik zaman ve zeminlerde Allah Resulü'nün 3, 5, 7 gibi rakamlarla büyük günahları sınırlandırdığını görürüz.

Kebîre (çoğulu kebâir), büyük günah demektir. Büyük günah, Nas (Kitap, sünnet veya icma) ile büyük günah olduğu bildirilen, yapana had cezası veya ahirette ceza verileceği bildirilen günaha denir. Kur'ân ve Sünnette kesin olarak haram kılınan, haklarında had cezası bildirilen veya âhirette azap sebebi sayılan günahlar büyük, diğerleri küçük günahlardır. Tâatın zıddı olan "isyan", "ma'siyet" ve küçük günah manasına kullanılan "lemem" de kebîre gibi günah manasına kullanılırlar.

Büyük günahların haram kılındığı hususunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. "Kim de Allah'a ve Rasülü'ne isyan eder ve Allah'ın sınırlarını aşarsa, Allah onu da ebedî kalmak üzere ateşe koyar. Hem onu zelil ve perişan eden bir azap vardır." *(Nisa, 4/14)* ayeti ve "Yedi helak ediciden sakının" hadisi bunun açık delilidir. Cumhur-u ulema, günahları büyük ve küçük diye iki kısma ayırırlar. "Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız." *(Nisa, 4/31)*, "Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar." *(Şûrâ, 42/37)* "Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki Rabbin, affı bol olandır." *(Necm, 53/32)* ayetleri küçük-büyük günah ayırımına işaret eden ayetlerdendir. "Dikkat edin size günahların en büyüğünü (ekberu'l-kebâir) haber vereyim mi?.." hadisi de bu hususa sünnetten delildir. Ayrıca bütün günahların günah olduğunu, küçük-büyük diye bir ayırım olamayacağını, günahın küçüklüğü veya büyüklüğünün izafi olduğunu söyleyen alimler de vardır. Yine büyük günahların kendi içerisindeki sıralamasının da, naslardaki ifadelerden hareketle, günahın, gerek şahsî gerek toplumsal zarar ve mefsedetine göre yapıldığını burada zikredelim.

Alimler büyük günahların kesin bir sayısının olup olmadığında farklı görüşler serdetmişlerdir. Çoğunluk, hadislerde verilen rakamların hasr/sınırlama ifade etmediğini söylemişlerdir. Hadislere baktığımızda değişik zaman ve zeminlerde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) 3, 5, 7 gibi rakamlarla büyük günahları sınırlandırdığını görürüz. İmam Zehebi, baştaki büyük günah tarifinden hareketle hakkında ayet ve hadislerde azap ve sakındırma vâki olan günahların tamamını tespit etmiş ve bunları rakam olarak 76'ya ulaştırmıştır.

Bunun yanında bazı âlimler de büyük günahları belli rakamlarla sınırlandırmışlardır. İbn-i Mesud büyük günahların, Kur'ân'a dayanarak 4 olduğunu söyler. Bunlar: Yeis, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, mekr-i İlâhi'den kendini emin hissetmek ve Allah'a şirk koşmaktır. Diğer hadis kitaplarında geçen meşhur büyük günahlar, ukûk-u vâlideyn (anne-babaya isyan, onlarla sila-i rahmi kesmek), yalan yere şehadet, Harem bölgesinde yapılan ilhad (taşkınlık)dır. İbni Hacer el-Heytemî, sarih olarak Kur'ân'ın da yasakladığı büyük günahların 4 olduğunu ve bunların da, murdar et, domuz ve yetim malı yemek ve savaştan kaçmaktan ibaret olduğunu söyler. Buhari ve Müslim'de geçen hadise göre 7 büyük günah, şirk, sihir, adam öldürme, yetim malı yeme, faiz yeme, savaş meydanından kaçma, iffetli kadına iftira atmadır.

Nisa suresi 7. ayetinde "Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, bunun dışındakileri ise dilerse affeder" ayetinden Allah'a şirk koşmanın en büyük günah olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Yukarıda geçen hadiste de büyük günahların ilki, Allah'a şirk koşmak olduğu açıklanmıştır. Daha sonra anne-babaya isyan ve yalan yere şahitlik etmek zikredilmiştir.

Büyük Günah İşlemenin Âkıbeti

Mü'min, büyük günah işlemekle iman dairesinden dışarıya çıkmaz. Tevbe etmeden ölürse durumu Allah'a kalmıştır; dilerse azap eder, dilerse bağışlar.

Büyük günah işleyen kimsenin adalet/güvenilirlik vasfı ortadan kalkar ve şehadeti kabul edilmez. Kâsânî, "Günah işleyen kişiye bakılır; eğer günahı büyükse adalet vasfı tevbe edinceye kadar düşer" der. Büyük günah işleyenler bu yaptıklarıyla fıska girdiklerinden fâsık diye isimlendirilirler. Karâfî, küçük günah işleyenlerin günahta ısrar etmedikleri takdirde adalet vasıflarını kaybetmeyeceklerini ve fâsık olarak isimlendirilemeyeceklerini söyler. Bu meyanda seleften "Küçük günah ısrar edildiğinde küçük değil, büyük günah da istiğfar edildiğinde büyük değildir" sözü meşhur olmuştur. Zerkeşî, devamlı işlenen küçük günahları büyük günahlar arasında sayar.

Büyük Günahların Affedilmesi

Büyük günahların affedilmesi, kul hakkı ve Allah hakkı ayrımına göre değişmektedir. İçki içmek gibi Allah hakkı veya hem Allah hakkı hem de kul hakkı olan kazf ve hırsızlık suçlarının işlenmesi halinde durum farklılık arzetmektedir. Allah hakkının irtikab edildiği büyük günahlarda, büyük günah işleyen tevbe etmediyse durumu Allah'a kalır. Ancak hem Allah hakkı hem de kul hakkı çiğnendiyse bu durumda tevbe ile beraber cinayet işlenen şahsın velisine kısas, diyet ve aftan birini seçme hakkı verilir. Hırsızlık, yol kesme vs. durumlarda ise konunun gerekli ahkamı devreye girer.

Cumhura göre büyük günah işleyene haddin uygulanması keffaret yerine geçmez; mutlaka tevbe etmesi de gerekir.

Cumhur "Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız." *(Nisa, 4/31)* ayetinden hareketle büyük günahlardan kaçınıldığında küçük günahların affedileceğini söyler. Hadis-i şerifte de "Beş vakit namaz, eda edilen cuma ve tutulan ramazan oruçları, büyük günahlardan sakınıldığında bu ibadetlerin aralarında işlenen küçük günahlara keffarettir" buyurulmaktadır.

Eş'arî, Müslümanların, Hz. Peygamber'in ahirette büyük günah sahiplerine şefaat edeceği hususunda icma ettiklerini söyler. Enes (r.a)'ten rivayet edilen Tirmizi hadisinde de Allah Rasulü (sallallahu aleyhi ve sellem): "Şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenleredir." buyururlar.

Yazımızı, büyük günahlarla alakalı en derli toplu malumatın içinde bulunduğu ve ümmetçe hüsn ü kabul görmüş bir eser olan Zehebî'nin el-Kebâir'inden derlediğimiz büyük günahları sıralayarak bitirelim. Zehebî'nin tespit ettiği bu büyük günahlar, ayet ve hadislerle yasaklanan hususlardır. Neticede bunlar bir hak ihlalidir.. kul veya Allah hakkı ihlali. Bu hak ihlallerinin şekilleri zaman ve zemine göre değişebilmektedir. Dolayısıyla günümüzde kamu hakkı olan milletin malını hortumlamanın, gasbetmenin, tv., gazete gibi yüzbinlerce insana hitap eden kitle iletişim vasıtaları ile insanların hukukuna tecavüz etmenin, gıybet etmenin, iftira atmanın vs. ne kadar ağır bir günah olduğunu sadece hatırlatarak geçelim.

Mü'min, büyük günah işlemekle iman dairesinden dışarıya çıkmaz. Tevbe etmeden ölürse durumu Allah'a kalmıştır; dilerse azap eder, dilerse bağışlar. "Küçük günah ısrar edildiğinde küçük değil, büyük günah da istiğfar edildiğinde büyük değildir" sözü meşhur olmuştur. Zerkeşî, devamlı işlenen küçük günahları büyük günahlar arasında sayar.

Büyük günah işlemek bazen küçük günahları ehemmiyetsiz görmekten ehven olabilir.Büyük günahlardan daha büyük bir günah vardır ki, o da, insanın neyi veya neleri kaybettiğinin farkına varmamasıdır. Mânen terakki edemediği gözlenen çok kimse var ki, bunlar, küçük günahları ehemmiyetsiz görmekte, bu da, onların terakkilerine mâni olmaktadır.

Belli Başlı Büyük Günahlar:

Allah'a şirk (ortak) koşmak, insan öldürmek, sihir (büyü) yapmak, namazı terk etmek, zekatı vermemek, anne-babaya karşı gelmek, faiz alıp-vermek, haksızca yetim malını yemek, Peygamberimiz'e yalan isnad etmek (Hadis uydurmak), özürsüz Ramazan orucunu bozmak, savaş meydanından kaçmak, zina yapmak, liderin halkına zulmedip zorbalık yapması, içki içmek, büyüklenmek, kendini beğenmek, övünmek, yalan yere şahitlik etmek, livata yapmak, iffetli kadınlara iftira atmak, ganimetten, zekat malından ve devletten para ve mal çalmak, insanların mallarını haksız yollarla almak, hırsızlık yapmak, yol kesmek, yalan yere yemin etmek, yalan konuşmak, intihar etmek, hâkimin hükmünde haksızlık yapması, kadınların erkeklere, erkeklerin kadınlara benzemeleri, hulle yapmak ve yaptırmak, leş, kan ve domuz eti yemek, haraç toplamak, riyakarlık yapmak, Allah'a ve Resulü'ne ihanet etmek, ilmi gizleme ve sadece dünya için öğrenme, yaptığı iyiliği başa kakmak, kaderi inkar etmek, insanların duymalarını istemediği şeylerini gizlice dinlemek, lanet okumak, devlete karşı çıkmak, kahin, büyücü ve müneccimi (falcı) tasdik etmek, nüşûz (kadının beyine haksız yere huysuzluk yapması), akrabalarla ilişkiyi kesmek, koğuculuk yapmak, ölenin arkasından bağırıp-çağırıp, kendini dövmek, soyasopa sövmek, haddi aşma, başkalarının hakkını çiğnemek, silahlı isyan yapmak ve büyük günahları kabul etmemek, müslümanlara eziyet ve küfretmek, evliyaullaha eziyet ve düşmanlık yapmak, kibrinden elbiseyi yerlerde sürümek (Elbiseyle gösteriş yapmak), erkeklerin altın ve ipek giymeleri, Allah'tan başkası adına kurban kesmek, sınır ve insanlara yol gösteren levhaların yerini değiştirmek ve sökmek, sahabenin önde gelen büyüklerine sövmek, Ensardan herhangi birine sövmek, sapıklığa çağırma veya kötü bir çığır açmak, herhangi bir kesici aleti kardeşine doğru tutarak korkutmak, bilerek babasından başkasına baba demek, uğursuzluğa inanmak, altın ve gümüş kaptan içmek (kullanmak), Haktan saparak münakaşa tarzında tartışmak, niza yapmak, hizmetçilerine haksızlık edip zulmetmek, tartıda ve ölçüde haksızlık yapmak, Allah'ın azabından emin olmak, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmek, iyilik yapana nankörlük yapmak, fazla suyu hapsedip kimseye vermemek, hayvanın yüzünü dağlamak, kumar oynamak, Harem (Mekke) bölgesinde taşkınlık yapmak, Cuma namazını terk edip tek başına namaz kılmak, Müslümanları gizlice izlemek ve mahremlerini açığa çıkarmak. Yazımızı Fethullah Gülen Hocaefendiden küçük günahların anlatıldığı bir iktibasla bitirelim.

Küçük Günahlar

Büyük günah işlemek, bazen küçük günahları ehemmiyetsiz görmekten daha ehven olabilir. Meselâ, zina etmek, nefsin altında kalıp ezilmişliğin ifadesidir. Buna karşılık, sürekli olarak harama bakmak, hafife alındığı takdirde zina derecesinde bir günah olabilir. Aynı şekilde, bir-iki gıybetle, bir yerde köçeklik yapma ölçüsünde günaha girilebilir. İnsan, insan ise, harama bakma günahından da, gıybet günahından da ömür boyu ızdırap duymalıdır.

Bir başka misal olarak, namazı cemaatle kılmak, fukaha-ı kiramdan bazılarına göre farz-ı ayn, bazılarına göre farz-ı kifayedir. Hal böyleyken, cemaati beklemeden namazı geçiştirircesine kılıvermek, namaza karşı bir istihfaftır. "Birisine emredeyim, ezanı okusun; bir diğeri de imamete geçsin. Ben de Medine'nin sokaklarını dolaşıp, cemaate gelmeyenlerin evlerini yakıp, başlarına geçireyim" şeklindeki peygamber beyanı ne kadar üzerinde durulsa azdır.

Cemaati terk edip, namazı tek başına aceleyle kılıverme belki küçük bir günahtır ama, zamanla büyür ve büyük günah halini alır. Bu şekilde cemaati terk, âdetâ namazı terk etmek ölçüsünde büyük bir günah olur. Namazı terk etmek, büyük günahlardandır. Bu sebeple, mü'min, bir vakit namazı terkettiğinde ağlar, sızlar, dövünür ve tevbe eder. Fakat, cemaati terk ettiği zaman ağlamaz ve tevbe etme gereği de duymaz. Sonra bu, alışkanlık haline gelir ve neticede insan üst üste pek çok günaha girmiş olur. Daha başka şeyleri de bunlara kıyas edebilirsiniz.

Bir de, büyük günahlardan daha büyük bir günah vardır ki, o da, insanın neyi veya neleri kaybettiğinin farkına varmamasıdır. Mânen terakki edemediği gözlenen çok kimseler var ki, zannediyorum bunlar, küçük günahları ehemmiyetsiz görmekte, bu da, onların terakkilerine mâni olmaktadır. *(M. Fethullah Gülen, Fasıldan Fasıla-1, s. 333)*

* Araştırmacı - Yazar
scamci@yeniumit.com.tr

Prof. Dr. Sayın DALKIRAN*

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

BARIŞÇI DİNİN RADİKAL GRUBU:

HÂRİCÎLER

Günümüzde İbâdiye hariç, Hâricîliğin yaşayan bir kolu bulunmamaktadır. Ancak, Hâricîlerin düşünce tarzları ve davranış modelleri, farklı isimler altında veya en azından şahıs bazında devam etmektedir. İslam dünyasında bazen Hâricîlerin gerek düşünce olarak, gerkse eylem olarak takipçileri görülmüştür.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra, farklı nedenlerle ve özellikle de İslâm Coğrafyasının genişlemesi ile birlikte bir takım fikir ayrılıkları doğmuş ve çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Hâricîlik hareketidir. Hâricîlik, "İnsanlardan, dinden, haktan veya Hz. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar" anlamında kullanılmıştır.

Hâricîlik, İslâm Mezhepleri Tarihi'nde ortaya çıkan ilk mezheptir. Her ne kadar tarihi arka planı ile birlikte, değişik faktörler onun doğuşuna ve ana bünyeden kopuşuna zemin hazırlamış ise de, bir fırka olarak zuhuru Sıffin Savaşı (m. 657) sonrasında olmuştur. Biz bu çalışmamızda öncelikli olarak, "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker / iyiliği emredip kötülükten sakındırma" prensibinden çok kısa olarak bahsedip, sonra da Hâricîlerin söz konusu prensiple alakalı düşünceleri ile, tatbikat şekillerinden söz edeceğiz.

Şurası bilinmektedir ki, günümüzde İbâdiye kolu hariç, Hâricîliğin yaşayan bir kolu bulunmamaktadır. Ancak, Hâricîlerin düşünce tarzları ve davranış modelleri, farklı isimler altında veya en azından şahıs bazında devam etmektedir. İslâm dünyasında zaman zaman Hâricîlerin sadece düşünce olarak değil, eylem olarak da takipçisi bir kısım yapılanmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla, günümüzdeki bir takım örgütlerin tarihteki örneklerini göstermek bakımından böylesi bir çalışma büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Bunları söylerken Hâricîliğin söz konusu yönlerinin hiç ele alınmadığını söylemek istemiyoruz. Zira, Hâricîlikle alakalı pek çok çalışma yapılmıştır.

Mezhepler Tarihi araştırmacıları bilirler ki, Hâricîliğin İbâdiye koluna ait bir kısım kaynak eserler hariç, kendileri tarafından kaleme alınmış eserler farklı nedenlerle günümüze kadar ulaşamamıştır. Kaldı ki, bir kısım İbâdîler, İbâdiye'nin Haricilerin bir kolu olarak görülmesini doğru bulmazlar[1]. Dolayısıyla, Hâricîlerle ilgili verilen bilgiler genellikle farklı fırka mensuplarının yazmış oldukları kaynak eserlere dayanmaktadır. Bizim burada verecek olduğumuz bilgiler ise, klasik İslâm Mezhepleri Tarihi eserleri ile, İslâm Tarihi temel kaynaklarının karşılaştırılması ve bir kısım çağdaş çalışmalarla desteklenmesi sonucu oluşturulmuştur.

Şu hususa da işaret etmemiz yerinde olacaktır: Hâricîlerin bütün gruplarını aynı kategoride değerlendirmek mümkün değildir. Örneğin, ilk Hâricîler olan el-Muhakkimetü'l-Ûlâ ile, onlardan kopan Ezârika son derece sert davranışlar sergilerken, diğerleri onlara göre biraz daha yumuşaktırlar. İbâdiye ise en mutedili olup, bu yüzdendir ki, günümüze kadar ulaşmayı başarabilmiştir. Verecek olduğumuz örnekler, genellikle en sert ve acımasız kollarına aittir.

El-Emru Bi'l-Ma'rûf Ve'n-Nehyu Ani'l-Münker Prensibi

"El-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" İslâm'ın her bir Müslümana yüklediği bir görevdir. Müslümanlar bu emir gereği, iyiliği tavsiye edecek, kötülüklerden ise sakındıracaktır. Bu genel bir görev olmasına karşın, Hâricîlerin ve Hâricîlerden etkilenen bir kısım fırka ve cereyanların bu prensibi uygulayış tarzları çok farklıdır. Öncelikle "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak" anlamına gelen bu prensiple ilgili İslâm Mezheplerinin farklı telakkileri ile, bu prensip içinde yer alan "ma'rûf" ve "münker" kelimelerinin hangi manalarda kullanıldıklarına bakalım.

Arapça'da "bilmek, tanımak, düşünerek kavramak" anlamındaki irfan kökünden gelen ma'rûf, sözlükte "bilinen, tanınan, benimsenen şey" manasına gelir. "Bir şeyi bilmemek, bir şey zor ve sıkıntılı olmak" gibi anlamlar taşıyan "nükr" kökünden gelen münker ise; "tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey" demektir[2]. İbn Manzur, ma'rûfu; "Ma'rûf münkerin zıddı olup insanın faydalı bulduğu, hoşlandığı, memnun olduğu şeydir.[3]" şeklinde tanımlarken, Râgıb el-Isfahânî, "Ma'rûf, akıl ve şeriatın iyi olarak nitelendirdiği fiilleri ifade eden isimdir; münker de yine aklın ve şeriatın benimsemediği, yadırgadığı şeydir.[4]" diyerek kapsamını biraz daha genişletmiştir.

Ma'rûf ve münkerin tesbiti konusunda, zamanla farklı anlayışlar doğmuştur. Örneğin, Mu'tezile bilginlerinin çoğunluğuna göre, aklın iyi gördüğü fiiller ma'rûf, kötü saydıkları da münker kabul edilmiştir[5]. Eşarîler ise, akıl yerine nakli esas almışlar ve genellikle ma'rûfu "şeriatın iyi saydığı söz ve fiil", münkeri de "şeriatın vukuunu sakıncalı gördüğü şey" diye tanımlamışlardır[6].

Kur'ân'da bu iki kelime genellikle kalıp halinde kullanılmaktadır. İlgili âyetlerden birinde şöyle denilmektedir: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz.[7]" Ancak Kur'ân'da bu kavramların kapsamı tam anlamıyla tesbit edilmemiştir. Bu durum, söz konusu terimlerin çok daha geniş anlamlara gelebileceğini göstermektedir[8]. Hz. Peygamber ise, hadisinde konumuzla alakalı şöyle demektedir: "Sizden bir kötülüğü gören, onu eliyle düzeltsin, gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbi ile buğzetsin, ama bu imanın en zayıfıdır.[9]"

İslâm âlimlerine göre, özellikle ictihad alanına giren konularda emir ve nehiy, yetkili kimselerce yapılmalıdır. Zemahşerî, ilgili âyeti açıklarken bu görevi ancak emir ve nehyin metotları hakkında bilgi sahibi olanların yerine getirebileceğini, aksi halde iyiliğin kötülük veya kötülüğün iyilik zannedilmesi gibi hatalara düşülebileceğini hatırlatır[10]. Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşleri de genellikle bu yöndedir[11]. Ancak göreceğiz ki, bu prensipleri yerine getirmekte her bir Hâricî kendisini yetkili kabul etmiş ve sonuçta anarşizme sebebiyet vermiştir.

Bu prensibin yerine getirilmesi esnasında kullanılacak metotla ilgili de çok değişik görüşler bulunmaktadır. Bu konuda Ehl-i Sünnet âlimleri çoğunlukla zor kullanmanın caiz olmadığı noktasında ittifak etmektedirler. Ancak tatbikatlarından örnekler sunacak olduğumuz Hâricîlere göre, kesinlikle kötülüğe sapan herkese karşı silahlı mücadele gereklidir. En ılımlı Hâricîler olan İbâdîlere göre ise, halka karşı silah kullanılamaz. Ancak zalim olan devlet başkanları, silahlı ya da silahsız olarak idareden uzaklaştırılırlar[12]. Hâricîler, isyan hareketlerini de bu temel anlayışlarına dayandırmışlardır.

Hasan el-Basrî, bu prensibi daha çok ahlaki bir prensip olarak değerlendirdiğinden, silahlı isyan fikrini reddetmiştir. Ancak o, halife ve diğer yöneticilerin haksız uygulamalarını ise ağır bir dille eleştirmiştir. Ebû Hanife de; "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" adına, İslâm ümmetinin başında bulunan ve ümmetin birliğini temsil eden devlet başkanına karşı isyan ederek, silahlı mücadeleye girişen ve böylece cemaatin birliğini tehlikeye sokanların, "ıslah ettiklerinden ziyade ifsat ettiklerini" belirtmiş, bu sebeple Hâricîleri şiddetle tenkit etmiştir[13].

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, genellikle İslâm ümmetini devlet başkanı etrafında birleştirmek, sosyal barışı korumak, toplumun fitne ve fesat hareketlerine kapılarak parçalanmasını önlemek düşüncesiyle, siyasi otoriteye karşı silahlı mücadeleye girişilmesi doğru değildir[14]. Gazzâlî de İhyâ'sında benzeri görüşleri dillendirir[15].

"Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.[16]" hadisi gereği her Müslüman bu prensibin icabını yerine getirmekle yükümlüdür. Ancak, Ehl-i Sünnet dünyasında yukarıda ifade edildiği gibi, farklı bir uygulama söz konusudur. Bu da, toplumda yeni haksızlıklara, fitne ve fesada yol açılmasını önlemek amacıyla, iyiliği emir kötülükten uzaklaştırma faaliyetlerinde, yaptırımlı fiili müdahalelerin sadece resmi kurumlara bırakılmasıdır. Fertlerin ve sivil örgütlerin yetkileri ise eğitim, aydınlanma ve uyarma gibi barışçı teşebbüsler ve iyiliğe ortam hazırlamakla sınırlandırılmıştır[17].

Bu prensibin gerekliliği ile ilgili, son olarak şunu ifade edelim: Bir yönüyle İslâm'ın temel dinamiği olan bu prensibin, ihmal edilmesi, değerler sisteminin zayıflamasına, giderek kaosa yol açarak din ve devlet hayatında telafisi zor birtakım felaketlere neden olacaktır[18]. Gazzâli de, bu prensibin ihmal edilmesi durumunda peygamberlik müessesesinin anlamını yitireceğini, dinin ortadan kalkacağını, fesat ve anarşinin yayılacağını, ülkenin harap olacağını söyler[19].

Söz konusu prensiple alakalı bu kadar bilgi ile yetinerek, şimdi Hâricîlerden ve onların bu prensini anlayış ve tatbik şekillerinden söz edelim.

Prensibin Hâricî Uygulaması

İslâm'ın ana bünyesinden ilk kopuş Hâricîlerle gerçekleşmiştir. Hâricîler, İslâm düşüncesinde tepkisel din söyleminin ya da kabilevî zihniyetin tipik temsilcileridir[20]. Hâricîlik hareketinin doğuşundaki en önemli etken, şüphesiz bedevîlikten yerleşik hayata geçen Arap toplumunun geçirdiği değişimdir[21]. Hâricîlerin en büyük motiflerinden biri; "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" prensibi, diğeri ise "cihad" anlayışlarıdır[22]. Hâricîlere göre, devletin en önemli vasfı adalet olduğundan imamın ilk işi, söz konusu prensibi uygulamaktır[23].

Hâricîlerin bu prensibi uygulamaları, şüphesiz diğer İslâm fırkalarından çok farklıdır. Hâricîler bu konuda, son derece sert ve haşindirler, herhangi bir taviz veya müsamahaya tahammülleri yoktur. Zira, içinde bulundukları kabileler arasında sürekli savaş ve kan davalarının hüküm sürmesi ve oldukça zor hayat şartları altında yaşamak zorunda kalmaları, bu insanları sert tabiatlı, savaşçı ve şiddet yanlısı yapmıştır[24]. Onların bu hoşgörüsüzlüğü, fırkayı çok süratli bir şekilde alt kollara ayırmıştır. Zira onlar, dışarıya karşı gösterdikleri müsamahasızlığı, çok zaman kendi aralarında da göstermişlerdir[25]. Bu açıdan aradan çok kısa bir süre geçmeden 65/684 yılında el-Muhakkimetü'l-Ûlâ[26] denilen ilk Hâricîlerden, kurucularının adlarına izafeten

Ezrakiyye, Necdiyye, Sufriyye ve İbâdiye olmak üzere dört ana fırka doğmuştur[27].

Hâricîler, bu dört önemli kolun dışında yirmi kadar da alt kola ayrılmıştır ki, çok farklı fikirler öne sürmüşlerdir[28]. Bizim bu çalışmamızda, Hâricî kollarını ayrı ayrı ele almamız mümkün değildir. Ancak şu kadarını ifade edelim ki, Hâricî fırkalarının en şiddetlisi Ezârika, en mutedili de İbâdiye'dir. Ezârika'nın üzerinde hassasiyetle durduğu fikir, Hz. Ali, Hz. Osman'ın yanı sıra Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe, Hz. Abdullah b. Abbas (r.anhüm) ve bunlara taraftar olan herkesin dinden çıkmış olduğuna inanmaktır[29]. Hatta Hâricî olmayan Müslümanlar bir tarafa, kendilerine katılmayan Hâricîler de kafirdirler[30]. Yine onlara göre, büyük günah işleyen herkes kafirdir. Muhaliflerin tamamının büyük günah işlediğini kabul ettiklerinden, onların ülkeleri "dâru'l-küfr" kabul edilmiştir[31]. Büyük günahları işleyenleri kafir saydıkları gibi, küçük günahları işleyenleri de kafir ve müşrik kabul etmektedirler[32]. Bir kısım Hâricîlere göre, büyük günah işleyenler; kendilerinden ise kafir olmazlar, ancak kendi dışındaki Müslümanlardan ise, kafir olurlar[33]. Hâricîlerin büyük bir ekseriyeti, böylece iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak adına Müslümanların büyük çoğunluğunu küfürle itham etmektedirler. Ezârika, muhaliflerinin müşrik olduklarını, dolayısıyla kendilerinden olmayan bütün Müslümanların kim olduklarına bakılmaksızın kadın ve çocukları da dahil hepsinin öldürülmelerini ve onların kanları ile birlikte her şeylerinin kendilerine mübah kılındığını iddia etmektedir[34]. Onlar, sadece idarecilere hücum etmekle kalmadılar, ümmetin çoğunluğunu oluşturan insanları da körü körüne boyun eğmekle suçlayıp karşılarına aldılar[35].

Hakemlerin kabulü ile, Hz. Ali'nin saflarından ayrılan Hâricîler, aslında tahkim/hakem tayini işini Hz. Ali'ye başlangıçta zorla kabul ettirmişlerdi. Ancak sonradan farklı nedenlerden dolayı[36] bu düşüncelerinden pişman olmuşlar ve Hz. Ali'den de kararından dönmesini istemişlerdi. Hz. Ali'nin kararından dönmemesi üzerine Harûra'ya çekilmişler ve orada kendilerine, Şebes b. Rib'î et-Temîmî'yi askeri komutan, Abdullah b. el-Keva el-Yeşkurî'yi de namaz kıldırmak üzere imam seçmişlerdi. Böylece kendi idarelerini oluşturduktan sonra, işlerin şura yoluyla icra edileceğini, beyatın Allah'a olduğunu ve iyilikle emredilip kötülükten menedileceğini münâdilerle ilan etmişlerdi[37]. Görülmektedir ki, onların aldıkları ilk kararlar arasında, "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" prensibinin icrası bulunmaktaydı.

Hz. Ali, ayrı bir yönetim kuran bu insanlarla görüşme yapmak üzere Hz. Ali, öncelikle Abdullah b. Abbas'ı göndermiş[38], daha sonra da kendisi liderleri ile bizzat görüşmüştü[39]. Onun konuşması sonrasında bir kısmı geri dönmüştü. Geride kalanlar ise, "çok secde etmekten dizleri deve dizleri gibi çatladığı" için, Zü's-Sâfinât denilen Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin evinde toplanarak durumu gözden geçirmişlerdi. Râsibî, amaçlarının iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak prensibini bu dünyaya yaymak olduğunu belirtmişti[40]. Râsibî, 19 Şevval 37 / 30 Mart 658 tarihinde kendisine beyat edenlere okuduğu hutbede şunları söylemişti: "Allah, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, doğruyu söylemek ve yolunda savaşmak üzere bizden ahd ve misak almıştır…[41]"

Hâricîler, devlete karşı eylemlerinde "lâ hükme illâ lillâh/hüküm yalnız Allah'ındır" ifadesini slogan olarak kullanırken[42]; kişilere karşı eylemlerinde "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" prensibini esas almışlardı. "Lâ hükme illâ lillâh" sloganını Hâricîler; "Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, işte onlar kafirlerdir.[43]" âyetine dayandırmışlardı[44]. İlk olarak Hakem Olayı'nda Hz. Ali'ye karşı kullandıkları bu slogan için, Hz. Ali, "Bu zulüm kasdedilen hak bir sözdür." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştu[45]. Kaldı ki, Hâricîlerin bir kısmı Hz. Ali'yi dinleme cesaretini de gösteremeyip, o konuşurken kulaklarını tıkıyorlardı. İbn Kesîr'in ifadesi ile dalalete düşmüş cahillerin, söz ve fiillerinde eşkıya olan bu grup mensuplarının[46] iyiliği emrederken ve kötülükten sakındırırken nasıl hareket edebilecekleri aşikardır.

Bu fırka mensuplarının ne derece ikilem içinde bulunduklarını, iyiliği emredip kötülüğü yasaklama adına İslâm Dünyasında nasıl bir terör estirdiklerini ayrıntılı olarak ele alacağız. Zira Hâricîlerin ne derece şiddet yanlısı oldukları, kendi anlayışlarının dışında doğru kabul etmediklerinin pek çok örneği bulunmaktadır.

Hâricîlerin lideri Râsibî, Basra'da bulunan Hâricîlere yazdığı mektupta onların kendilerine katılmalarını, iyiliği emredip kötülükten menetmelerini istemişti[47]. Râsibî'nin bu teklifine olumlu cevap veren Basra Hâricîleri, Nehrevan Köprüsü'nde toplanmış olan Kûfe Hâricîlerine katılmak üzere Basra'dan çıkıp, Nehrevan'a yaklaşmışlardı. Bu arada, içlerinde Abdullah b. Habbab b. Erett ile doğumu yaklaşmış bir derecede hamile bulunan hanımı veya cariyesi olan bir topluluğa rastladılar. Abdullah b. Habbab'ın[48] boynunda bir Kur'ân asılı idi.

Hâricîler, Abdullah'a kim olduğunu sorduktan sonra, ona kendisini güvende hissetmesini ve sorularını doğru olarak cevaplamasını istediler. İlk olarak, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki görüşlerini sordular. Abdullah, onları hayırla andı. Hz. Osman'ı sorduklarında ise, onun başlangıçta da sonrasında da haklı olduğunu ifade etti. Hz. Ali ile ilgili sorularına ise, "O, Allah'ı sizden çok iyi bilir ve sizden daha dindardır, görüşü de sizden daha isabetlidir." cevabını verdi. Hâricîler, İbn Habbab'ın verdiği bu cevaplardan memnun olmadılar ve kızarak şöyle dediler: "Sen hevâya uyuyor ve kişileri işleri ile değil, adları ile tanıyorsun. Allah'a yemin ederiz ki, seni görülmedik bir şekilde öldüreceğiz."

Bundan sonra, Abdullah'ı hamile olan eşi ile birlikte alıp, kollarını arkasına bağladılar ve yolda bir hurmalığa vardılar. Abdullah, bunlara; "Ben Müslümanım, öldürülmemi gerektirecek bir harekette bulunmadım. Ayrıca size ilk rastladığımda bana emniyette olduğumu söylediniz" dedi. Ancak onlar, "Senin boynunda asılı olan Kitab, bize senin öldürülmeni emrediyor" diyerek, İslâmiyet'e büyük hizmetler etmiş, birçok gazalarda bulunmuş bu önemli zatı yere yatırıp koyun keser gibi kestiler; karısının da hiçbir suçu yokken, feryat ve yalvarmalarına bakmadan karnını yararak şehid ettiler. Ayrıca bu kafilede bulunan diğer dört kadını da kestiler[49].

Haber Hz. Ali'ye ulaşınca, olayı soruşturmak üzere el-Hâris b. Mürre'yi görevlendirdi. Hâris, oraya varır varmaz, Hâricîler tarafından sorgusuz sualsiz öldürüldü. Bunun üzerine, Hz. Ali'nin yanındakiler dehşete kapılarak, Muâviye'nin üzerine gitmeden, öncelikle Hâricîlerin işinin bitirilmesi gerektiğini söylediler. Zira onlar, Şam'a gittiklerinde geride kalan ailelerine ve mallarına Hâricîlerin zarar vereceklerinden korkuyorlardı[50].

Maalesef, bedevî zihniyeti ile hareket eden, İslâm'ın ruhundan habersiz, Kur'ân ve Sünnet hakkında bilgileri son derece yetersiz olan Hâricîler; bu katliamı, gaye edindikleri "iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak" adına yapmışlardı. Ancak bu prensibi yerine getirirken büyük bir fitne hareketinin içinde olduklarının da farkında bile değillerdi. Zira, İslâm dünyasında tam bir terör havası estirmekte idiler. Hâricîlerin ileri derecedeki taassubu, aşırı hükümleri ve şiddet hareketleri ile derhal kendini gösterdi. Hz. Ali'nin hilafet üzerindeki iddialarının hükümsüz olduğunu ilan ettikleri gibi, Hz. Osman'ın hareketini de takbih eyleyerek, katlinden dolayı intikam almak fikrini de külliyen reddettiler. Hatta daha da ileri giderek, Hz. Osman ile beraber Hz. Ali'nin hilafetlerini kabul edenlerle, kendi fikirlerini kabul etmeyenlerin dinden çıktıklarını ve bunların öldürülmeleri gerektiğini ilan ettiler. Ardından da, kadınlar da dahil, pek çok kimseyi öldürdüler[51].

Hâricîler, "El-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" prensibini uygulamak adına cehaletlerinin eseri olarak sürekli tenakuza düşmekte idiler. Onların en büyük çelişkileri kendileri gibi düşünmeyen dindaşlarına son derece sert ve katı davranmalarına mukabil; ehl-i kitaba zimmet-i nebeviyeyi muhafaza düşüncesi ile ilişmemeleridir. Bu ters uygulamalarına ilişkin İslâm Tarihi'nden bir kısım örnekler sunalım.

Mu'tezile'nin önde gelen isimlerinden biri olan Vâsıl b. Ata, arkadaşları ile çıktığı bir yolculukta Hâricîlerden bir grubun kendilerine doğru geldiğini gördü. Arkadaşları bu durumdan çok korktular. Vâsıl, arkadaşlarından kendisini Hâricîlerle yalnız bırakmalarını istedi ve bir çaresini bulup kurtulacakları yolunda ümit verdi. Arkadaşları, yaklaşan Hâricîlerin korkusundan dehşete düşmüş bir vaziyette idiler ve ümitlerini Vâsıl'ın bulacağı çareye bağlamışlardı. Hâricîler yanlarına geldiğinde, aralarında özetle şöyle bir konuşma cereyan etti: Hâricîlerin; "Siz kimlersiniz?" sorusuna Vâsıl; "Allah kelamını dinlemek ve hudud-u İlâhiyi öğrenmek isteyen müşrikleriz." şeklinde cevap verdi. "Dehaletinizi kabul ettik" diyen Hâricîlere Vâsıl, kendilerine talimde bulunmalarını istedi. Bunun üzerine Hâricîler, kendilerinin ahkamını onlara tebliğ ettiler. Vâsıl da "Ben ve arkadaşlarım söylediklerinizi kabul ettik" dedi. Bunun üzerine Hâricîler, Vâsıl ve arkadaşlarına kendileri ile birlikte yürümelerini, artık bundan böyle arkadaşları olduklarını söylediler. Vasıl ise onlara; "Buna hakkınız yoktur, çünkü Allahu Teâlâ kitabında; "Eğer müşriklerden biri sana sığınacak olursa, Allah'ın sözünü dinleyinceye kadar onu koru. Sonra da onu güvenilir bir yere gönder.[52]" buyuruyor. Siz bizi, emin olacağımız yere götürmeye mecbursunuz." dedi. Bunun üzerine Hâricîler birbirlerine bakındılar ve buna mecbur olduklarına karar verdiler. Kalkarak Vâsıl ve arkadaşlarını gidecekleri yere kadar götürdüler[53].

Bu olaydan başka, anlatılan benzeri bir diğer olay da şöyledir: Hâricîlerden bir grup, bir gün yolda giderken bir Müslümanı ve bir Hıristiyanı yakalamışlar, Müslümanı öldürüp, zimmet-i nebeviyeyi muhafaza düşüncesi ile Hıristiyana dokunmamışlardı[54]. Onların garip bir şekilde Müslümanlara göstermedikleri bu müsamahayı, Ehl-i Kitab'a göstermelerinin izahını yapmak zordur. Ancak onlar, Ehl-i Kitab'ın Müslümanlar gibi Allah'ın gerçek vahyine mazhar olamadıklarından, onları himaye etmenin ve korumanın gerektiğine inanmışlardır. Bununla birlikte, farklı nedenlerle daha sonraki devirlerde Ehl-i Kitab'a daha az müsamahalı davranılmıştır[55].

Hâricîler, söz konusu prensibi uygulamakta son derece tezat içine düşmüşlerdi. Onların ne denli tezat içinde bulunduklarını şu olaylar göstermektedir: Abdullah b. Habbab'ı ve masum kadınları şehit ettikleri hurma ağaçları altında bir Harici, ağaçtan düşen bir hurmayı ağzına almıştı. O, "bedelini vermediğin bu hurmayı nasıl yersin?" diye arkadaşları tarafından öldürülmüştü[56]. Yine bu sırada zimmilerden birinin domuzu orada dolaşmaktaydı. Hâricîlerden biri kılıcıyla bu hayvanı öldürdü. Hâricî arkadaşları onu; "Yer yüzünde fesat icra ediyorsun" diye öldürmeye kalkıştı. O ise, domuz sahibini buldu, onu razı etti ve böylece ölümden kurtuldu[57].

Onların ters davranışlarını gösteren bir örnek de şöyledir: Hâricîler, bir Hıristiyandan bir hurma ağacı istediler. Adam; "Alın sizin olsun" dedi. Onlar ise; "Vallahi bunu parasız almayız." diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hıristiyan adam; "Bu ne garip şey, Abdullah b. Habbab gibi bir adamı öldürüyorsunuz, fakat bizim hurma ağacımızı para vermeden almak istemiyorsunuz?" dedi[58]. Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi Hâricîler; "iyiyi emr, kötüyü men" hükmünü yerli yersiz uyguladılar[59].

Görüldüğü gibi, onların bedevî nazarlarında kendileri gibi düşünmeyen bir Müslümanın, Hıristiyanın domuzu kadar ehemmiyeti bulunmamakta idi. Domuzu öldürünce fitne çıka-

cağından endişe eden bir Harici, Müslüman kanı akıtmaktan hiçbir şekilde geri durmamaktaydı[60]. Şüphesiz bu da onların tamamen yapılarıyla alakalıdır. Kör taassupları, onları istikametli düşünmekten ve makul davranıştan uzaklaştırmakta idi. Bu itibarla, onları bu anlayışa sürükleyen etkenler üzerinde kısa da olsa durmakta yarar vardır.

Hâricî Mantığı

Hâricîleri bu tarz davranışa sürükleyen şeyin, öncelikle mantıkları oluşuna dikkat çeken Muhammed Ebû Zehra, şöyle der: "Hâricîler düşmanlarının hiçbir delilini kabul etmezlerdi. Ne kadar açık-seçik ve hakka yakın olursa olsun, onların görüşleri ile ikna olmazlardı. Bilakis rakiplerinin delilleri güçlü olduğu nispette, kendi inançlarına daha fazla sarılırlar ve kendi inançlarını destekleyen delilleri daha fazla araştırırlardı. Bunun sebebi, körü körüne düşüncelerine bağlanmaları ve mezheplerinin kalplerine yerleşmesi, bütün düşünce ve idrak yollarını tıkamasıydı. Diğer yandan Hâricîler bedeviliklerini yansıtan bir şekilde, münakaşalarda çok sert ve katı idiler. Bunların tek yönlü düşünmelerine ve başka yönleri dikkate almamalarına sebep de bu idi. Hâricîlerin mezheplerini aşırı derecede savunmaları, bunların bazen hadisler uydurarak Resulüllah'a nisbet etmelerine neden olmuştu.[61]"

Muhammed Ebû Zehra, Hâricîlerin davranışları ile ilgili şaşkınlığını şöyle ifade eder: "Acaba Hâricîlerde bulunan, birbirine zıt bu sıfatların varlığının sebebi ne idi? Bir tarafta takva ve ihlas, diğer yanda sapıklık, çılgınlık, aşırılık, katılık, inançlarına davet etmede taşkınlık, insanları baskı ve zorla sapık görüşlerini kabullenmeye icbar etmek, İslâm dininin hoşgörülülüğü ile, ihlas ve takvanın kalblere doldurduğu şefkat ve merhametle bağdaşmayan davranışlar.[62]"

İzmirli İsmail Hakkı da, Hâricîlerin maksatlarının Kur'ân'a karşı gelmek olmadığını, onların kaba ve sert davranışlarının Kur'ân'ı yanlış anlamalarından kaynaklandığını, onların "fıkıh bilmez bedeviler" olduklarını; dolayısıyla en küçük bir hatada birbirlerini tekfir ettiklerini ifade eder[63]. Câbiri'ye göre, bunların dünyası fikrî derinliği olmayan sade bir dünyadır[64]. Araştırmacıların ekserisinin üzerinde birleştikleri asıl nokta, Hâricîlerin basit bedevi mantığı ile hareket ettikleridir. Ayrıca onların arasında Kur'ân hükümlerini bilen ve anlayan kültürlü insanlar olmadığı için, bu yüzeysel anlayışın Kur'ân'a bakışlarına da egemen olduğu kimsenin gözünden kaçmaz. Bu basit çöl hayat tarzının yüzeysellik karakterini dindarlıklarına da yansıtan bu insanlar, dinin inceliklerini anlamakta güçlük çekiyorlardı[65].

Kendi görüşlerine aşırı şekilde bağlı olan Hâricîlerin durumu, tam anlamıyla bedevilerin kendi kabile yapılarına sıkı sıkıya bağlı oluşlarını yansıtmaktaydı. Çünkü onlar, görüşlerinin doğru olup olmadığını hiçbir şekilde sorgulamamakta idiler[66]. Hâricîlerin çoğu Kur'ân okurdu. Fakat yukarıda ifade edildiği gibi, fıkıh bilmez cahil bir zümre idiler[67].

Hâricîlerin içerisinde İslâmiyet'e samimiyetle hizmet etmek düşüncesinde olanlar vardı. Ancak ne var ki, bu konuda yanlış yoldan yürüdüler[68]. Bilgisizlikleri onları sürekli yanlış inanç ve davranışlara sürükledi. Sonrasında birçok fırkalara ayrıldılar. Onların çok çabuk bölünüp parçalanmalarına Bağdadî'nin naklettiği şu olay güzel bir örnektir:

Hâricî liderlerinden biri olan Necdet b. Âmir el-Hanefî: "Kim küçük bir günah işler veya küçük bir yalan söyler ve bunlarda da ısrar ederse, o kimse müşriktir. Fakat üzerinde ısrar etmeksizin, zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen biri, kendi taraftarlarından biri olmak şartıyla, Müslümandır." diyerek, bidate giren taraftarlarını bilgisizliklerinden dolayı mazur görür. Bunun üzerine kendisine uyanların pek çoğu, görüşünün isabetli olmadığını düşünerek liderleri Necdet'ten, "Mescide git ve bidatlerinden tövbe et!" diyerek tövbe etmesini isterler. O da söyleneni yapar. Ancak taraftarlarından bir kısmı, liderlerinin tövbeye davet edilişinden pişmanlık duyarak kendisinden özür dilerler ve "Sen imamsın ve senin ictihadda bulunma hakkın vardır. Artık senden tövbe etmeni istemeyeceğiz. Onun için, ettiğin tövbeden tövbe et ve seni tövbeye davet edenleri, bu defa sen tövbe etmeye çağır; aksi halde seni terk ederiz" derler. Necdet, bu defa da onların dediğini yapar ve tövbesinden tövbe eder ve kendisini tövbeye çağıranların tövbe etmelerini ister. Bunun üzerine adamları, kendisi hakkında çeşitli görüşlere ayrılırlar. Bir kısmı onu terk eder, bir kısmı da kendisiyle birlikte kalır[69].

Bu olaydan da anlaşılacağı üzere, Hâricîler verdikleri dini hükümlerde genellikle aceleci idiler. Bu nedenle Kur'ân ve Sünnet'e bütüncül yaklaşımdan çok parçacı yaklaşıyorlardı. Bu durum ise, verdikleri kararlarda yanılmalarına, çelişki içinde bulunmalarına ve çok çabuk ihtilaf edip bölünmelerine yol açıyordu. Hâricîlerin bu özelliklerini çok iyi bilen Emeviler, onlarla olan mücadelelerinde bu yönlerinden yararlanmayı bilmişlerdir[70].

Onları sert davranmaya sevk eden diğer sâiklerin yanında kabile çekişmesi ve ırkçılığın rolünü de unutmamak gerekir[71]. Zira Hâricîler, Rebia kabilesine mensuptular. İktidar ise, Mudar kabilesinin elinde idi. İslâm, câhiliye döneminde son derece ileri safhada olan kabile çekişmelerini her ne kadar hafifletti ise de, tamamen silemedi. Zira insanların yaratılışlarında bu duygular az veya çok daima mevcuttu[72]. Şüphesiz bu duygular, uygun bir ortam bulduğunda kendiliğinden belirmektedir.

Hâricîler İslâm'ın emri olan "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" prensibini uygulamakta İslâm'ın ruhuna o kadar ters düşmüşlerdi ki, yukarıda sözü edildiği gibi, İslâm'a davet adı altında bu gayretlerini Müslümanlarla savaşmaya tahsis etmişlerdi. Çünkü onlara göre, yegane Müslüman kitle kendileri

idi[73] ve onların dışındaki Müslümanlar kafir idi. Bu itibarla hakkı açıklama yetkisini sadece kendilerinde görmüşlerdi[74]. Gerçek imanı da kendileri temsil ettikleri için[75], diğer Müslümanların kendi imanlarına çağrılması, bu prensibe göre şarttı. Nitekim sözü edilen Abdullah b. Vehb er-Râsibî, imamete geliş konuşmasında, "Her ne kadar İslâm'ı kabul etmişlerse de, kendi heveslerine uyarak Allah yolundan sapanlara" karşı savaşacağını açıkça belirtmişti[76]. Onların söz konusu prensip adına, mücadeleleri kendilerinin dışındaki tüm Müslümanlarladır. Kaldı ki onlara göre, amel imandan bir cüz olduğu için, büyük günah işleyenler dinden çıkmışlardır[77]. Hz. Osman'ı ve Hz. Ali'yi de bu gerekçe ile mürted olarak görmüşlerdi. Hz. Ali'ye tevbe ederek tekrar dine girmesini teklif etmişler, ancak Hz. Ali onların bu fikirlerini yanlış gördüğü için tekliflerini de reddetmişti[78].

Hz. Ali, Hâricîlerle Nehrevan savaşı öncesi hem kendisi hem de Ebû Eyyûb el-Ensârî vasıtasıyla konuşarak onları ikna etmeye çalıştı ise de bir faydası olmadı[79]. Zira, Hâricîler kelime ve lafızların zahirine önem veriyor ve sımsıkı yapışıyorlardı. Bundan dolayıdır ki, Hz. Ali'nin onlarla münakaşasında âyetlerin üzerinde durmadığı görülmekte idi. Çünkü o, karşısındakilerin nasların ancak zahirleriyle meşgul olduklarını biliyordu. Bunun için, onlarla konuşmalarında Hz. Peygamber'in davranışlarından örnekler vermeğe çalıştı[80]. Hz. Ali'nin Hâricîlerle yaptığı şu tartışma, konumuzla ilgili güzel bir örnektir:

"Bir de benim hata ettiğimi ve saptığımı iddia ediyorsunuz. Peki neden bütün ümmet-i Muhammed'i de sapıklıkla itham ediyor, benim hatam yüzünden Müslümanları hesaba çekiyor ve onları, benim günahlarım sebebiyle kafir sayıyorsunuz? Kılıçlarınız devamlı havada, suçluya da indiriyorsunuz, suçsuza da. Suçsuzu, suçlu ile karıştırıyorsunuz. Halbuki siz, Resulüllah (s.a.s.)'in evli olduğu halde zina eden kişiyi recmettirdikten sonra, cenaze namazını da kıldırdığını, daha sonra da mirasçılarını ona varis yaptığını; haksız yere birini öldürene kısas uyguladıktan sonra terekesini mirasçılarına dağıttığını, hırsızın elini kesip, evli olmadığı halde zina edene dayak attırıp, daha sonra ganimet malından hisse verdiğini ve bunların Müslüman kadınlarla evlendiğini çok iyi bilmektesiniz.[81]"

Hâricîler, kendilerini gerçek Müslüman, diğer Müslümanları ise kafir, zalim ve fasık olarak görmekte idiler. Yaptıkları toplantılarda sürekli bunu dile getiriyorlar ve cihad konusunu sıklıkla işliyorlardı. Özellikle, Allah'ın verdiği güç ve takat nispetinde kendi dışındakileri kılıçtan geçirmelerini istiyorlardı[82]. Maalesef bu durum, onların hayat felsefesi olmuştu. Onlardan Sıffin'de ilk kılıç çeken şahıs, Urve b. Üdeyye'dir. Urve, Ziyad zamanında öldürülmüş ve hizmetçisine efendisinin özelliklerini anlatması istenilmişti. O da, onun önüne hiçbir zaman gündüzleri yemek koymadığını ve geceleri de yatak sermediğini söylemişti[83]. Görülüyor ki, Hâricîler şahsi yaşayışlarında son derece ibadetlere düşkündüler. Ancak onlarda başkalarıyla olan ilişkilerinde ve dini anlatmada bir denge bulunmamaktaydı.

Hz. Muâviye'yi itaate zorlamak için sefer hazırlığı içinde bulunan Hz. Ali, bir Hâricî olan Abdurrahmân b. Mülcem el-Murâdî tarafından şehit edildi *(15 Ramazan 40 / Ocak 661)*[84]. Böylece fikir ve düşünce planında karşı koyamadıkları Hz. Ali'yi de şehit ettiler. Onlar bu sert ve kaba hareketleri ile İslâm'a hizmet edip, Allah'ın rızasını kazandıklarını sanıyorlardı[85]. Halbuki bir fitne çıkarmak binlerce katilden daha tehlikeli idi. Bunlar ise, hem fitne ve fesat çıkarıyorlar ve hem de katlediyorlardı. İşin garibi, bu hareketlerine de dinî bir renk veriyorlardı. Öyle ki İbn Mülcem, Hz. Ali'ye kılıcını vururken "Ey Ali, hüküm Allah'a aittir; ne sana ne de arkadaşlarına" diyebilmekteydi[86].

Harici fırkalarının içinde diğerlerine nazaran daha ılımlı olan ve kuvvetle muhtemel sırf bu yumuşaklıklarının yüzünden günümüze ulaşabilen tek Hâricî fırkası İbâdiye, Hâricî olmayan Müslümanlara karşı daha müsamahalıdır. İbâdîler'de en önemli unsur adalet anlayışıdır. Onların adalet anlayışları, iyiliği emretmek ve kötülükten yasaklamak şeklinde ifade edilmiştir. Bu prensip, başta imam olmak üzere, her Müslümanın vazgeçilmez bir görevidir[87].

Ancak bu prensip adına yukarıda sözü edildiği gibi, İslâm'ın ruhuna ters olarak Müslümanlar arasında terör fırtınası estirmekte idiler. Zira, İslâm, bunların kalplerini fethetti ama, düşünceleri yüzeysel, ufukları dar ve ilimden uzak idiler. Böylece bu insanlardan mü'min, fakat düşünce sahaları dar olduğu için mutaassıp, çölde yaşadığı için taşkın ve atılgan, daha önce bol nimetler bulamadıkları için zahid bir cemaat ortaya çıktı[88]. Câhız, Hâricîlerin bu yönlerine işaretle; onları mutaassıp ve savaşı dinden sayanlar, şeklinde tarif etmişti[89].

Arap bedevi kabileleri, yoksul bir hayat yaşıyor ve hayatlarını çapulculuk, avcılık ve ticaret kervanlarını yağmalamakla idame ettiriyorlardı[90]. Hâricîlerin çölde yaşadıkları bu hayat tarzı onları, sertliğe, şiddete ve kabalığa sürüklemişti. Şayet bunlar müreffeh bir hayat içerisinde yaşasalar, nimetlere boğulsalardı, elbetteki onların sertliği hafifleyecek, katılıkları yumuşayacak ve şiddetleri hafifleyecekti[91]. Demek oluyor ki, Hâricîlerin "iyiliği emretme, kötülükten yasaklama" ilkesi adına sert tavırlarının altında yatan bir diğer önemli neden de ekonomikti. Zira onların gelir seviyeleri son derece düşük idi. Bu durum sosyolojik ve psikolojik bir realitedir ve aynı şeyler günümüz Müslüman grupları için de geçerliliğini sürdürmektedir.

İleri dönemlerde bazı Hanbelilerin birtakım davranışları, şiddet ve müsamahasızlıkta Hâricîlere benzemekte idi. Onlar da söz konusu prensip adına, makul olmayan davranışlar sergilemişlerdi. İbnu'l-Esîr, Hanbelilerin 323/934 yılında evlere ve halka hücum ettiklerini, şarkıcıları dövüp, çalgı aletlerini kırdıklarını, buldukları içkileri döktüklerini, erkeklerin kadın

ve çocuklarla sokakta gitmesini engellediklerini, masum kadınların aleyhine şahitlik ettiklerini, önlerine geleni dövdüklerini kaydetmektedir[92].

Hâricîlerin bir kısım düşünce yapıları ve uygulama biçimleri, günümüzde bir takım marjinal gruplar içinde de devam etmektedir[93]. Başlangıçtan beri düşüncelerini tarafsız şekilde ortaya koyan âlimlere göre, aşırı grupları bir yana Hâricîler dalalette kalmış, fakat küfre girmemiş bir topluluktur. Nitekim Hz. Ali, çevresinde bulunan Müslümanlara kendisinden sonra Hâricîlerle savaşmamalarını, zira hakkı arayıp bulmak isterken ona ulaşamayanların bâtılı arayıp buna ulaşanlar gibi olmadığını söylemiştir[94].

Ayrıca Hz. Ali'ye Hâricîlerin müşrik mi, münafık mı olduğu sorulmuş, o onların ne müşrik ne de münafık olmadıklarını söylediğinde; "Ey Emîru'l-Mü'minîn, peki onlar nedir?" denildiğinde Hz. Ali, "Bize isyan eden kardeşlerimizdir. Onlar bize isyan ettiklerinden dolayı onlarla savaşıyoruz." demiştir[95]. Mâturidî ise, onların günahları aşırı derecede abartmaları dolayısıyla büyük günah işledikleri görüşündedir[96].

İslâm toplumunun büyük çoğunluğu, Hz. Osman devrinde çıkan karışıklıklardan itibaren siyaset alanında orta bir yol izlemiştir. Bu çoğunluğun önderleri, Hâricîlerin tersine, "iyiliği emretme, kötülükten yasaklama" ilkesini hukuk alanında değil, ahlak alanında uygulamanın gereği üzerinde duruyor, bunun da iç savaşla değil, eğitimle mümkün olacağını belirtiyorlardı[97].

Hâricîler bu sert ve haşin tavırlarıyla söz konusu prensibi tatbik adına, pek çok masum Müslümanın kanını akıttılar, İslâm'a girişi zorlaştırdılar, çıkışı ise kolaylaştırdılar. Bu yüzden mutedil İbâdiye kolu hariç diğerleri tarihin derinliklerinde kaybolup gittiler.

Sonuç

Hâricîlerin "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker" prensibini uygulamaları tamamen sert ve kaba kuvvete dayalı, İslâm'ın öngördüğü yumuşaklıktan fevkalade uzak bir durumdadır. Hâricîler, bu prensip adına pek çok yanlışlar yapmışlar, masum Müslümanların kanlarını akıtmışlar ve Hz. Ali gibi çok seçkin bir şahsın suikastla hayatına son vermişlerdir. Kur'ân'a samimi inanan, ancak Kur'ân ile ilgili bilgileri, özellikle fıkhî bilgileri kıt olan ve bütüncül yaklaşımdan çok parçacı yaklaşımla acele hüküm veren, kendileri dışındaki Müslümanları kafir ve müşrik kabul eden bu insanların en fazla kullandıkları slogan ise, "lâ hükme illâ lillâh / hakimiyet ancak Allah'ındır" şeklindedir. Aralarında çok ihtilaf eden ve hızla farklı kollara ayrılan Hâricîlerin, birleştikleri hususlardan biri söz konusu ettiğimiz prensibin uygulanışındaki sertliktir. Her ne kadar bu sertliğin kendi aralarında şiddeti farklı ise de, sonuçta diğer İslâm fırkalarına nazaran çok daha şiddetlidirler. Günümüzde bu fırkanın en mutedil kolu olan İbâdiye dışındakiler sert yapıları ve olumsuz tavırları nedeniyle tarihte kalmakla birlikte, farklı oluşumlar halinde bu davranış örnekleri sunulmaya devam edilmektedir. Ancak, bu davranışları İslâm'ın ruhu ile birleştirmek ise hiç mümkün değildir. Bu tür, yanlış düşünce ve fiillerden uzak kalmanın en güzel yolu, İslâm'ı doğru bir şekilde öğrenip, hayata tatbik etmektir.

* Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi
sdalkiran@yeniumit.com.tr

DİPNOTLAR

1. Sabri Hizmetli, "İbâdilikte Azzâbe", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt XXIX, yıl 1987, s. 285.
2. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, ed-Dâru'l-Mısriyye ts., XI, 144-145; Mustafa Çağrıcı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", DİA, İstanbul 1995, XI, 138.
3. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, XI, 144-145.
4. Râgıb el-Isfahânî, Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân, thk. Nedim Mar'aşli, Beyrut: Dârü'l-Fikr ts., "arf", "nkr" maddeleri.
5. Mutezile'nin beş esasından biri söz konusu ettiğimiz iyiliği emir, kötülükten nehiydir. Bkz. Kâdı Abdulcabbâr, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, tlk. Ahmed Ebu Haşim, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988, s. 741 vd..
6. Gazzâli, İhyâu Ulûmi'd-Din, Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1967, II, 414; Râgıb el-Isfahânî, et-Ta'rîfât, "ma'rûf", "münker" maddeleri.
7. Âl-i İmran, 3/110.
8. Kâdı Abdulcabbâr, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, s. 741.
9. Müslim, İman 78; Ebû Dâvud, Salât 232.
10. Zemahşerî, el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucuhi't-Te'vil, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts., I, 452.
11. Örnek olarak bkz. Gazzâli, İhya, II, 409; er-Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1411, VIII, 164.
12. el-Eşarî, Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn, tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1416/1995, I, 204.
13. Ebû Hanife, el-Fıkhu'l-Ebsat, (İmam Âzam'ın Beş Eseri İçinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul, Marmara Ünv. İlâhiyat Fak. Vakfı Yay. 1981, s. 49.
14. Eşarî, Makâlât, II, 155; Taftazânî, Şerhu'l-Makâsıd, V, 174.
15. Gazali, İhya, II, 179.
16. Müslim, İman 78; Ebû Dâvud, Salât 232.
17. Çağrıcı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", DİA, XI, 141. Krş. Taftazânî, Şerhu'l-Makâsıd, V, 174.
18. Çağrıcı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", DİA, XI, 139.
19. Gazzâli, İhya, II, 391. Aynı görüşler için bkz. İbn Teymiyye, el-İstikâme, thk. Muhammed Reşad Salim, Müessesetu Kurtuba, baskı yer ve yılı yok, II, 199, 211.
20. Sönmez Kutlu, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", İslâmiyât, cilt 4, sayı 4, Ankara 2001, s. 20.
21. Adnan Demircan, Haricilerin Siyasi Faaliyetleri, İstanbul 1996, s. 60-62.
22. İbn Kuteybe ed-Dineverî, el-İmâme ve's-Siyâse, tah. Mustafa el-Halebî, Kahire 1969, I, 141; Nevin Abdülhâlık Mustafa, İslâm Düşüncesinde Muhalefet, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 2001, s. 249.
23. Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", DİA, İstanbul 1997, XVI, 172.
24. Kutlu, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", s. 19.
25. el-Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Faklar (el-Fark Beyne'l-Fırak), trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, T.D.V. Yay., 1991, s. 60; Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu), trc. Ahmet Serdaroğlu, Ankara 1976, s. 372-373.
26. Geniş bilgi için bkz. eş- Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut 1992, I, 107-110; Bağdâdî, el-Fark, s. 55-60.
27. Ethem Ruhi Fığlalı, Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri, İstanbul 1983, s. 91.
28. Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 373. Haricilerin birleştikleri ve ayrıldıkları görüşleri için bkz. Şehristânî, el-Milel, I, 106-137; Yaşar Kutluay, Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, Ankara 1968, s. 87-101.

29. Mesûdî, Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher, Mısır 1384/1964, III, 145.
30. Eşarî, Makâlât, I, 168, 170; Bağdâdî, el-Fark, s. 60.
31. Eşarî, Makâlât, I, 170.
32. İbn Hazm , el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, I-V, Beyrut 1395/1975, IV, 190.
33. Havaricin bu ve benzeri görüşleri için bkz. İbn Hazm, El-Fasl, IV, 177-192; Bağdâdî, el-Fark, 1991, s. 64. Büyük günah işleyenlerin tekfiri ile alakalı Havaric'in görüşlerinin tenkidi için bkz. el-Mâturidî, Kitâbu't-Tevhid, nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul 1979, s. 323 vd..
34. Müberred Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred, el-Kâmil fi'l-Lugati ve'l-Edeb ve'n-Nahvi ve't-Tasrîf, tah. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut 1406/1986, III, 1031 vd..
35. Fazlur Rahman, İslâm, İstanbul 1993, s. 236.
36. Bu nedenlerle ilgili bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Doktora Tezi, Ankara 1983, s. 58.
37. İbn Haldun, Tarihu İbn Haldun, Beyrut 1391/1971, II, 176.
38. Müberred, el-Kâmil, III, 1079 vd.; Ebû Abdillah Muhammed İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut ts., III, 32.
39. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1385/1965, III, 327 vd..
40. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut ts., V, 74-75; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 328.
41. ed-Dineverî, el-Ahbâru't-Tıval, nşr. Abdulmunim, Kahire 1960, s. 202-203.
42. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 334; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1966, V, 279.
43. Mâide, 5/44.
44. İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 286.
45. İbn Haldun, Tarihu İbn Haldun, II, 178.
46. İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 285-286.
47. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut ts., V, 72-73; ed-Dineverî, el-Ahbâru't-Tıval, nşr. Abdulmunim, Kahire 1960, s. 204.
48. Abdullah b. Habbab b. el-Erett, Hz. Peygamber'i görmüş ve ondan babası yoluyla rivayette bulunmuştur. Bkz. İbnü'l-Esîr, Usdu'l-Gâbe fî-Ma'rifeti's-Sahâbe, Mısır 1280, III, 150.
49. Bu konuda yapılan rivayetlerde küçük bir kısım farklılıklar bulunmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1966, V, 288; Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî İbn Abd Rabbihi (328/939), el-Ikdu'l-Ferîd, Kahire 1948, II, 390-391.
50. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 82-83.
51. Farklı rivayet şekilleri için bkz. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 81-82; Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman el-Malatî eş-Şâfiî , et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a, nşr. Muhammed Zahid b. El-Hasan el-Kevserî, Beyrut 1388/1968, s. 47-48.
52. Tevbe (9), 6.
53. Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred, el-Kâmil fi'l-Lugati ve'l-Edeb ve'n-Nahvi ve't-Tasrîf, tah. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut 1406/1986, III, 1078-1079.
54. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, Kahire 1963, I, 196. Krş.: İbn Hazm , el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, I-V, Beyrut 1395/1975, IV, 189.
55. Ethem Ruhi Fığlalı, İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Doktora Tezi, Ankara 1983, s. 120.
56. Farklı rivayet şekilleri için bkz. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 82; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1385/1965, III, 342; Müberred, el-Kâmil, III, 1135; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, Beyrut 1417/1996, III, 141.
57. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 82.
58. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 81-82.
59. Mehmet Said Hatipoğlu, "Hilafetin Kureyşiliği", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt XXIII, Ankara 1978, s. 163.
60. İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1966, V, 281.
61. Muhammed Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ts., I, 78.
62. Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 68.
63. İzmirli İsmâil Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul 1341, II, 74. Tekfir görüşleri için ayrıca bkz. el-Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Faklar (el-Fark Beyne'l-Fırak), trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, T.D.V. Yay., 1991, s. 54-55; Malatî, et-Tenbih, s. 49.
64. Muhammed Âbid el-Câbirî, Arap-İslâm Aklının Oluşumu, İstanbul 2000, s. 95.
65. Muhammed Ebû Zehra, Ebû Hanife, çev. Osman Keskioğlu, Ankara 1962, s. 127; Harun Yıldız, Din Siyaset ve İdeoloji, Haricilik Düşüncesinin Doğuşu, Sidre Yayınları, İstanbul 1999, s. 33, 89.
66. Yıldız, Din Siyaset ve İdeoloji, s. 100.
67. C. Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1964, s. 4. Ayrıca bkz. A. S. Tritton, İslâm Kelamı, çev. Mehmet Dağ, Ankara 1983, s. 42 vd.
68. Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 68 vd..
69. Bağdâdî, el-Fark, s. 64.
70. Bkz. Müberred, el-Kâmil, III, 1322-1323.
71. Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 70; Ahmet Vehbi Ecer, Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri, Ankara 2000, s. 11.
72. Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 69-70.
73. Julius Wellhausen, Arap Devleti ve Sukûtu, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963, s. 150, n. 2.
74. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 336.
75. Hâricîler gerçek imanın kendileri ile parladığını ifade ederler. Bkz. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 82-83.
76. Dineveri, Ahbar, s. 203; Fığlalı, İbadiye'nin Doğuşu, s. 119.
77. Haricî fırkaların genel görüşü bu olmakla birlikte, bu hususta kolların arasında görüş ayrılıkları da bulunmaktadır. Bkz. Şehristânî, el-Milel, I, 115-116; Bağdadi, el-Fark, s. 54 vd..
78. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 84.
79. Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, III, 133 vd.; Dineverî, el-Ahbâru't-Tıvâl, s. 207-211.
80. İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 285; Müberred, el-Kâmil, III, 1100; Bağdâdî, el-Fark, s. 55-59.
81. Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 73. Kılıçların sorgusuz sualsiz insanların başlarına vurulduğu ile ilgili ayrıca bkz. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 85; Bağdâdî, el-Fark, 1991, s. 59.
82. İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 286.
83. Müberred, el-Kâmil, III, 1098.
84. Hâricîler, kendi inanç ve prensiplerini yerleştirebilmek için, Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. As'ın katlinin gerekli olduğuna karar verirler. Muâviye ve Amr b. As suikasttan kurtulurken, Hz. Ali kurtulamaz. Bkz. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 143 vd.; el-Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî, Beyrut 1960, II, 214; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1385/1965, III, 387.
85. İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 287.
86. Taberi, Tarihu'l-Ümem, V, 146.
87. Fığlalı, İbadiye'nin Doğuşu, s. 119.
88. Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 69.
89. Câhız, Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, çev. Ramazan Şeşen, Ankara 1988, s. 69.
90. Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, s. 37-38.
91. Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 69.
92. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1966, VII, 107. Ayrıca bkz. Ebû Zehra, İbn Hanbel Hayatuhû ve Asruhû –Ârâuhû ve Fıkhuhû, Mısır 1947, s. 397.
93. Kutlu, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", s. 21. Vahhabilikle ilgili ayrıca bkz. Ahmet Vehbi Ecer, Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri, Ankara 2000 ; Sayın Dalkıran, "Tarih-i Cevdet'te İslâm Mezhepleri I", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, yıl 9, sayı 20, Erzurum 2002, s. 219-252.
94. Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, Beyrut ts., Dâru'l-Kitâb el-Arabî, s. 263.
95. İbn Kesîr, el-Bidâye, V, 290.
96. el-Mâturidî, Kitâbu't-Tevhid, nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul 1979, s. 328.
97. Fazlur Rahman, İslâm, İstanbul 1993, s. 236.

Yard. Doç. Dr. Mesut ERDAL*

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

KUR'ÂN PENCERESİNDEN
AİLEDE ERKEĞİN KONUMU

Kâinatta her şey çift olarak yaratılmıştır. Atomların proton ve nötron, elektriğin pozitif ve negatif yüke sahip olması, bitkilerde erkek çiçeğin polenleriyle döllenen dişi çiçeğin meyve vermesi bu konuya misal olarak zikredilebilir. Nitekim, bununla ilgili olarak Kur'ân'da, "Her şeyi çift yarattık ki, düşünesiniz." *(Zâriyat, 51/49)* buyurulmaktadır. Aynı durum yani çift yaratılış olgusu, insanlarda da söz konusudur. "Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yarattık. *(Nisâ, 4/1)* ve "Rahime atılan nutfeden (spermden) erkek ve dişi çiftini yaratan O'dur." *(Necm, 53/45-46)* gibi ayetler insanlık alemindeki çift yani erkek/dişi yaratılışı ifade etmektedir.

Erkek, kadınsız; kadın da erkeksiz nâkıstır. Bu nedenledir ki, her şeyin mükemmel olduğu cennette Hz. Âdem'den sonra Havvâ anamız yaratılmıştır. Bu yaratılışta esas olan, erkek ve kadının anlamlı bir bütünü oluşturarak birbirlerini tamamlamalarıdır. Yani erkekte olan bazı hasletler kadında zayıf iken, kadında güçlü olan bazı hasletler ise erkekte zayıf bırakılmıştır ki birbirleriyle dayanışma içinde hayat sürebilsinler.

Kur'ân'da yer alan kavvâm kavramı ve bu kavramın zikredildiği Nisâ suresi 34. ayet, erkek ve kadının İslam aile düzenindeki ve fıtrattaki konumunu belirlemek açısından çok önemli ipuçları vermekte ve kadın-erkek mukayesesi üzerine kurulu pek çok soruları cevaplamaktadır. Suat Yıldırım Bey bu ayete şu şekilde meal vermiştir:

"Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar (kavvâm). Bunun sebebi, Allah'ın bazı insanlara bazılarından daha fazla nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi malî yükümlülükleridir. O halde iyi kadınlar: itaatli olan ve Allah kendi haklarını nasıl korudu ise, kocalarının yokluğunda, onların hukuklarını koruyan kadınlardır." *(Yıldırım, 2001)*

Ayette geçen kavvâm kelimesine "hâkimdirler" *(Davudoğlu, 1982; Atay-Kutluay, 1973)*, "destekçisidirler" *(Doğrul, 1947)*, şeklinde anlam veren mealler de mevcuttur. Râğıb el-İsfahânî ise kavvâm kelimesine gözetmek ve korumak anlamını vermiştir. *(Râğıb, 1986)*

Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde söz konusu ayet özetle şöyle tefsir edilmektedir:

"KAVVÂM; "kâim"in mübalağası olup (kıyam bi'l-emr)'den alınmıştır. Bir kadının işine bakan ve korunmasına önem veren ve işlerini idare edene "Kayyimü'l-mer'eti" ve daha kuvvetli olarak "Kavvâmü'l-mer'eti" denilir. Bu deyim, erkeğin kadına hakimiyyetini ve fakat rastgele değil "Milletin efendisi, onlara hizmet edendir." mânâsı üzere hizmetkârlıkla atbaşı bir hakimiyetini ifade eder. Bundan dolayı bir taraftan erkeğin üstünlüğünü anlatırken diğer taraftan da kadının değer ve üstünlüğünü bildirir. Ve bu ayırım içinde eşitlik iddiasını kaldırarak karşılıklı olarak farklı bir eşitlik metoduyla öyle bir birlik sağlar ki, bu durum sultan ile ümmet arasındaki karşılıklı haklara benzeyecek ve bu şekilde aile terbiyesi, toplum terbiyesi ve siyasi terbiyenin bir başlangıcı olacaktır. Bunun için Kadı Beydâvî "kavvâmûne"nin tefsirinde der ki, "Valiler, halkı idare ettikleri gibi onlar da kadınları öyle idare

ederler." Şimdi bu esas da biri Allah tarafından verilen, diğeri çalışmakla kazanılan iki sebebe bağlanarak buyuruluyor ki: "Çünkü erkekler ve kadınların bir kısmını diğerine yaratılış açısından üstün kılmıştır." "Hüm" zamirinin delalet ettiği mânâ ile bundan erkeklerin kadınlara üstünlüğü ve tercihleri anlaşılmakla beraber âyetin öyle güzel bir açıklaması vardır ki, bu üstünlük ve değeri, "Allah o erkekleri kadınlara üstün kılmıştır." diye mutlak surette erkeklere tahsis etmemiş, üstü kapalı olarak bazısının diğer bazısına üstünlüğünü ifade etmiştir. Bu ise, erkeğin kadında bulunmayan, yaratılıştan var olan birtakım üstünlüklere sahip olduğu gibi, aynı zamanda kadının da erkekte bulunmayan yaratılıştan var olan bazı üstün vasıflara sahip olduğunu ve bundan dolayı her ikisinin birbirine değişik yönlerden muhtaç olduklarını ve bu şekilde erkekle kadının yaratılıştan farklı ve karşılıklı olarak birbirlerinden üstünlükleri olduğu gibi, her erkeğin ve aynı şekilde her kadının da seviyelerinin bir olmadığını ve bundan dolayı her erkeğin, her kadın ile tek olarak mukayese edilemeyeceğini ve bununla birlikte bütün bunlar toptan karşılaştırılınca kadınların erkeklere ihtiyacının, erkeklerin kadınlara ihtiyacından daha fazla olduğunu ifade eder. Ve açıklandığı üzere esas üstünlük ölçüsü olan kazanma ve mal edinme açısından erkek, faaliyet gösterme yeteneğine sahip; kadın ise itaat duygusu ve kabiliyet yönünden ince ruhlu ve çekici bir yaratılışa sahip olup bunun için erkeklerin kuvveti ile korunmaya ve muhafaza edilmeye daha fazla muhtaçtır. Ve bundan dolayı sonuç olarak genel bir şekilde üstünlük ve faziletin erkek tarafında bulunduğunu, amirlik ve idarecilik yetkisinin, hakkıyla erkek olan erkeklere verilmesi ve kadınların onlara itaat etmesi, hem bir hak ve hem de kadınların menfaatlerinin gereği olduğunu pek beliğ özlü bir ifade ile anlatır. Ve işte erkeklerin peygamberlik, imamet devlet başkanlığı, valilik, şeair-i İslâmı, yani İslâm'ın sembollerini gerçekleştirmek, kısas cezalarında şahitlik etmek, cihadın kendilerine vacib olması, cumanın vacib olması, ezan, hutbe, itikaf vb. bir takım özellikler, haklar ve vazifeler ile üstün olmaları da bu örneklerden bazılarıdır. "Kadınlar üzerine hakimdirler." fehvasınca ailede riyaset hakkına sahip olmalarının bir sebebi, yaratılıştan olan üstünlük; biri de erkeklerin mallarından bir kısmını mehir ve nafakaya harcamaları meselesidir." *(Elmalılı, II/1348-1349)* Verdiğimiz bu tefsirler neticesinde akla şu soru geliyor: "Çağımızda farklı bir konsept söz konusudur. Pek çok Müslüman kadın değişik iş kollarında çalışmakta ve ev ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Böyle evli bir kadın ekonomik bağımsızlığını eline aldığı ya da bir kısım kesbî (çalışarak elde edilen) meziyetler/makamlar elde ettiği takdirde de erkeğin kadın üzerindeki yöneticiliği/koruyuculuğu devam eder mi?" Bunu izaha geçmeden önce kadın ve erkeği fiziki açıdan tahlil eden bazı dikkat çekici ve kıymetli açıklamaları aktaralım:

"Asrın Getirdiği Tereddütler -3" isimli eserde şu izahlara yer verilmektedir: "Erkek kavvâmdır. Âyette bu hükmün illeti de belirtilir: "Bimâ faddalallahu ba'dahüm âlâ ba'dın". Allah bazınızı bazınıza, bazı noktalarda üstün kılmıştır. Erkeklerin birçok noktalarda kadına karşı üstünlüğü vardır. Fakat bu üstünlüğü, aynı organizmaya bağlı uzuvlar arasındaki üstünlük gibi değerlendirmek gerekir. Meselâ, erkek bu organizmada şayet, göz gibiyse, kadın da kulak gibidir veya erkek beyinse kadın kalptir. İkisi arasında işte böyle ciddi bir irtibat vardır. Biri kan pompalarsa diğeri yaşar, onda bir kanama olursa diğeri de durur. Hayatları iç içe girmiş bir vücûdun ayrı yanları gibidir. Böyle bir husûsiyeti kabûl etmekle beraber, genel manâda erkeğin kadına olan fonksiyonel üstünlüğü de inkar edilemez. Erkek bütün bir senesini faaliyet içinde geçirebilir. Bazen en ağır işlerde çalışır. Fizikî ve psikolojik yönden dâima daha kuvvetlidir. Batı dünyası dahi en ağır işlerde erkeği kullanır. Maden işçileri hep erkeklerden seçilmektedir. Kadın ise, ayın bazı günlerinde devre dışı kalmak zorundadır. Lohusalık halinde bazan iki aya yakın aktif olamaz. İrâde ve fizikî yönden zayıftır. Her zaman cemiyetin her kesiminin içinde bulunamaz. Bazı durumlarda en mukaddes emânetini kaybedip cemiyet içinde kimsenin yüzüne bakamaz hale gelebilir, onun için çok dikkatli olmak mecbûriyetindedir. Mahremi olmadan uzak yerlere yolculuk yapamaz.

Bütün bunlar nazara alınacak olursa, erkeğin kadına karşı üstünlüğü, inkâr kabûl etmez bir gerçek olarak ortaya çıkar. Bununla beraber cemiyetin, her iki cinse de ihtiyacı, her türlü îzâhtan vârestedir. Kadın ön sezisiyle ve içinde taşıdığı şefkat duygusuyla erkekten çok üstündür. Onun içindir ki, çocuğun bakımını anne üstlenir. Çünkü bu iş babanın altından kalkabileceği bir iş değildir. Fakat o da dış hâdiselerin tazyikine karşı mukâvemetlidir. Evet o, en ağır işlerin altından dahi kalkabilecek güçtedir.

Anneye gelince, gece yarısı çocuk ağlamaya başlayınca, bazen baba oda değiştirir. Anne ise yattığı odadan çocuğun odasına koşar. Belki sabaha kadar onun başında durur. O çocuğuna karşı çılgınca bir şefkat taşır. İşte, bu duyguyla kadın erkekten üstündür. Bu üstünlük yerinde kullanıldığı zaman da büyük hayırlara vesîle olur. Kadın nesil yetiştirir. İyi bir eğitim ve öğretimle onları insanlığın zirvesine çıkarabilir. Erkek ise hayatının büyük bir bölümünü ev dışında geçirir. Halbuki kadın sabahtan akşama kadar bir tül gibi evlâdının başında titrer ve ona insanlığa giden yolları gösterir.Büyük insanları anneler yetiştirir. Fâtihleri, insanlığın iftihar tablolarını hep anneler şekillendirir. Kadın kendine âit bu meziyetlerle, erkek de yine kendine ait kabiliyetlerle örfâneye iştirak ederse bu bütünleşmeden cennet ikliminin yaşandığı bir âile ve fazilet topluluğu cemiyet meydana gelir. Erkek kadınsız, kadın da erkeksiz eksiktir. Onun içindir ki, her şeyin mü-

kemmel olduğu Cennette Hz. Âdem'den hemen sonra, Hz. Havvâ vâlidemiz yaratılmıştır. Eğer ilk yaratılan Havvâ olsaydı, şüphesiz, hemen ardından da Âdem yaratılacaktı. Zira her ikisi de bir birisiz olamazdı.. Kadın evin dâhilî işlerini erkek de hâricî işlerini deruhte etmekle mükelleftir. Erkeğin işlerinin kendine göre zor taraf1arı olurken, kadın içinde aynı şeyleri söylemek zorundayız. Fakat, "mağrem/zorluk" itibariyle "mağnem/mükafat" kaidesince erkeğin evde "kavvâm" kılınması onun mesuliyetini daha da ağırlaştırmaktadır. Onun içindir ki kadının ve çocukların nafakası, bütün hayat şartlarının temîni erkeğe âit vazifeler arasında sayılmıştır.

Bugün feministlerin teklif ettikleri kadın hakları, esasen kadını muallâ mevkiinden alıp ayaklar altında hor ve hakir hale getirmek, demektir. Kışın üryan, yazın ise palto ve yünlülere sarılıp sarmalanıp gezmek ne ise, kadını erkekleştirme gayreti de aynı hamakat örneğidir. Kadın yerinde kaldığı müddetçe sultandır, büyüktür ve Kadın Efendidir. Erkek de sınırını aşmadığı sürece, hürmete lâyık bir azîzdir. Bu şekildeki yerlerini değiştirmek isteyenleri Allah Rasûlü onları lânetler, çünkü fıtratla çatışmaya girmişlerdir. İnsanı meydana getiren uzuvlara yer değiştirterek, kulağı diz kapağına, burnu karnın ortasına veya gözleri ayakların altına yerleştirmek insanı ne hale getirirse kadın ve erkeğe böyle yer değiştirme gayreti de erkek ve kadını o hale getirecektir. Kadın, kadın olduğu, erkek de kendi yerini koruduğu müddetçe güzeldir ve fıtrîdir. Aksine gayretler ise, fıtrat ve tabiata karşı harp ilân etmek gibidir." *(Abdulfettah Şahin, Asrın Getirdiği Tereddütler-3, 123-126)*

Ayrıca kadınların özel günlerinde erkeğe düşen görev, hanımını, beden/ruh sağlığı açısından kollamak, gözetmek ve desteklemektir. Yukarıdaki ayette erkeğe hanımını gözetme ve koruma görevi verilmiştir. Aslında erkeğin sorumlulukları yaratılışındaki güçlü özelliği ile tam bir uyum içindedir. Kadın ise böyle bir özelliğe sahip değildir. Erkek, hamile kalmayıp emzirmediğine göre, karısı ile olan müşterek hayatında, bir yandan geçimi sağlama noktasında çaba harcarken, bazı zorluklara göğüs gererken karısından daha güçlü olmaktadır *(el-Behiy, s. 274)*. Netice itibariyle ailede bir denge sağlanmış bulunmaktadır.

Bazılarına göre, şayet bir kadın maddi yönden meselâ miras yolu ile veya çalışıp kazanmakla bağımsızlaşırsa ve evinin geçimine katkıda bulunursa erkeğin bu yönden olan üstünlüğü o ölçüde azalır. Çünkü "insan" olarak bir erkek karısından üstün değildir. Erkeğin kadına olan üstünlüğü insanlık yönüyle değil, fonksiyonu ve hayattaki rolü bakımındandır *(Fazlurrahman, 1987)*. Ancak ayette zikredilen üstünlük sebebi sadece ekonomik açıdan değil; ayette "Allah bazısını bazısına, bazı noktalarda üstün kılmıştır." anlamı da vardır. *(Bkz. Elmalılı Tefsiri, Nisa, 34. ayetinin tefsiri)* Buna göre ekonomik yönden olan üstünlük azalsa da bu durum erkeğin ev reisliğine zarar vermez. Diğer bir ifadeyle, erkeğin hanımı üzerindeki koruyucu ve yönetici özelliği eşlerin ekonomik açıdan eşit durumda veya kadının daha zengin olmasıyla da kaybolmaz. Çünkü erkeğin eşi üzerinde yönetici ve koruyucu olmasının tek ve biricik ölçüsü ekonomik değil, bunun dışında biyolojik ve psikolojik kıstaslar da söz konusudur.

Kanaatimizce, bu hususu net biçimde ortaya koymak için Kur'ân'ın aile içinde kadından ve erkekten fıtrî olarak beklediği vazifeleri hatırlamak yeterlidir. Aile içerisinde kadın, neslin devamını sağlayan varlıktır. Kur'ân onu bu yönüyle tarlaya benzetmiştir *(Bakara, 2/223)*. Yine onlar çocuklarının doğumlarından itibaren onların bakım ve terbiyesiyle insiyâkî ve fıtrî olarak mükelleftirler. Bu durum anne olan tüm canlılarda fıtrî ve kevnî bir kanundur. Çocuklarını tam olarak iki yıl emzirme işini de anneler yaparlar *(Bakara, 2/233)*. Buna mukabil evde eşleri üzerinde yönetici olmakla görevlendirilen erkekler de, evin ve ev halkının güvenliğini, sağlıklı bir yaşam içinde bulunmasını, geçimini yani ekonomik ihtiyaçlarını temin ederler. Erkeğin mallarından harcamalarını sadece mehir için düşünmemek gerekir. Zira mehir kadına bir defada verildiği halde, ev geçimi (nafaka) sürekli ve ömür boyu olan bir hadisedir.

Diğer bir husus ise şudur: Ayette belirtilen "erkeklerin kadınlar üzerinde yönetici olması" hadisesi hem fıtrî, hem de kesbîdir. Ayette geçen "bazısını bazısına üstün kılması sebebiyle" ifadesi iki cinsin birbirlerine karşı olan fıtri üstünlüklerine işarette bulunmaktadır. İkinci kısım olan "mallarından infak etmeleri ve harcamaları sebebiyle" cümlesi de, kesbi üstünlüğü açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla kadınlara yönetici tayin edilen kocalar, zaten fıtrî ve kesbî üstünlüğe sahip olan kimseler olmalıdırlar. Aksi halde aile kurumunu başarı ile yönetmeleri çok zordur. Sözgelimi bir erkek güçlü ve kuvvetli ama buna rağmen keyfi olarak çalışmıyor ve hanımının getirdiği ekmekle geçiniyorsa, bu ailenin sağlıklı yürümesi imkansızdır. Normal şartlarda fıtrî bakımdan selim bir akıl ve bedene sahip bir evli erkeğin, boş durması ve ailesinin geçimi için gayret sarf etmemesi düşünülemez. Aslında ayet (Kur'ân'ın indiği asırdaki toplumların tarihi durumlarını tespit etmenin yanı sıra) bize, mutlu bir aile yuvasında rollerin nasıl paylaşılması gerektiğini beyan etmektedir.

Diğer yandan, bugün çağdaş hayatın dayatmaları, feminist hareketlerin tesirinde kalarak, günümüzde çalışan kadın ve erkeğin sosyal statü yani kesbi açıdan eşitlendiklerinden hareketle erkekle birlikte kadının da evin reisi olması gerektiğini ileri sürmek, hem erkeğin tabiatıyla, hem de genel yaratılış kanunlarıyla ters düşmek anlamına gelir. "Çünkü

yeryüzünde mutlak eşitlikten bahsetmek mümkün değildir. Yöneten-yönetilen, zengin-fakir, âmir-memur, bilgili-câhil kategorileri hep olagelmiştir. Eşitlik düşüncesiyle herkesin yönetici, zengin, komutan ve patron olmasını sağlamak işin tabiatına terstir. Sonra, şayet tarih boyunca erkek değil de aile reisi kadın olsaydı, bu kez de erkeğin kadınla eşit olması gerektiği iddia edilecekti. Ailede erkeğin veya kadının reis olmasından başka üçüncü bir seçenek olmadığına göre erkeğin aile reisi olmasında yadırganacak bir durum olmamalıdır." *(Kırbaşoğlu, s. 273)*.

Buraya kadar, evli bir erkeğin 'kavvâm' özelliği ve kavvâm olmasının sebeplerinden hareketle evin reisi olduğu değişik açılardan izah edilmeye çalıştık. Buna meselenin kavramsal açıdan irdelenmesi de diyebiliriz. Bir de pratik hayata bakmakta yarar vardır. Müslüman kadınlar ve anneler bugün toplumun değişim kesimlerine kamu hizmeti sunmakta, kimi sanayi, kimi eğitim ve kimi de sağlık alanlarında çalışmaktadırlar. Bu durumda, "Eşi de kendisi gibi çalışan, sabah evden çıkıp akşam eve dönen Müslüman aile reisinin tutumunda bir değişikliği de beraberinde getirmeli midir?" sorusu akla gelmektedir.

Bu soruyu cevaplamaya Peygamberimiz (s.a.s.)'in hayatına bakarak başlamak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Peygamber Efendimiz, eşleri günümüzde olduğu gibi kamu hizmetinde çalışmadıkları halde, ev işlerinde onlara mümkün mertebe ve elinden geldiğince onlara yardımcı olmuştur. Allah Resulü'nün, hanımları kamu hizmetinde çalışmadıkları halde kendilerine yardım etmesi, günümüzde eşi çalışan ev reislerinin, eşlerine ev işlerinde destek olmaları gerektiğine dair önemli bir irşaddır. Burada Efendimizin üsve-i hesene (güzel bir model) oluşu bir kere daha tezahür etmektedir. Bu nedenle Müslüman ev reisleri de Efendimiz'den örnek almayı asla ihmal etmemelidirler.

Sanayileşmeyle birlikte şehirleşmenin ve dolayısıyla çekirdek tipi ailenin yaygınlaştığını göz önüne alırsak, çalışan Müslüman eşlerin birbirlerine karşı daha ziyade yardımcı ve destek olmaları gerektiği her türlü izahtan vârestedir. Bir ailede eşlerle birlikte toplam üç, dört veya en fazla beş kişi bir apartman dairesinde yaşamaktadır. Evde ne büyükanne ne de büyükbaba olmadığı gibi, -bugünkü bazı zengin aileler istisna edilirse- hizmetçi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla günümüzde evin hanımı, işinden yorgun argın gelir gelmez evde akşam yemeği yapmaya koyulacaktır. Diğer yandan okula giden çocuk varsa onlar da ebeveynin ilgi ve alakasını bekleyecektir. Küçük bebek varsa o da ciddi bir meşguliyettir anne için. İşte bu gibi durumlarda Müslüman aile reisinin sorumluluğu eskiye nazaran birkaç kat daha artmıştır. Evde yerine göre hem yemek hazırlanmasına yardımcı, hem de çocuklarla ilgilenme noktasında eşine destek olmalıdır. Aksi halde evin reisi akşam gelir gelmez televizyonun karşısına ayaklarını uzatarak geçer ve evde çocuklarla ilgilenmez, bütün işleri içişleri bakanı(!) da denilen hanımına bırakırsa bu bir zulüm olur. Kısaca ev reisi, hanımı ister çalışsın ister çalışmasın ailesine ekonomik desteğin dışında fiziksel olarak da yardımcı olmalı ki evler mutluluk soluklanan birer cennet köşesine benzesin.

Aslında fazla söze ne hacet, Efendimizin (s.a.s.) şu hadisini prensip kabul edebilse, günümüz Müslümanı ve insanları pek çok sorunu aşabilecektir:

"İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: "Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Haberiniz olsun ki hepiniz çobansınız ve her biriniz idaresi altındakilerden sorumludur: Devlet başkanı olan kimse çobandır ve eli altındakilerden sorumludur. Erkek, ev halkının çobanıdır ve eli altındakilerden sorumludur. Kadın, evi ve çocuklarının çobanıdır ve ailesinden sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının çobanıdır ve ondan sorumludur. Haberiniz olsun, her biriniz birer çobansınız ve elinizin altındakilerden sorumlusunuz." *(Buhari, Ahkâm 1; Müslim, İmâret 20)* Yani modern çağın insanı ve hususen Müslümanı sorumluluk duygusunu geliştirmeye ve pratiğe dökmeye muhtaç. Velhasıl âdil bir görev dağılımının yapıldığı ve fertlerin görevlerine bağlı olduğu ve tarafların sorumluluklarını müdrik olduğu bir aile, aradığımız ve özlediğimiz Müslüman aile tipidir.

*Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
merdal@yeniumit.com.tr

KAYNAKLAR

- Davudoğlu Ahmet, Kur'ân-ı Kerim ve İzahlı Meali, Erhan yay., İst., 1982.
- Atay Hüseyin - Kutluay Yaşar, Kur'ânı Kerim ve Türkçe Meali, Ajans Türk Mat., Ankara, 1973.
- Çantay, Hasan Basri, Kur'ân-ı Hakîm ve Meali Kerim, Ahmet Said Mat., İst.,1972.
- Doğrul Ömer Rıza, Tanrı Buyruğu, Ahmet Halid Kitabevi, İstanbul, 1947.
- Özek, Ali ve diğerleri, Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV Yay., Ankara, 1993.
- Yıldırım, Suat, Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali, İzmir, 2001.
- Râğıb, el-İsfahânî, Hüseyn ibn Muhammed, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, Kahraman yay., İstanbul, 1986.
- Muhammed el-Behiy, İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar, çev: Ali Turgut, 2. basım, İst. Trs.)
- Kırbaşoğlu, Hayri, "Kadın Konusunda Kuran'a Yöneltilen Eleştiriler", İslami Araştırmalar, Cilt: 5, Sayı: 4, ss. 271-283.
- Şahin, Abdulfettah, Asrın Getirdiği Tereddütler-3, TÖV Yayınları, İzmir, Tarihsiz, s.123-126
- Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed ibn İsmail (H.256), Sahîh, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.
- Müslim, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî (H.261), Sahîh, Tah: Muhammed Fuad Abdulbâki, I-V, Dâru İhyâi't- Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Trs.

Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE *

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

PEYGAMBER EFENDİMİZ'İN BİR GÜNÜ

Yeryüzünde günlük hayat sabah gün doğmadan başlar. Şebnemlerin oluşmasından, tomurcukların açılmasına; kuşların ötüşünden, nesimin esmesine varıncaya kadar hemen bütün varlık kendilerine mahsus dilleriyle gün doğmadan külli bir zikir halkasına otururlar.

Normal bir ömür yaşamış herhangi bir insanın hayatından yirmi dört saatlik kısa bir dilimi, yani 'bir gün'ü anlatmak, o kişiyi tanıtma adına ciddi yetersizlikler taşır. Zira yaşanan günlerin hemen hiç biri diğeriyle aynı değildir. Hele o kişi Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi,

— gökler ötesi âlemle sürekli irtibat halinde,
— manen sürekli yükselen,
— her biri ayrı bir heyecan verici ve hayatı yeniden inşa edici vahiyler alan,
— bütün insanlığın dertlerine derman olmakla görevlendirilmiş,
— her yönü hikmet dolu bir aile reisliği yapan,
— can dostlarının yanı sıra azılı düşmanları da olan,
— yüzü daha çok ahirete dönük,
— engin bir ibadet hayatı yaşayan,
— geçmiş ve gelecek insanlar arasında bütün güzelliklerde zirveyi tutan,

müstesna bir zat ise ve konu kısa sayılabilecek bir makale çerçevesinde ele alınacaksa, iş daha da zorlaşacaktır. Ancak Efendimiz'in hayatı hemen her günü ile tesbit edildiğinden ötürü bu zorluk kısmen hafiflemektedir. Okuyucu O'nun (sallallahu aleyhi ve sellem) diğer günlerini de bildiğinden ötürü kolay bir şekilde irtibat kurabilir ve

bir bütünlük elde edebilir. Günü belli dilimlere ayırarak, aynı günde olmazsa bile, o zaman diliminde genellikle işlenen fiilleri, sahih kaynaklar ışığında ele alarak konuyu işlemeye gayret ettik.

Asr-ı Saadet ve sonraki dönemlerde günler daha çok cami etrafında ve namaz merkezli geçtiğinden, günü namaz vakitlerinin sayısınca beşe böldük. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ve o çizgide gidenlerin hayatında gecenin ayrı bir önemi olduğundan onu da ayrı bir dilim olarak ekledik.

Sabah

Yeryüzünde günlük hayat sabah gün doğmadan başlar. Şebnemlerin oluşmasından, tomurcukların açılmasına; kuşların ötüşünden, nesimin esmesine varıncaya kadar hemen bütün varlık kendilerine mahsus dilleriyle gün doğmadan külli bir zikir halkasına otururlar. Zira bu saatler baharın başlangıcına, insanın rahm-ı madere düştüğü döneme, yer ve göklerin altı günlük yaratılış serencamesinin birinci gününe benzer, onları hatırlatır ve onlardaki şuunât-ı İlahiyeyi ihtar eder. İnsan da, diğer varlıkların cibillî bir şekilde kurmuş olduğu zikir halkasına, şuurlu bir şekilde iştirak eder ve başta namaz olmak üzere değişik zikir ve aktivitelerle güne başlar.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de güne sabah namazı ile başlardı. Bilindiği gibi Medine'de çok sade ve mütevazı olan hane-i saadetleri mescidin avlusunun bir tarafını oluşturuyordu.[1] Âmâ bir sahabi olan Abdullah b. Ümmi Mektum'un okuduğu ezanla sabah namazının vakti girer,[2] Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) odasında sünneti kılar ve farzı kıldırmak üzere mescide çıkardı. Mescide gelemeyecek kadar ciddi mazeretleri olanlar dışında, Medine'de bulunan bütün Müslümanlar her farz namazı Efendimiz'in arkasında kılmaya gayret ederlerdi.

Namazdan sonra her gün, güneş belli bir yüksekliğe çıkıncaya kadar önce tesbihatını ve o vakte ait mutad evradını yapar, sonra yüzünü ashabına dönerek bağdaş kurar ve ashabıyla sohbet ederdi. Bu sohbetler sırasında gündelik konulardan, tarihi hatıralara, rüya tabirlerinden, imana hizmet konularına, sorulara cevap vermekten, sıkıntısı olanların sıkıntısını gidermeye varıncaya kadar beşeriyetin gereği olan birçok mesele konuşuluyordu. Yani ibadet halkasından hemen sonra tam bir ilim ve irfan halkası kuruluyordu.[3]

Bu ilim ve irfan halkasının her gün kurulduğu şu olaydan anlaşılmaktadır: Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), onları te'dip etme ve sonrakilere de bu konuda yapılması gerekeni ders verme adına, yaklaşık bir ay hanımlarıyla konuşmama kararı aldığı günün sabah namazını kılar kılmaz, mutad olan sohbeti yapmadan hemen Meşrübe adı verilen cumbaya çekilmişti. Başta Hz. Ömer (r.a.) olmak üzere bütün sahabe önemli bir şey olduğunu anlamışlardı. Gerçekten de bazı ayetlerin nazil olmasına sebebiyet veren Îlâ Hadisesi vuku bulmuştu. Öyle anlaşılıyor ki bundan önce sabah sohbetleri hiç terk edilmemişti. On yılı aşkın bir süre, her günün en verimli vaktinde ve en az bir saat süren "Peygamber Sohbeti" kişiye neler kazandırır, her halde onu ancak yaşayanlar bilir.

Bazı rivayetler Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in kuşluk vaktine kadar mescitte oturmaya devam ettiği ve Kuşluk Namazını kıldıktan sonra ayrıldığına işaret etmektedir. Nitekim bunu tavsiye eden bir hadisi şerifte şu ifadeler bulunmaktadır: "Kim sabah namazını kıldıktan sonra yerinde bekler ve iki rekât kuşluk namazı kılıncaya kadar sadece hayırlı şeyler konuşursa, denizin köpüğü kadar hataları olsa bile af olur."[4]

Bu sohbetler sırasında bazen ashabın gördüğü rüyaların da tabir edildiğine işaret etmiştik. Efendimiz namazdan sonra "Müjdeleyici (rüya) gören var mı?" diye sorar ashap da gördükleri rüyaları anlatırlardı. Bu konuyu ve gördüğü rüyayı Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle anlatıyor: "Hz. Peygamber'in sağlığında ashaptan birisi bir rüya görünce, onu Hz. Peygamber'e anlatırdı. Ben de bir rüya görmeyi ve Allah Resulüne anlatmayı çok arzu ederdim. O sırada gencecik bir delikanlıydım ve mescitte uyurdum. Bir gün, şöyle bir rüya gördüm: İki melek beni yakalayarak Cehenneme götürdüler. Cehennem, kuyu duvarı gibi taşla örülmüş olarak görünüyordu. İki boynuz gibi iki yanı vardı. Burada, kendilerini yakından tanıdığım kimseler de vardı. O anda "Cehennem'den Allah'a sığınırım!" demeye başladım. Bu sırada yanımıza başka bir melek gelerek bana, "Korkma, sen buraya atılmayacaksın. Senin için tasa ve endişe yoktur." dedi.

Bu rüyayı gören, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tı. O, her yönüyle babasıyla atbaşı giden bir insandı. Düşünün ki, babasından sonra onu, hem de o günün insanları, başlarında halife görmek istiyorlardı. Eğer Hz. Ömer bizzat mani olup "Bir evden bir kurban yeter!" demeseydi, belki de ümmet onu halife seçecekti. O, hem bir ilim okyanusu hem de takva ve zühdün zirvesinde bir insandı.

Abdullah (r.a.) şöyle devam ediyor: "Bu rüyamı Hz. Peygamber'in hanımı olan ablam Hafsa'ya anlattım. O da Efendimiz'e anlatınca şöyle buyurmuş: "Abdullah ne iyi insandır; keşke gecenin bir kısmında kalkıp da ibadet etmeyi âdet edinseydi!" Zira cehennem şeklinde onun nazarına arz edilen, berzah azabına ait bir tablodur. O tabloyla gösterilen azaba maruz kalmamanın tek yolu

ise, gecenin ibadetle aydınlatılmasıdır. Abdullah'ın kölesi Salim, "bu olaydan sonra Abdullah, az bir kısmı hariç, geceleri uyumazdı," der.[5]

Kuşluk namazı kılındıktan sonra oradan bir yere gidilmeyecekse Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) eve döner ve evde yiyecek bir şey olup olmadığını sorardı. Şayet yiyecek bir şey varsa kahvaltı yapar yoksa "öyle ise oruçluyum"[6] der o günü oruçlu geçirirdi. "Bir şey var" denildiği zamanlarda var olan şey genelde süt, hurma, bir kaç dilim kuru arpa ekmeği vb. şeylerdi. Yani evlerinde ne bulurlarsa onu yerler, yemekler arasında ayırım yapmazlardı. O'nun yemeğinden söz eden hanımları ve arkadaşları şu sözleri kullanırlar:

— Medine'ye hicretinden vefatına kadar Allah Resulünün ailesi üç gün arka arkaya buğday ekmeği ile karnını doyurmadı.
— Bazen açlıktan karnına taş bağladığı olurdu.
— Hane-i saadette en çok yenilen-içilen iki şey vardı: Hurma ve su.
— "Ben Allah'ın kölesiyim ve köle gibi yemek yerim" der dizleri üstüne oturarak yerdi.[7]
— Acıkmadan yemez ve doymadan kalkardı.

Bu ve benzeri ifadelerden şunu anlıyoruz: Efendimiz'in hayatında yemek işi, günümüzde olduğu gibi hayatın merkezinde yer almıyor, gündelik hayat yemek öğünlerine göre şekillenmiyor, yemek için fazla zaman harcanmıyor, yemek olmadığı zaman problem yapılmıyor, mükellef sofralar kurulmuyor, sohbetlerde sürekli yemek çeşitlerinden söz edilmiyor, daha güzel bir yemek için kilometrelerce yol kat' edilmiyordu. Durum böyle olunca da, günümüzün tam aksine, diğer önemli şeylere daha çok vakit ve para ayrılıyordu.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) öğleden önce bir süre dinlenirdi. Bilindiği gibi insanın biyolojik yapısı uykuya ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. Durup dinlenmeden faaliyet gösteren beden, bir süre sonra enerjisini yitirip yıpranmakta ve değişik hastalıklara davetiye çıkarmaktadır. Onun için kişinin geceleri uyuyup dinlenmesi vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Ancak, gece ibadet ve benzeri faaliyetlerle uğraşıldığı için yeterince dinlenememek, iş yoğunluğu ve stresten ötürü dikkatin dağılması ve bedenin yorulması ve sıcak iklim şartlarından ötürü, bir de gündüz uyuyup dinlenme söz konusudur. İslamî, literatürde buna kaylûle denilmektedir. Türkçemizde buna öğle uykusu veya öğle öncesi uyku demek mümkündür.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in bu saatlerde bir süre dinlenmeyi tavsiye etmesinin yanı sıra, bir nevi âdet haline getirmiş olmasından ötürü, kaylûle sünnet olarak kabul edilmiştir. İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadiste Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem), "gündüz orucuna sahur yemeğiyle, gece ibadetine ise öğle uykusuyla (kaylûle) yardımcı olun!"[8] derken, Enes b. Malik'in rivayet ettiği hadiste ise annesi Ümmü Süleym'in, hemen her gün, evinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) için bir sergi serdiği ve Efendimiz'in orada kaylûle yaptığı aktarılmaktadır.[9]

Günlük hayatlarında öğle uykusuna mutlaka yer veren sahabe-i kiram ise, cuma günleri, cuma namazı kılındıktan sonra, diğer günlerde ise, öğleden önce, dinlendiklerini özellikle vurgulamaktadırlar.[10] Diğer bir hadiste ise kaylûlenin, fıtrata uygun bir ahlak (alışkanlık) olduğu ifade edilmiştir.[11]

Öğle

Öğle zamanı, bir yılla kıyaslandığında yaz mevsiminin ortasına, insan ömrüyle kıyaslandığında gençliğin kemaline, dünyanın ömrü ile kıyaslandığında dünyada insanın yaradılış devrine benzer ve onlardaki rahmet tecellilerinin nimetlerini hatırlatır.

Öğle, gündüzün kemale erip zevale meylettiği, günlük işlerin belli bir seviyeye getirildiği, iş yoğunluğundan uzaklaşarak kısa bir dinlenmeğe ihtiyaç duyulduğu, fâni dünyanın geçici ve ağır işlerinin verdiği gaflet ve yorgunluktan ruhun teneffüse ihtiyaç hissettiği bir andır. İnsan ruhu, bu sıkıcı atmosferden kurtulmak, Yüce Rabbinin huzuruna çıkıp el bağlayarak nimetlerine şükür ve hamd edip yardım dilemek, celal ve azametine karşı rükû ve secde ile aczini ortaya koymak üzere öğle namazını kılmaya büyük bir heves ve ihtiyaç duyar. Hele bu namaz Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in arkasında kılınacaksa…

Evet, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), büyük bir iştiyakla camiye koşan ashabına gün ortasında öğle namazını kıldırırdı. Eğer o gün haftanın Cuma günü ise bambaşka bir coşku ile yani bayram havasında namaza hazırlanılırdı. Tırnaklar kesilir, banyo yapılır, yeni elbiseler giyilir, kokular sürülür, her günden daha erken camiye gidilir, Efendimiz'in hutbesine kulak verilir ve ardından da namaz kılınırdı. Özellikle bu namaza çocuk ve kadınlar diğer vakitlere nazaran daha çok iştirak ederlerdi.

Kaynaklarımızda düzenli bir şekilde yenilen öğle yemeğinden söz edilmemektedir. Fıtır sadakası veya bazı keffaretlerin miktarı belirlenirken günde iki öğün üzerinden hesaplanması gösteriyor ki, sabah ve akşam yemeklerine ek olarak üçüncü bir öğün bulanmamaktadır. Böylece, sabah kahvaltısını sahurda yiyen kişinin günlerini ne kadar kolay bir şekilde oruçlu geçirebileceği de daha iyi anlaşılmaktadır. Aslında

günümüzde de iki öğünle yetinmek hem zaman kazanma, hem bütçe dengeleri, hem de sağlık açısından tavsiyeye şayan olmanın ötesinde uyulması gereken bir sünnettir. Elbette şeker hastalığı vb. durumlar bundan istisna edilir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) zaman zaman ashabına ziyaretlerde bulunur, gündelik meşgalelerini deruhte eder, devlet başkanı olarak kamuyu ilgilendiren işlere bakar, nazil olan ayetleri vahiy kâtiplerine yazdırır, hemen yerine getirilmesi gereken emirler varsa bunları bir münadi vasıtasıyla halka duyurur ve gelen misafirlerle ilgilenirdi. Mesela hicretin sekizinci yılından itibaren yoğun bir elçiler ziyareti yaşanmıştır. Günün bir bölümü bu elçileri karşılama, ağırlama, soru ve isteklerine cevap verme ve uğurlama ile geçmekteydi.

Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan kabileler, Müslüman olmak veya Müslüman olduklarını bildirmek ve kabul ettikleri İslâm Dini'nin esaslarını öğrenmek üzere, Peygamber Efendimiz'e heyetler gönderiyorlardı. Bunların sayısı 70'i aşmaktadır. İlk heyet, Hevâzin Kabilesi'nden Hicretin 8'inci yılında gelmişti. Son heyet ise, Yemen'deki Neha' Kabilesi'nden, Hicretin 10'nuncu yılı Şevval ayında gelen heyettir. Söz konusu heyetlerin çoğu, hicretin 9'uncu yılında geldiğinden bu yıla "senetü'l-vüfûd" (elçiler yılı) denilmiştir.

Peygamber Efendimiz, kendisine gelen bu heyetlerle bizzat ilgilenir, onlara ikramda bulunur, her kabilenin hâline ve âdetlerine göre onlarla konuşurdu. Ayrılırken de uygun hediyeler verir, Müslümanlığı öğretmek üzere onlara öğretmenler, mürşitler gönderirdi. O mürşitlere: "Kolaylaştırın, güçleştirmeyin, müjdeleyin, korkutup nefret ettirmeyin"[12] diye tenbihte bulunurdu. Necran Hıristiyanları da gelen heyetlerden biriydi. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara mescidinde ibadet etme imkânı vermiş ve İslam'ı kabul etmeyen bu heyetle bir antlaşma yaparak geri göndermiştir.

İkindi

İkindi vakti, yıl içinde güz mevsimine, insan ömründe ihtiyarlık vaktine, peygamberlik silsilesinde son Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in saadet asrına benzer. Günlük işlerin sona ermeye başladığı, gün içinde mazhar olduğumuz sağlık, selâmet ve hayırlı hizmet gibi İlahî nimetlerin meyvesinin alındığı zamandır. Güneşin batmaya yüz tutması ile de insan, dünyada bir misafir olduğunu, her şeyin geçici olduğunu anlar. İşte bu zaman diliminde, ebediyet isteyen, ebed için yaratılan ve ayrılıktan acı duyan insan ruhu, ikindi namazını kılarak Allah'a münacât eder, zevalsiz ve nihayetsiz rahmetine iltica eder, hesapsız nimetlerine karşı şükür ve hamd eder.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de bu namaza, Kur'ân'ın işareti *(Bakara, 2/238)* ile adeta ayrı bir değer verir ve Hz. Bilâl'in yanık sesiyle ashabını camiye davet ederdi. İkindi vakti mü'mini koruma-kollama ile görevli gece ve gündüz meleklerinin nöbet devir anlarından biri olduğu bilindiği için de, namaz sonrası tesbihat daha uzun tutulurdu. Nitekim bir hadis-i şerifte konu şu şekilde anlatılmaktadır: "Gece bir grup, gündüz de bir grup melek yanınızda olurlar. Bunlar sabah ve ikindi namazları vaktinde bir araya gelir ve nöbet değişimi yaparlar. Rableri namaz kılmış kullarının hallerini en iyi bildiği halde, yine o meleklere: "Kullarımı ne halde bıraktınız?" diye sorar. Onlar da: 'Biz onları namaz kılar halde bıraktık ve yanlarına da namaz kılarken varmıştık', derler."[13]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) çok mütevazı bir hayat yaşıyordu. Evde pek hizmetçi bulundurulmadığından, ev halkından biri olarak, yapılacak işlerin hemen tamamına iştirak ediyor ve hanımlarına yardımcı oluyordu. Mesela: Herkes bir iş görürken, O da iştirak ederek, onlarla beraber olmaya çalışır; ayakkabılarını tamir eder, elbisesini yamar, koyun sağar, hayvanlara yem verir, ortalığı süpürür, vs.[14]

Efendimiz'in pek terk etmediği bir âdeti vardı: Her ikindi namazından sonra hanımlarını dolaşır, onların hal ve hatırlarını sorar, ihtiyaçlarını tespit ederdi. Akşam da sıra hangi hanımında ise, o hanımının odasında diğer bütün hanımları da toplanır, sohbet ederlerdi. Sonra da herkes kendi hücresine çekilirdi. Bu mutad ziyaretlerinde Evzâc-ı Tâhiratın her biri yanlarında bulunanlardan Efendimiz'e ikram ederlerdi.[15]

Akşam

Akşam vakti, güz mevsiminin sonunda pek çok canlının ölmesine benzer şekilde, hem insanın bir gün vefat edeceğini, hem de kıyametin başlangıcında dünyanın harap olacağını ihtar eder. Böyle bir anda insan ruhu, şu önemli işleri yapan Zat'ın dergâhına durmayı, "Allahü Ekber" diyerek fani olan her şeyden el çekip O'na hamd etmeyi, O'nu tesbih etmeyi, büyüklüğünü bir daha haykırmayı şiddetle arzu eder. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de bu arzu ile çoğu zaman güneşin batmasından önce akşam namazını beklemeye başlar, ezan okunur okunmaz hemen Yüce Divan'a dururdu. Farz namazdan sonra "Evvâbin" adıyla bilinen 2–6 rekât namaz kılar ve bunu tavsiye ederdi.[16]

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) akşam namazından sonra o gün hangi hanımının yanında kalacaksa diğer ev halkı oraya toplanır ve aile sohbeti başlardı. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi

ve sellem)'in aile yuvası, hem sağlığında hem de ahirete intikal ettikten sonra ilmî faaliyetlerin hiç duraksamadan devam ettiği bir ortam olmuştur. Zira Efendimiz'in vefatından sonra hanımları bu ilim faaliyetini daha geniş bir halkaya açarak devam ettirmişledir. İslam dininin genel olarak pek çok hükmünün yanında, özellikle kadınlarla ilgili bazı özel hükümlerin öğrenilip aktarılmasında ve öğretilmesinde Efendimiz'in aile hayatının büyük fonksiyonu olmuştur. Özellikle bu 'akşam sohbetleri'nin rolü küçümsenemez. Adeta bir mektep gibi işleyen akşam sohbetleri, Hz. Aişe validemiz başta olmak üzere, birçok eşsiz âlimin yetişmesine beşiklik etmiştir. Tabii sadece ilmî bahisler konuşulmuyordu; farklı çevre, kültür ve karaktere sahip ev halkı arasında ciddi bir muhabbet oluşuyor, birbirlerini daha iyi tanıyor, risâlet görevinin tatlı ağırlığını Efendimiz'le beraber azaltmaya gayret ediyor, zaman zaman şakalaşıyor.. kısacası mutlu bir ailede olması gereken ortamı sağlıyorlardı.

Yatsı

Yatsı vaktinde karanlık her tarafı kaplar, gündüz görünen şeyler adeta yokluğa gömülür, sanki vefat etmiş insanın geriye kalan eşyası da arkasından vefat edip unutulur. İmtihan için verilen dünya hayatının bütünüyle sona erdiğinin bir göstergesi gibidir. Adeta mutlak tasarruf sahibi olan Allah'ın yüceliği, ülfet perdesine sık sık gömülen insanoğluna bir daha gösterilmektedir. Çünkü Allah (c.c.) gece ile gündüzü, kış ve yazı, dünya ve âhireti bir kitabın sayfaları gibi kolaylıkla çevirir, yazar, bozar, değiştirir. İşte aciz, zaif, muhtaç ve geleceği karanlık gören insan bu vakitte yatsı namazını kılarak, her şeye gücü yeten ve gerçek bir dost olan Allah'a yönelir, dayanır ve sığınır. Onu unutan ve karanlığa gömülen dünyayı, o da unutup, dertlerini dergâh-ı rahmete döker. Ayrıca ne olur ne olmaz, ölüme benzeyen uykuya dalmadan önce son ibadetini yapıp, günlük hesap defterini güzelliklerle kapatmak ister.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de ashabına yatsı namazını kıldırır ve önemli bir durum olmazsa,[17] kimseyle konuşmadan dinlenmeye çekilirdi. Uyumaya geçmeden önce dua ederdi. Bilindiği gibi O'nun hayatında dua pek büyük bir yere sahipti. Günün her saatine dağılan duaları hakkında özel kitaplar yazılmıştır. Zira dua Kur'ân'ın ifadesiyle insanlığın değer ölçüsüdür. Hz. Aişe validemiz, O'nun yatmadan önce yaptığı dua ve uygulamayı şu şekilde anlatmaktadır: "Allah Resulü her gece yatağına girdiğinde iki elini birleştirir, onlara üfler, İhlâs, Felak ve Nas sûrelerini okur, sonra da başından başlayarak, vücudunda ulaşabildiği he yere elini sürer ve bunu üç defa tekrar ederdi."[18] Elbette bu konuda başka tavsiye ve uygulamaları da bulunmaktadır. Mesela Hz. Ali (ra) şunu rivayet etmektedir: "Allah Resulü bana ve Fatıma'ya şu tavsiyede bulundu: Yatağınıza girdiğinizde 33 defa 'Allahu Ekber', 33 defa 'sübhanellah', 33 defa (bir rivayette 34) 'elhamdulillah' deyin." Hz. Ali o günden sonra bunu hiç terk etmediğini söyleyince, bir zat "Sıffin günü de mi?" dedi, o "evet o gün bile…" cevabını verdi."[19]

Yine önemli bir iş olmazsa gece pek dışarı çıkmazdı. Ancak bazı gecelerde dışarı çıktığına dair rivayetler de bulunmaktadır. Bir misal vermekle yetiniyoruz:

Bir gece Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e uğrayan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Ebû Bekir'in çok sessiz, Hz. Ömer'in ise sesli Kur'an okuduklarını görmüştü. Sabah onlarla karşılaştığında durumu aktararak Hz. Ebû Bekir'e sesini biraz yükseltmesini, Hz. Ömer'e de biraz alçaltmasını söylemişti.

Ebû Davud'un meşhur şerhlerinden olan Bezlu'l-Mechud'da konu, tasavvufî bir edayla şöyle izah edilmektedir: Hz. Ebû Bekir'e şühûd ve cemal hali galip olduğundan "duyurmak istediğim (Allah) duyuyor"; Hz. Ömer'e celâl ve heybet hali galip olduğundan, "uykusu derinleşmemiş olanları uyandırıyor ve gaflet getiren vesvesesiyle birlikte Şeytanı kovuyorum," cevabını verdiler.

Hz. Ebû Bekir'in hali cem', Hz. Ömer'in hali ise fark idi. Ama en mükemmel hal, Hz. Peygamber'in hali olan cem'u'l-cem'dir. Hazık bir ruh ve kalp doktoru, yüce mertebelere ulaştırıcı şefkat ve merhamet timsali olan Efendimiz, Hz. Ebû Bekir'e biraz sesini yükseltmesini emretti. Böylece, hem etrafta duyanlar yararlanmış olur, hem de ona galip olan ve masivayi yakıp yok eden tevhid halinden cem' ve şuhûd haline geçmiş olur, böylece vahdet eşyanın kesretini örtmemiş, yaratıklar da yaratana perde olmamış olur. Bu Efendimiz'in, ulaştırmakla görevli olduğu evliya-yı izamın mertebesidir. Hz. Ömer'e de biraz sesini azaltmasını emretti. Böylece namaz kılıp Kur'an okuyan diğer kimselerin dikkati dağılmamış olacağı gibi, özürlerinden ötürü uyuyanlar da rahatsız edilmemiş olur. Ayrıca Hz. Peygamber bu ifadesiyle Hz. Ömer'e, biraz sessiz okuyarak, erbabı nazarında ibadetin tadı, itaatin özü olan münacattan mahrum kalmamasını da emretmiş ve mizacını ta'dil etmiş oluyordu.[20]

Gece

Gece vakti ise, hem kışı, hem kabri, hem âlem-i berzahı hatırlatarak insan ruhunun Allah'ın rahmetine ne kadar muhtaç olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla gece kılınacak teheccüd namazı, kabir gecesinde ve berzah karanlığında önümüzü ve evimizi aydınlatacak vazgeçilmez ışık kaynağımız olacaktır.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) günün son dilimi olan gecelerini de engin bir ibadetle geçirmekteydi. Tafsilatını ilgili eserlere havale ederek Hz. Aişe validemizin bir birini tamamlayan şu müşahedelerini nakletmek istiyoruz: "Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), gece ayakları şişene kadar namaz kılardı. Kendisine, "Ey Allah'ın Resulü! Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır *(Fetih, 48/2)*. Buna rağmen ibadet konusunda niye kendini bu kadar zorluyorsun?" denilince, "Ben Allah'ın bu mağfiretine karşı şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını verirdi."[21]

Tabiinin büyüklerinden Atâ b. Rebah bir gün Hz. Aişe'ye, "Allah Resulü'nün sizi hayrette bırakan bir halini bize anlatır mısınız?" diye istekte bulununca, Hz. Aişe, "O'nun hangi hali hayrette bırakmıyordu ki?" dedi ve ekledi: "Bir gece odama geldi. Benimle yatağıma girdi. Sonra "Müsade edersen Rabb'ime kulluk edeyim..." dedi. Kalktı, abdestini yeniledi ve namaza durdu. Kıyamda öyle ağladı ki, gözyaşları göğsüne damlıyordu. Rükû'a varınca orada da uzun uzun ağladı. Secdede bu hal devam etti. Ağlaması, sabah namazı için haber vermeye gelen Hz. Bilal'in seslenmesine kadar sürdü.

"Ya Resûlallah!" dedim, "Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiği halde niçin bu kadar ağlıyorsun?" Şöyle dedi: "Şükr eden bir kul olmayayım mı? Hem nasıl ağlamayayım ki, bu gece Allah bana şu ayetleri inzal buyurdu: 'Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette akl-i selim sahipleri için ibret verici deliller vardır. Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: "Rabbimiz (derler), bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateş azabından koru! Rabbimiz, Sen birini ateşe attın mı, onu perişan etmişsindir. Zalimlerin yardımcısı yoktur. Rabbimiz, biz "Rabbinize iman edin!" diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen inandık. Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, iyilerle beraber canımızı al! Rabbimiz bize, elçilerine vaat ettiğin ver, kıyamet günü bizi yüzüstü bırakıp rezil etme. Zira Sen verdiğin sözden caymazsın.' *(Al-i İmran, 3/190–194)* Sonra, 'Bu ayetleri okuyup da uzun uzun tefekkür etmeyenin vay haline,' dedi."[22]

Allah Resulü, Teheccüd namazından sonra bir süre dinlenir ve müezzinin nidasıyla sabah namazına kalkardı. Hz. Bilal imsakten önce ezan okur ve halkı hem sahur hem de teheccüde kaldırırdı. Hz. Abdullah b. Ümmi Mektum ise imsak vaktinin başlamasıyla ezan okur ve sabah namazının girdiğini bildirirdi.

Netice

Kâinatın Efendisinin günlük hayatı çok değişik yönleriyle ele alınabilir. Ancak ne şekilde ele alınırsa alınsın, her yönüyle bütün insanlığa ışık olacak uygulama, tanzim ve sözlerle karşılaşılacaktır. Günlük hayatın adeta kâbusa dönüştüğü bir dönemde, Efendimiz'in günlük hayatını tetkik eden ve kendisine dersler çıkaranlara ne mutlu.

* Y. Y. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
ayuce@yeniumit.com.tr

DİPNOTLAR

1. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) kerpiçten yapılmış, üzeri hurma dallarıyla örtülmüş basit, sade bir evde oturuyordu. Tabiînin büyüklerinden Hasan Basrî (110/728) demiştir ki; "Resûlullah'ın evi Emevî hükümdarlarından Abdülmelik'in oğlu Velid zamanında onun emriyle yıkılarak mescide ilhak edildi. Bu durumu gören insanlar ağlamaya başladılar." O gün yine tabiînin büyük âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb (94/713) şöyle dedi: "Vallahi arzu ederdim ki Resûlullah'ın evini olduğu hal üzere bıraksalar da Medine ahalisi neşveyâb olsalar ve Medine dışında olanlar da gelip Resûlullah'ın hayatında ne ile iktifa buyurduğunu görseler de zühd dersi alsalardı." Bak. Elmalılı, VI, 4453.
2. Buharî, Ezân, 11, 13, Şehâdât, 11, Savm, 17; Müslim, Sıyâm, 36–39; Nesâî, Ezan, 9, 10.
3. Müslim, Mesacid, 286; Ebu Davud, Salât, 301.
4. Tirmizi, Vitr, 15.
5. Buharî, Teheccüd, 2, Fedailu's- Sahabe, 19; İbn Mace, Rü'ya, 10.
6. Müslim, Sıyam, 169.
7. Konuyla ilgili şöyle bir olay anlatılır: "Medine'de ağzı bozuk, şuna buna çatarak ağır ve kaba lâflar söyleyen bir kadın vardı. Bu kadın bir gün Peygamber Efendimiz'in yanından geçerken Allah Resulü (s.a.s.) bir seki üzerinde oturmuş haşlanmış et yiyordu. Kadın: "Şu adama bakın. Bir köle gibi yere oturmuş ve kölelerin yemek yiyişi gibi yemek yiyor" dedi. Peygamber Efendimiz: "Benden daha iyi bir köle var mı?" dedi. Kadın: "Kendisi yiyor da bana vermiyor" dedi. Peygamber Efendimiz: "Gel, sen de ye" buyurdu. Kadın: "Kendi elinle bana vermezsen yemem" dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz kendi eliyle kadına verdiyse de kadın bu sefer: "Ağzındaki lokmayı çıkarıp bana vermezsen yemem" diyerek diretti. Peygamber Efendimiz de ağzındaki lokmayı çıkarıp kadına uzattı. Kadın da hemen alıp ağzına attı. Kadın o günden sonra çok hayâlı oldu, hiç kimseye kötü söz söylemedi, Medine'nin en iffetli ve hayâlı kadınlarından birisi oldu." Taberani, Mu'cemu'l-Kebir, 8 / 200, 231.
8. İbn Mace, Sıyam, 22.
9. Buharî, İsti'zan, 41.
10. Buharî, İsti'zan, 16; Müslim, Cuma, 30.
11. Maverdî, Edebu'd- Dünya Ve'd- Din, 343.
12. Buharî, İlim, 12.
13. Buhari, Mevakitü's-Salât, 555.
14. Buharî, İsitzan, 15; Müslim, Selam, 15; Müsned, VI, 256; Kadı İyaz, Şifa, I, 131.
15. Müslim, Rada, 46; Aynî, Umdetü'l-Kâri, 20/244. Bu ikramlardan birinin meşhur ila hadisesine sebep olduğu da bilinmektedir.
16. İbn Kesîr, Tefsîr; V, 64, 65; eş-Şürünbülâlî, Merâkıl-Felâh, s. 74.
17. O, önemli olaylardan biri şu şekilde aktarılmaktadır: Evs b. Huzeyfe'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber, Medine'ye gelen bir heyete her gece yatsıdan sonra sohbet ederdi. Fakat bir gece gecikti. Nedeni sorulunca, "Bugün Kur'ân'dan okuma itiyadında olduğum hizbimi okumamıştım. Onu bitirmeden gelmek istemedim" buyurmuştu. Ebû Davut, Ramazan, 9; İbn Mace, İkame, 178; İbn Kesir, el-Bidaye, V, 32.
18. Buharî, Fedailu'l-Kur'ân, 14, Tirmizî, Dua, 21.
19. Müslim, Zikir, 80.
20. Seharenfurî, Bezlu'l-Mechûd, VII, 89.
21. Buharî, Teheccüd, 6; Müslim, Münafikîn, 78–79; Tirmizî, Salât, 187.
22. İbn Hibban'ın Sahih'inden naklen, Leknevî, İkametu'l- Hücce, 112.

YENİ ÜMİT

Süleyman SARGIN *

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

EFENDİLER EFENDİSİ'NE BİR DEMET SALAVÂT: DELÂİLÜ'L-HAYRÂT

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendiler Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salavât getirmek Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça emredilmektedir. Ahzâb sûresi 56. âyette şöyle buyurulmaktadır: "Allah ve melekleri, peygambere salavât getirirler. Ey Mü'minler! Siz de ona salât (dua) edin ve samimiyetle selâm verin."

İslâm'ın kalb ve ruh hayatı demek olan tasavvufun esası, ibadet ü tâate devamla, sathî olan kulluk şuurunun, derinleştirilerek insan tabiatının önemli bir yanı hâline getirilmesi ve insan için ikinci bir fıtrat sayılan rûhânîliğin elde edilmesiyle, dünyanın kendisine ve bizim heveslerimize bakan fâni yüzüne karşı bütün bütün kapanarak, ukbâya ve esmâ-i ilâhiyeye bakan çehresine uyanmaktır.

Bütün bunların elde edilmesi uzun soluklu bir gayret ve istikamet gerektirmektedir. Nefsin sonu gelmeyen arzularına karşı koyabilmek, insanın en güçlü ve sınırsız kudretin sahibi olan, kalbleri dilediği gibi evirip çeviren Zat'la irtibatının devamlı olmasıyla mümkündür. Bu irtibatın yolunu insanlara en iyi gösteren Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem)'dir. Bundan dolayı O'nun sünnetini yaşamak ve O'nu hayatımızın eksenine yerleştirmek, kulluk tarzımız olmalıdır. Bunu elde etmek için Allah'ı çok anmak ve Resûlü'ne salavâtı dilden ve gönülden hiç düşürmemek gerekir.

Bu hakikat, kulluğu en iyi seviyede yaşama azminde olan hak dostlarını çeşit çeşit evrâd u ezkâr hazırlamaya sevk etmiştir. Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salavât getirmek ve bu vesileyle ona bağlılığı ifade etmek de hemen her hak yolcusunun temel virdi olmuştur.[1]

"Salavât" kelimesi "salât"ın çoğulu olup, tebrik, dua, istiğfar, rahmet gibi anlamlara gelmektedir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen *(Enbiya, 21/107)* Efendiler Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salavât getirmek Kur'ân-ı Kerîm'de de açıkça emredilmektedir. Ahzâb sûresi 56. âyette şöyle buyurulmaktadır: "Allah ve melekleri, pey-

gambere salavât getirirler. Ey Mü'minler! Siz de ona salât (dua) edin ve samimiyetle selâm verin."

Bu ayette Müslümanlara iki şey emredilmektedir: 1) "Sallû aleyhi", 2) Ve "Sellimû teslîmâ." "Sallâ" fiili "alâ" eki ile kullanıldığında üç anlama gelir: 1) Birisine tam bir teveccühle yönelmek, sevgiyle yaklaşmak ve onun üzerine eğilmek 2) Bir kimseyi yüceltmek 3) Bir kimse için dua etmek.

Bu kelime Allah için kullanıldığında üçüncü anlama gelmesi mümkün değildir, çünkü Cenab-ı Hakk'ın bir kimse için dua etmesi söz konusu olamaz. Bu ifade Allah (celle celâluhu) için sadece ilk iki anlamda kullanılabilir. Fakat bu kelime ister melek, ister insan olsun Yüce Allah'ın kulları için kullanıldığında her üç anlama da gelebilir. Sevgi, övgü ve dua anlamlarının üçünü de ihtiva eder. O halde müminlere "Sallû aleyhi" emrinin verilmesi şu anlama gelir: "O'na bağlanın, O'nu yüceltin, övün ve her dem O'nun için dua edin." Selâm kelimesinin de iki anlamı vardır: 1) Her türlü hata, kusur ve eksiklikten uzak olmak 2) Barış içinde olmak ve başkasına karşı çıkmaktan sakınmak. O halde Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'le ilgili olarak "Ve sellimû teslîmâ" emri şu anlamlara gelir: O'nun iyilik ve emniyeti içinde olun. O'na karşı çıkmaktan sakının ve tam bir samimiyet ve teslimiyetle O'na boyun eğin."

Bütün salavât-ı şerifeler, lafızları farklı olmakla birlikte aşağı yukarı aynı anlama sahiptirler. Bunlarla ilgili birkaç nokta çok iyi anlaşılmalıdır:

Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) salavat-ı şerife okumakla alakalı bütün tavsiyelerinde Müslümanlara, kendisine dua ve salât göndermenin en iyi yolunun Allah'a: "Allah'ım! Muhammed'e salât et." diye dua etmek olduğunu söylemektedir. Bunu tam anlamıyla kavrayamayan bir kısım kimseler hemen "Yüce Allah bize, Rasûlüne salât etmemizi emrediyor, fakat biz buna karşılık Allah'tan O'na salât etmesini istiyoruz." diye düşünebilirler. Ancak Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu tavsiyeleriyle ümmetine sanki şunları söylemektedir: "Siz isteseniz de bana salât ü selam göndermekte tam muvaffak olamazsınız. Bu nedenle bana salât etmesi için sadece Allah'a dua edin." Bu ifadelerden de açıkça anlaşıldığı gibi, bizim ümmeti olarak Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e borcumuzu tam olarak ödememiz, O'na hak ettiği vefayı göstermemiz mümkün değildir. Bu sebeple dua ve selamlarımızı Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iletilmek üzere Allah'a arz ederek bu vazifemizi yerine getirmiş oluyoruz. Çünkü Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i sadece Allah mükafatlandırabilir.. Allahu Teâla Müslümanlara inayetini ve desteğini göndermedikçe onların Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nâm-ı celîlini yüceltme ve her tarafa duyurma gayretlerinde muvaffak olmaları mümkün değildir. Efendiler Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sevgisi de kalplerimize ancak Allah'ın yardımı ile yerleşebilir.

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salât ü selam okumanın hem bir edep hem de İslâmî bir gelenek olduğu, O'nun adı anıldığında salât göndermenin vacip olduğu ve namazda salât okumanın Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sünneti olduğu konusunda bütün alimler ittifak etmişlerdir. Hayatımızda en az bir kere Nebiler Sultanı (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salât ü selam göndermemizin farz olduğu konusunda da ihtilaf yoktur, çünkü yukarıda geçen ayet-i celilede de görüldüğü üzere Yüce Allah Kur'ân'da bunu açıkça emretmektedir. Fakat bunun dışındaki konularda alimlerin bazı ihtilafları söz konusudur.

İmam Şafiî Hazretleri, namazın son oturuşunda teşehhüd sonrasında salâvat okumanın farz olduğunu, aksi takdirde namazın batıl olacağını söyler. İmam Ahmed bin Hanbel de sonradan bu görüşü benimsemiştir. İmam-ı A'zam Ebû Hanife, İmam Malik ve âlimlerden birçoğu (Cumhur) hayatta en az bir defa Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salavat getirmenin farz olduğu görüşündedirler. Bu, aynen Kelime-i Şehadet gibidir: Hayatında bir defa Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in de onun kulu ve Resûlü olduğunu ikrar eden bir kimse görevini yapmış demektir. Aynı şekilde hayatı boyunca bir defa salât ü selam okuyan bir kimse, Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salat gönderme görevini yerine getirmiş olur.

Bazıları da Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in adının her anılışında salâvat getirmenin vacip olduğunu söylerler. Bazılarına göre ise, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) adı kaç defa geçerse geçsin bir mecliste sadece bir defa salâvat getirmek vaciptir.

Elmalılı Hamdi Yazır, bu âyetin tefsirinde şunları söyler: Bu âyet gösterir ki Peygambere salavât getirmek farzdır. Ancak tekrarına taarruz yoktur. Sahih olan budur ki ismi zikrolundukça vacib olur.[2] Bir Müslüman'a yakışan da O'nun nam-ı celîlinin anıldığı her yerde O'na yürekten salât u selâm göndermektir.

İslâm tarihi boyunca da bu emir bütün Müslümanlar ve özellikle de hak dostları tarafından titizlikle yerine getirilmiş ve salavât-ı şerîfeler İslâm ümmetinin en temel virdi haline gelmişlerdir.

Bizim de her fırsatta, Peygamber Efendimiz'e (aleyhissalâtü vesselâm) salât u selam getirmemiz ona karşı vefamızın gereğidir. Çünkü salât u selamlarla O'nu her anışımız, O'nun peygamberliğini bir tebrik, getirdiği saadet-i ebediye müjdesine karşı bir teşekkür ve bildirdiği fermanlara itaat ve biatımızı yenilememiz manasına gelmektedir.

Fethullah Gülen Hocaefendi konuyla alakalı olarak şunları söylemektedir: "Bizler bu şekilde salât u selâm okumakla, Nebiler Sultanı (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ahd ü peymanımızı yenilemiş, ümmeti arasına bizi de dahil etmesi isteği ile kendisine müracaat etmiş oluyoruz. "Seni andık, Seni düşündük; Allah Teala'ya Senin kadrini yüceltmesi için dua ve dilekte bulunduk" demiş ve "Dahîlek ya Rasulallah! – Bizi de nurlu halkana al ey Allah'ın Resûlü!.." talebimizi tekrar ederek onun engin şefkat ve şefaatine sığınmış oluyoruz. Dolayısıyla, salât u selama Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den daha çok biz muhtaç bulunuyoruz. O'na müracaatımızla mevcudiyetini, büyüklüğünü kabullenmiş ve küçüklüğümüzü, hiçliğimizi ilan etmiş; aczimiz ve fakrımızla beraber, şiddetli ve çok büyük bir günün endişesiyle melce ve mencâ olarak Resul-ü Ekrem'e dehâlet etmiş, arz-ı ihtiyaç ve arz-ı halde bulunmuş oluyoruz." *(Ümit Burcu, s. 79)*

Salâvat, bizimle Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) arasında en önemli irtibat vesilelerindendir. Allah Teâla, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e bizzat salât etmiş, meleklerinin de O'na salât ve selâm ettiklerini bildirmiş ve bize de onu bir vazife olarak tahmil buyurmuştur. Bizim salâtımız, Bediüzzaman Hazretleri'nin ifadesiyle, "Ya Rab! Yanımızda elçiniz ve dergâhınızda elçimiz olan reisimize merhamet et ki, bize sirayet etsin." manasına bir duadır. Bununla beraber salât u selamın ayrı bir hususiyeti daha vardır. Salât u selam makbul bir duadır; yapılan diğer duaların başında ve sonunda salât u selam okununca, iki makbul dua arasında istenilen şeyler de makbul olur. Onun için hem duanın başında, hem de sonun da salât u selam okumak çok önemlidir. Evet, hem kendilerinin ifadesiyle, hem Sahabe-i Kiram'ın hassasiyetiyle, hem de büyük zatların keşfiyle salât u selamın ayrı bir hususiyeti vardır ve o geriye çevrilmeyen bir duadır.

Hicri 9, Miladi 15. asırda Mağrib bölgesinde neş'et eden, ilminin yanı sıra aksiyonuyla da devrinin insanlarına örnek olan mana erlerinden Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî *(875/1465)* de Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: " Ümmetimden bana salât u selâm gönderene şefaatim vacip olur."[3] "Ey Peygamber! Ümmetinden sana salât u selâm getirenin on günahını affedeceğim, on hasene vereceğim ve onun makamını on derece yükselteceğim."[4] "Sana duâ edene ben de rahmet ederim, sana selâm gönderene ben de selâm gönderirim."[5] "Kim Allah Resûlü'ne salât ü selâm getirirse Allah ve melekleri de ona yetmiş defa salât u selâm getirir."[6] "Müslümanlardan bana yüz salât ü selâm getirenin günahları affolunur."[7] gibi hadis-i şeriflerine ve "Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygambere hep salat ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin ve tam bir içtenlikle selam verin." (Ahzab, 33/56) ayet-i kerimesine iktidâen salât ü selâm okumayı kulluğunun ve hayatının temel prensibi haline getirmiş ve günümüze kadar ulaşan "Delâilü'l-hayrât" adlı eserini bu vesileyle derlemiştir. Ümmeti, peygamberiyle irtibata geçiren böyle bir usûl ve yaklaşımın Allah ve Resûlü'nün hoşnutluğunu kazanacağı da muhakkaktır.

> "Bizler salât u selâm okumakla, Nebiler Sultanı (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ahd ü peymanımızı yenilemiş, ümmeti arasına bizi de dahil etmesi isteği ile kendisine müracaat etmiş oluyoruz. "Seni andık, Seni düşündük; Allah Teala'ya Senin kadrini yüceltmesi için dua ve dilekte bulunduk" diyerek şefkat ve şefaatine sığınıyoruz.

Delâilü'l-hayrât

Cezûlî bu eserini ilim tahsil etmek maksadıyla gittiği Mekke ve Medine'de kırk yıl kadar kaldıktan sonra tekrar Fas'a döndüğünde kaleme almıştır. Cezûlî, bugün Kazablanka şehrinin yakınlarında küçük bir kasaba olan Aynu'l-fıtr (Azemmûr)'da bulunan Benî Amğâr zâviyesi şeyhi Ebû Abdillah Muhammed eş-Şerîf vasıtasıyla Şâziliyye tarikatına intisâb etmiştir.[8]

Cezûlî'nin alem şumul eseri "Delâilü'l-hayrât"ı kaleme alması, bu döneme rastlar. Bu hak dostunun, eserini Kâdirî tarîkatına mensup bir dostunun yardımıyla kaleme aldığı söylenir.

İslâm dünyasında hâlâ yaygın bir şekilde okunan bu kitap, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salât ü selâm ihtiva eden eserler arasında önemli bir yere sahiptir.

Cezûlî Delâilü'l-hayrât'ı ilim tahsil etmek maksadıyla gittiği Mekke ve Medine'de kırk yıl kadar kaldıktan sonra tekrar Fas'a döndüğünde kaleme almıştır. İslâm dünyasında hâlâ yaygın bir şekilde okunan bu kitap, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salât ü selâm ihtiva eden eserler arasında önemli bir yere sahiptir.

Eser, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salavât-ı şerife getirme konusunda, doğuda ve batıda özellikle Anadolu diyarında devamlı olarak okunmaktadır .[9]

Daha çok Delâil-i şerif, Delâil-i hayrât ve Delâil diye anılan risâlenin tam adı, "Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salâti ale'n-nebiyyi'l-muhtâr"dır.[10] Şâziliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Cezûlî'nin bu risalesi Merrâkeş'teki İslâmî hayatı derinden etkileyen bir kitap olmuştur. Daha kendisi hayatta iken sayıları on binlerle ifade edilen müridleri arasında bir tarîkat evrâdı olarak çok okunmuş ve dolayısıyla çok istinsah edilmiştir.[11]

Eserin en büyük özelliği bir evrâd kitabı olmasıdır. Kitapta İnsanlığın İftihar Tablosu (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ve onun ehl-i beytine haftanın belli günlerinde getirilecek olan, belli hiziplerden müteşekkil salavât ve dualar bulunmaktadır.

Esere istiğfâr ile başlanır, İhlâs, Muavvizateyn ve Fâtiha surelerinin okunmasından sonra esmâ-i hüsnâ okunarak giriş bölümü tamamlanır.

Daha sonra gelen mukaddimede özetle, salâvatı belli zamanlarda düzenli bir şekilde okuyanların çok sevap kazanıp rızay-ı ilahîye ve Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şefaatine nâil olacakları, günahlarının mağfiret edileceği, kötü huyları terk edip iyi huylar edinecekleri, maddi ihtiyaçlarının karşılanacağı ve dünya işlerinin düzeleceği belirtilmiştir.

İmam Cezûlî, sahabe-i kiram efendilerimizin ve geçmişteki büyük şeyhlerin vird edindikleri etkileyici duaları bir kitapta toplamak maksadıyla bu eseri meydana getirdiğini belirtir. Asıl maksadının ise, Nebîler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salavât getirmek ve bunun fazîletini ortaya koyarak Müslümanları buna teşvik etmek olduğunu söylemektedir.

Bu eser, günümüze kadar pek çok insan tarafından büyük alâka görmüştür. Benzer muhtevâda daha başka eserler olmasına rağmen insanların Delâil'e yönelmeleri, İmam Cezûlî'nin Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e olan sadâkat, samimiyet ve ihlasının bir mükafatı olsa gerektir.

Delâil'i kırk günde kırk defa okuyan insanın Allah'ın izniyle murâdına nâil olacağını ve sıkıntısının giderileceğini eserin şarihlerinden el-Fâsî, zikretmektedir.[12]

İmam Cezûlî, Allah'ın rızâsını ve Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in muhabbet ve şefaatini kazanmak ve başkalarına da kazandırmak maksadıyla yazdığı bu esere, bir açılış faslı ile başlar. Burada kısa duâlarla esmâ-i hüsnâ zikri vardır. Daha sonra mukaddime bölümü gelmektedir. Mukaddimede salâvat-ı şerife getirmenin faziletinden bahsetmektedir. Bu fasılda önce Ahzâb suresinin 59. ayetini, ardından da salâvât okumanın faziletine dair vârid olmuş otuz beş tane hadîs-i şerif ile salâvât okumanın ehemmiyetine dair tasavvuf büyüklerinin görüşlerini nakleder.

Hadislerin delil olarak getirilmesinden sonra "Esmâü'n-nebî" zikredilmektedir. Burada Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in zât ismi salavâtla birlikte okunmaktadır. Bu kısım bir ilk olması açısından dikkat çekicidir. "Delâilü'l-hayrât"ta Efendiler Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in 201 adet ismi bulunmaktadır. Bu isimler Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk'ın Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e hitaplarından, hadîs-i şerîflerde Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendisini târif ederken kullandığı sıfatlardan, sahâbî efendilerimizin kendisine iltifat ederken kullandıkları sıfatlardan, gerek nesebinden gerekse evlâtlarına nisbet edilmesinden kaynaklanan künye ve lâkablarından ve şâirlerin, edîplerin ve tasavvuf büyüklerinin onu medh ü senâ ederken kullandıkları sıfatlardan derlenmiştir. Bu kısım duâ ile son bulmaktadır.

Esmâü'n-nebî'nin okunmasından sonra, Delâilü'l-hayrât'ı okumaya niyet duası gelmektedir. Bu kısımda Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e getirilen salavâtın dâimîliği, O'na ve O'nun sünnetine bağlılık, yakınlık ve O'nun muhabbetini kazanmak için Allah'a dua edilmektedir.

Daha sonra salâvât okumanın keyfiyeti üzerine bir fasıl açılır. Burada haftanın her günü için okunacak salâvât ve duâlar ayrı ayrı bölümlere yazılmıştır. Pazartesi evrâdında kırk sekiz ayrı salât ü selâm ve bağışlama duâsı bulunur. Bugünün evrâdında bulunan salâvâtlardan bir tânesi meâlen şöyledir: "Allahım! Efendimiz Hz. Mu-

Delâilü'l-hayrât'ta salâvât okumanın keyfiyeti üzerine bir fasıl açılır. Burada haftanın her günü için okunacak salâvât ve duâlar ayrı ayrı bölümlere yazılmıştır. Pazartesi evrâdında kırk sekiz salât ü selâm ve bağışlama duâsı bulunur. Bunlardan birinde, "Efendimiz kendisine nasıl salavât getirilmesinden hoşlanıyorsa ona öyle salat ü selam olsun" denir.

hammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem), O'na salât ü selâm okuyanlar adedince salât u selâm olsun. Yine Efendimiz Hz. Muhammed'e, O'na salât ü selâm getirmeyenlerin adedince salât ü selâm olsun. Ve Efendimiz Hz. Muhammed'e senin emrettiğin şekilde salât ü selâm olsun. Ve Efendimiz Hz. Muhammed kendisine nasıl salâvat getirilmesinden hoşlanıyorsa ona öyle salât ü selâm olsun. Âmîn."

Salı günü virdinde ise 135 farklı salâvât-ı şerîfe ile giriş ve bitirme duâları bulunmaktadır. Bu kısımdaki salât ü selâmlardan bir tanesi meâlen şöyledir: "Allah'ım! Efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) senin ilminin ihâtâsı ve kaleminin yazısı ve meleklerinin ona getirdiği salâvâtların sayısı kadar salât ü selâm olsun. Allâh'ım! O'na gönderdiğim salât ü selâm, senin devâmınla dâim, senin meşîetinle kâim, senin fazl ve ihsânınla ebedî olsun. Âmîn."

Çarşamba virdinde kırk üç salâvât bulunmaktadır. Kırk üçüncü salâvat, diğer kırk ikisinin mazmûnunu ihtivâ eden oldukça uzun bir salâvâttır. Bu günün evrâdında bulunan salâvât-ı şerîfelerden bir tanesi meâlen şöyledir: "Allah'ım! Kalbini celâlinle, gözlerini cemâlinle doldurduğun, kendisinden nusretini ve te'yîdini hiçbir zaman esirgemediğin Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve onun ehl-i beyti ve ashâbına ağaçların yaprakları ve meyveleri adedince salât ü selâm olsun. Âmîn."

Perşembe günü kırk ayrı salâvâtın yanı sıra ehl-i beyte geniş bir duâ da vardır. O gün okunan salâvât-ı şerîfelerden bir tanesi meâlen şöyledir: "Allah'ım! Nurların nûru, sırların sırrı, ebrârın efendisi, peygamberlerin tacı ve üzerlerine gecelerin kararıp günlerin doğduğu tüm insanların en faziletlisi Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) dünyanın yaratıldığı ilk günden şu ana kadar yağan yağmurların damlaları ve yine o günden bugüne kadar yeşeren bitkilerin yaprakları adedince salât u selâm olsun. Âmîn."

Cuma virdine ise "Allah'ım! Hz. Âdem'in sana dua ederken zikrettiği isimlerin hürmetine diliyor ve dileniyorum ki.." cümlesiyle başlayıp Kur'ân'da adı geçen bütün peygamberlerin duaya başlarken zikrettikleri isimler hürmetine diye devam eden bir girişle başlanıyor ve altmış iki ayrı salâvât-ı şerîfe ile Allah Resûlü'ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) senâ ediliyor. O güne ait salâvâtlardan bir tanesi meâlen şöyledir: "Allah'ım! Efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) Senin hilmin, ilmin, kelimelerin, nimetlerin adedince; göklerin ve yerin vüs'ati ve arşının azameti ölçüsünde salât ü selâm olsun. Âmîn."

Cumartesi günü yirmi salâvât ve uzun bir dua okunmaktadır. O salâvâtlardan bir tanesi meâlen şöyledir: "Allah'ım! Efendimiz Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve onun ehl-i beytine, ilminin ihâtası, kitabının muhtevâsı ve melâikenin şehâdeti ölçüsünde salât u selâm olsun. Âmîn."

Pazar virdi elli dört ayrı salâvât ve uzun bir duadan oluşmaktadır. "Allah'ım! Efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) güneş her doğduğunda, her namaz kılındığında, şimşek çaktığında ve yıldırım düştüğünde salât ü selâm olsun. Âmîn."

Bu virdlerin ardından bir bitirme duası vardır. Bu duânın ardından eser, imam Cezûlî'ye ait bir nazımla son bulmaktadır.

Araştırmada göz önünde bulundurduğumuz nüshada *(1325/1909)*, salavât-ı şerîfelere başlamadan önceki sayfalarda Mekke-i Mükerreme ve Ka'be-i Muazzama'nın minyatürleriyle, Medîne-i Münevvere ve Mescid-i Nebevî'nin minyatürleri de yer almaktadır. Bunlarla sanki eseri okuyanın ruh haletinin salâvata yoğunlaşması amaçlanmıştır. Eserin ilk sayfaları güzel tezhip örnekleriyle süslenmiş olup her sayfası yaldızla çerçevelenmiştir. Günümüzde yapılan baskılarda da bu minyatürlere yer verilmektedir.

Eserin Yazılış Sebebi

Eserin yazılış sebebiyle ilgili olarak hârikulâde iki olay zikredilmektedir. Bunlardan ilki şudur:

İmam Cezûlî, bir gün kuyu başına abdest almak için gittiğinde, kuyuda suyu çıkarmak için kova olmadığını görür. Ne yapacağını bilemez bir durumdayken, orada bulunan küçük bir kız, şeyhe sıkıntısının sebebini sorar.

Şeyh de kova bulamadığını dolayısıyla da istediği suyu çekemediğini anlatır. Bunun üzerine küçük kız: "Efendim, herkes sizin kerâmetlerinizden ve nâil olduğunuz hayırlardan bahsediyor, siz ise bir kuyudan su bile çıkaramıyorsunuz!" diyerek kuyunun başına gelip kuvvetli bir şekilde içine doğru üfler. Bunun üzerine Allah'ın izniyle kuyunun suyu taşar ve İmam Cezûlî bu sudan abdest alır. Abdestten sonra İmam'ın: "Kızım, bu kerâmete nasıl nâil oldun?" diye sorması üzerine o bahtiyar kız, bu şerefe, "Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e bağlanıp O'na çok salavât getirmekle" nâil olduğunu söyler.[13]

İkinci hâdise de birincisiyle bağlantılı gibidir:

Nakledilir ki bu olaydan çok etkilenen İmam Cezûlî, "Acaba benim salavât-ı şerîfeye bağlılığım az mıdır?" diye endişe edip, o gece uykusu kaçmış bir vaziyette düşünüp yatarken, ayın bedir olduğu bir gecede, gece yarısından sonra karısının, yatağından kalkıp, güzel elbiselerini giyip başını örttükten sonra evden çıktığını görür. Bu vakitte nereye gider diye öfkelenerek dışarı çıktığında, hanımının önünde ve arkasında birer arslan olduğu halde deniz kenarına gittiğini görür. Merakla onu takip eder. Hanımı sahile geldiğinde aslanlar burada kalır. Kadın denizin üzerinde yürüyerek denizin ortasındaki ıssız adaya gelir. Burada abdest alıp teheccüd namazını kıldıktan sonra dua ve niyazda bulunur. Denizin üzerinden, geldiği yoldan tekrar sahile döner ve önceki gibi aslanlarla beraber yürüyerek evine gelir. Onları uzaktan izleyen İmam Cezûlî, onlardan önce eve gelip yatar.

Aynı hadisenin üç gün tekrar ettiğini gören İmam, üçüncü günün sabahında, bu sırrı hanımına sorar. Hanımı bu durumun yıllardır devam ettiğini söyleyince, böyle bir fazilete nasıl nâil olduğunu merak eder. Hanımı: "Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) çok salavât-ı şerîfe okuyarak" şeklinde cevap verir. İmam: "En çok hangi salavâtı okuyorsun?" diye sorduğunda eşi, bunu söylemesine izin verilmediğini ancak muhtelif salavâtları topladığı takdirde içlerinde o salavâtın olup olmadığını söyleyebileceğini belirtir.

Bunun üzerine İmam Cezûlî, muteber kitaplardan ve asrında yaşayan büyük şeyhlerden aldığı salavât ile Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in bizzat kendisinin öğrettiği salavâtı, ashâb-ı kirâm ve ulemâ-i izâmın vird edindikleri salavât-ı şerîfeleri seçip bir kitap telif eder ve eşine gösterir. Hanımı da söz konusu salâvatın bu kitapta birkaç defa geçtiğini ve bu kitabı okuyanın Allah'ın izniyle Allah'ın rahmetine ve Resûl'ün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şefaatine nâil olacağını söyler.

Ümmetinin, Efendimiz'e olan sadakat ve muhabbeti en güzel salavatlarda ifadesini bulmuştur. Her namazın ardından okunan tesbihatlarda getirilen salavâtlar, farzların ardından okunan "Salât-ı münciye"ler, ferec ve mahrec talebiyle dillerden dökülen binlerce "Tefrîciyye" hep O'na olan muhabbetin ve alakanın bir tezahürüdür.

Bundan dolayı şeyh bu kitaba Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr adını verir.[14]

Okunuş Şekilleri

Delâilü'l-hayrât, her gün, gün aşırı, dört günde bir ve haftada bir olmak üzere tamamı veya kısım kısım olarak belli bir tertib dahilinde okunmaktadır. Haftanın hangi günü hangi hiziplerin okunacağı sayfa kenarına yazılmıştır. Delâil'i okumaya başlamadan önce niyet edip istiğfarda bulunmak, esmâ-i hüsnâ okumak, başlama ve bitirme duası yapmak adaptandır. Usûlüne uygun ve doğru olarak okunması için ehlinden icâzet alınması gerektiğini söyleyenler de vardır.[15]

Nüshaları

Eserin nüshaları arasında bazı farklar görüldüğünden İmam Cezûlî'nin müridi ve tarîkatın ileri gelenlerinden halife Ebû Abdillah es-Sehlî farklılık gösteren nüshaları düzenleyerek vefatından sekiz sene önce şeyhine takdim etmiş, şeyh de bu fazlalıkların bir bölümünü Delâil metnine dahil etmiştir.[16]

Delâil'in bu tür nüshalarına nüsha-i dâhiliyye-i sehliyye, satırların dışına kaydettiği fark ve fazlalıkları ihtiva eden nüshalarına ise, nüsha-i hâriciyye-i sehliyye adı verilmiştir.

Delâil'in sehlî tertibi olmayan nüshaları da mûtemed olan ve olmayan diye ikiye ayrılır. Mûtemed olanların satır içinde yazılanlara mu'temed-i dâhiliyye, satır dışına yazılanlara mu'temed-i hâriciyye denir. Mu'temed olmayanlar ise dâima satır dışına yazılır. Bu farklar sırasıyla sîn, ğayn ve mîm harfleriyle gösterilir. Bu durum eserin metnine gösterilen ihtimamı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İslâm Dünyasının her tarafında çok yaygın olarak okunan Delâil'i, sadece Cezûliyye ve Şâzeliyye mensupları değil, diğer tarikat mensupları, hatta herhangi bir tari-

kata intisab etmemiş Müslümanlar da faziletine inanarak düzenli bir şekilde okumaktadırlar.[17]

Eserin Baskıları, Şerhleri ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Delâilü'l-hayrât adlı eserin pek çok yazma nüshası vardır. Bu yazmaların, dünyanın pek çok kütüphanesinde olduğu bilinmektedir.[18]

Kuzey Afrika ve Anadolu'da büyük rağbet gören Delâil'in, Mısır ve İstanbul'da 1260-1320 *(1844-1902)* yılları arasında on dört defa basıldığını merhum Fehmi Ethem Karatay tesbit etmiştir. Risâlenin Petersburg'da yapılmış bir baskısı da bulunmaktadır *(1258/1842)*.[19] Ayrıca tesbit edilememiş hayli taşbasması nüshalarının bulunduğu zikredilmektedir.[20]

Şeyh Hasan el-Adevî'nin Bülûğu'l-meserrât alâ delâili'l-hayrât; ayrıca Muhammed Mehdî el-Fâsî'nin (ö. 1052/1642) güzel bir kompozisyon olan Metâliu'l-meserrât bi celâi delâili'l-hayrât adlı Arapça şerhleri basılmıştır. Pek çok şerhi yapılan Delâil'in en meşhur şerhi el-Fâsî'ninkidir. Bu şerhleri asıl metin ile birlikte çok güzel telif etmiştir.[21]

Aynı şekilde Delâil'in adı geçen şerhleri de İstanbul ve Mısır'da birkaç defa basılmıştır.[22]

Delâilü'l-hayrât adlı eserin pek çok Türkçe şerhi de yazılmıştır. Fazıl İzmirî, Muhammed Hilmi Efendi, Sâlih Kudsî-i Tokâdî, Eğin Müftüsü Hacı Osman Efendi *(ö.1210/1795)*, Kıbrıslı İbrahim Efendi *(ö. 1173/1759)*, Vâiz Şeyh Muhammed Efendi ve Kara Dâvut İzmitî'nin telif etmiş olduğu Türkçe şerhler mevcuttur.[23] Bunların en meşhuru, Karadâvutzâde Mehmet Efendi'nin *(ö. 1170/1756)* yaptığı şerh olup Tevfîku muvaffiki'l-hayrât fî îzâhi meânî delâili'l-hayrât adını taşıyan bu eser birçok defa basılmıştır. Karadâvutzâde, diğer kaynaklardan aktardığı tasavvufî menkıbe ve bilgilerle eserin hacmini oldukça genişletmiştir. Memleketimizde bu şerh köylere kadar yayılmıştır. Çok okunduğundan defalarca basılmıştır.

Bunların yanı sıra M. Ertuğrul Düzdağ'ın 1981 yılında neşre hazırladığı ve daha sonra pek çok baskısı yapılan "Delâil-i Şerif Mecmuası" adlı eseri ile Ali İbrahim Merzuk'un "Delâilü'l-hayrat es-Sahihât el-Mevsûkât" isimli küçük hacimli eseri de anılmaya değer çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

Netice

Gerek Delâilü'l-hayrat gerekse benzer çalışmalar, ümmetinin Efendimiz'e olan sadakat ve muhabbetinin en önemli delillerindendir. Bu sadakat ve muhabbet en güzel salavatlarda ifadesini bulmuştur. Her namazın ardından okunan tesbihatlarda getirilen salavâtlar, farzların ardından okunan "Salât-ı münciye"ler, ferec ve mahrec talebiyle dillerden dökülen binlerce "Tefrîciyye" hep O'na olan muhabbetin ve alakanın bir tezahürüdür. Aczine, fakrına, günahına ve kusurlarına rağmen her gün defalarca kendisine dua edip selam gönderen vefalı ve kadirşinas ümmetini vefalıların Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in yalnız bırakması mümkün değildir. O da tıpkı Resûlü olduğu Rabbisi gibi bize şefaat etmek, yanına almak ve günahlarımızı bağışlatmak için adeta vesile aramaktadır.

Hadis âlimleri Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in hadislerini rivayet ederken, O'nun adı ne kadar çok anılırsa anılsın, her anılışında, "Sallallahu aleyhi ve sellem" diyerek hürmet ve vefalarını ifade etmişlerdir. Hatta bugün Erzurum gibi Anadolu'nun bazı yerlerinde, ezanda Efendimizin ism-i şerifi de anıldığı, "Eşhedu enne Muhammeden Resûlullah" dendiği için, ezandan sonra salât u selam okunmaktadır. Buralarda ezanı müteakip "es-Salâtu ve's-selâmu aleyke ya Resûlallah, es-salâtu ve's-selâmu aleyke ya Habîballah, es-salâtu ve's-selâmu aleyke ya hâteme'n-nebiyyîn" şeklinde salât okunmaktadır.

* Araştırmacı - Yazar
ssargin@yeniumit.com.tr

DİPNOTLAR

1. Dehlevî, Şah Veliyyullah Huccetullâhi'l-bâliğa, Beyrut, 1990, II. 204; Gazzâlî, Ebû Hamîd. İhyâu ulûmi'd-dîn. Beyrut, 1992, I. 366
2. Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, 1935, VI. 333
3. Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/108
4. Müsned, 4/29
5. Müsned, 1/191
6. Müsned, 2/172,187; Ebû Dâvûd, Vitir, 26; Dârimî, Rikâk, 58
7. İbn Mâce, Cenâiz, 19
8. Fâsî, Muhammed Mümtiu'l-esmâ fî zikri'l-Cezûlî ve't-Tebbâ', Fas,1994, s.20
9. Hacı Halîfe, Keşfü'z-Zünûn, 1/759-760
10. Bağdâdî, İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifîn, VI., 203-204
11. Harekât, İbrahim, a.g.e. II. 90.
12. Fâsî, a.g.e. s.24
13. Vassâf, Hüseyin, a.g.e. I. 250; Nebhânî, Yusuf b. İsmâil, a.g.e. I. 276.
14. Kara Dâvûd, Tevfîku muvaffiki'l-hayrât, s.1-5; Vassâf, Hüseyin a.g.e. I. 250.
15. Harîrizâde, Kemâleddin, Tibyânü'l-vesâil. vr. 219.220
16. Hacı Halîfe Keşfü'z-Zünûn, I. 759-760
17. DİA, Cezûlî md., VII. 515.
18. Brockelmann. C., Geschichte Der Arabishen Litteratur, II. 359-360
19. MEB İslam Ans. Cezuli md. III. 155-156; DİA, a.g.m.
20. Ülker, Muammer, Antik ve Dekor Sayı: 38, İstanbul 1997, s. 128-129
21. Hacı Halîfe, a.g.e. I. 759-760
22. Ülker, Muammer, a.g.y.
23. Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri, I. 399.

Gazel

Mevlâ'm ver aşkını bana hayrânın olayım Senin
Bülbül gibi cemâline nâlânın olayım Senin

Yandır beni yandır beni aşk meyine kandır beni
Serhoş edip döndür beni mestânın olayım Senin

Mansûr'um aşkın dârına mazhar olup dîdârına
Şem–i cemâlin nârına sûzânın olayım Senin

Al bende benlik kalmasın kimseler hâlim bilmesin
Nâm ü nişânım kalmasın pinhânın olayım Senin

Bu cân kuşun Sana uçur aşk meyinden bana içir
Bu tâc ü hırkadan geçir üryânın olayım Senin

Vasleyle yâri yârine koma bugünü yârına
Yak beni aşkın nârına buryânın olayım Senin

Seyyid Nizâmoğlu hocam ayırma kendiden yücem
Eğer gündüz eğer gecem mihmânın olayım Senin

Seyyid Nizamoğlu

Doç. Dr. İsmail KÖKSAL *

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

GİYİM-KUŞAM ÜZERİNE

İSLAMÎ BİR BAKIŞ AÇISI

Elbisenin altını gösterecek kadar şeffaf, vücut hatlarını belirtecek kadar da dar olmaması gerekir. Bu sebeple ortaya konacak elbise modelinin mahrem yerleri kapatma, vücudu göstermeme ve beden hatlarını belli etmeme noktasında bir eksiği olmamalıdır.

Geçici yenilik manasına gelen moda, pek çok sahada kendini göstermekle birlikte bunun en fazla hissedilen alanı giyim ve kuşam sahasıdır. Farkında olsun veya olmasın her Müslüman'ın hayatına girmiş olan bu meseleyi İslâm fıkhı açısından değerlendirmeğe çalışacağız:

I. İslâm Fıkhına Göre Elbise Konusundaki Temel Ölçüler:

İslâm, ilâhi bir din olarak giyim-kuşam konusunda kendine göre bazı temel kriterler belirlemiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

A. Setr-i Avret:

İslâm'a göre kadın ve erkek avret yerlerini örtmek zorundadır. Kadınlar için avret sınırı; yüz ve ellerin dışındaki bütün alanı kapsarken, erkekler için bu alan göbek ile diz kapağı arasıdır. Ayrıca elbisenin altını gösterecek kadar şeffaf , vücut hatlarını belirtecek kadar da dar olmaması gerekir. Bu sebeple ortaya konacak elbise modelinin mahrem yerleri kapatma, vücudu göstermeme ve beden hatlarını belli etmeme noktasında bir eksiği olmamalıdır.

B. Kadın ve Erkeğin Birbirlerine Benzememesi:

Yüce yaratıcı değişik hikmetler çerçevesinde kadın ve erkeği farklı donanımda yaratmıştır. Bu sebeple her ikisine ait farkın korunmasını emretmiştir. Kadına benzeyen erkeğe ve erkeğe benzeyen kadına laneti ifade eden sahih hadisler bu hükmü gösterir.

İşte bu benzeme kapsamında değerlendirilen durumlardan birisi, kadın ve erkeklerin karşı cinse ait veya onlara benzer elbiseleri giymemesidir. Dolayısıyla şer'î açıdan elbise modelinin bu çerçeveyi koruması gerekir.

C. Gayri Müslimlere Benzememek:

İslâm müstakil bir din olarak gelmiş ve kendine özgü yönleriyle tebarüz etmiştir. Bu sebeple kendi müntesiplerinin her yönüyle özgün olmasına önem vermiştir. Allah Resulü (s.a.s.)'in hadislerinde beyan olunan pek çok husus bunu teyit eder.

Mesela henüz ezan emri ortaya çıkmadan önce cemaatin namaza nasıl çağrılacağı düşünülürken, Hıristiyanlara ait olduğu gerekçesiyle çanın kabul görmemesi; müşrikler bıyıklarını uzattığı için Müslümanların kısaltması, yine onlar sakallarını kısalttıkları için Müslümanların uzatması gereği bunlardandır. Ayrıca açık bir beyan-ı nebevide مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ "Kim bir kavme benzerse ondandır" buyrulmuştur.[1] Hadiste bildirilen teşebbuh "teşebbehe" (benzeme) fiili, tefe'ul babındandır. Bu babın hususiyeti de tekellüf için olmasıdır. Bu da insanın kendini, sürekli başkalarına benzemeye zorlaması demektir. Böyle bir zorlanma içine girmeyenler için tehlike bahis mevzûu değildir. Bu sebeple bir yenilik olarak ortaya çıkan giyim tarzının müslümanlara özgün olması ve gayri müslimlere benzememesi giyim konusunda İslâm'ın gözettiği temel bir kuraldır.

Tabii burada şu hususu da vurgulamak gerekir; insan yüce bir dava uğruna üzerine farz olan vazifeyi eda ederken, "giyim ve kuşamımla toplum dışı olmayayım", düşüncesi ve niyeti ile, toplum telâkki, örf, adet, gelenek ve göreneklerine göre giyiniyorsa, bunda bir mahzur yoktur.

D. İsraftan Uzak Olmak:

İslâm dini temel bir kural olarak israfı yasaklamıştır. Kelime olarak israf, mal ve parayı lüzumsuz yere harcamak olduğundan, İslâmi emirler doğrultusunda elbise konusunda israfa düşmemek için onun asgari ve azami sınırını tespit etmek önemlidir. Bu sebeple Allah Resulü (s.a.s.) döneminde olmayan fakat şimdi herkesin sahip bulunduğu gecelik, spor, iş ve bayramlık gibi şeyler için özel elbiselerden hangileri ve kaç tanesi ihtiyaç kapsamında olduğu düşünülmek zorundadır.

Bu noktada senede bir veya birkaç defa giyilen elbiselere ihtiyaç denip denmeyeceği sorusuyla karşılaşmaktayız. Keza giyilen tür bir elbiseden kaç tane edinilebileceği de israf konusunda çözümlenmesi gereken bir sorudur. Mesela dört beş tane ceket, on tane pantalon, on beş civarında gömlek... pek çok şahısta bulunmaktadır. Halbuki iki ceket, üç pantolon ve üç gömlekten fazlasının ne kadar ihtiyaç olduğu sorgulanmalıdır.

Üstelik dünyanın pek çok yerinde elbise bulamadığı için çıplak gezen insanlar ve özellikle de çocuklar vardır. Kendi akraba, tanıdık, mahalle, şehir ve ülkemizdekiler bir tarafa, bunların farklı ülkelerde olması bizlerin onlar üzerindeki sorumluluğunu kaldırır mı?! Maddî açıdan almaya güç yetirmek, alınabileceğine cevaz verir mi? Şayet bu noktada aç ve açık olanlar bizler olsaydık, aksine zengin konumda bulunanlar, türlü türlü giyenler, bir gelinlik için milyarlar verenler onlar olsaydı, neler düşünürdük? Özellikle de bu şahıslar Müslüman olsaydı, yaptıklarını israf çerçevesinde nasıl değerlendirirdik?

Bu sebeple giyim konusundaki çerçeve hükümlerden birisinin israfa düşmemek olduğu kesindir.

E. Riya ve Kibirden Uzak Olmak:

İslâm'a göre giyim kuşam konusunda dikkate alınması gereken temel kıstaslardan birisi de elbisenin gurur, kibir ve riyaya sevk etmemesidir. Çünkü hem şekil, hem renk ve hem de kalite açısından kişiler, giydikleriyle bu tür haram olan duygulara kapılabilirler. Bu sebeple Allah Resulü (s.a.s.) bazı şahısları elbisesi sebebiyle uyarmıştır.[2] Bu uyarılar; riya, gurur ve kibirden uzaklığı temel bir giyim ilkesi haline getirmektedir.

F. Renklerin Önem veya Önemsizliği:

Giyim kuşam konusunda gözetilmesi gereken unsurlardan birisi de elbisenin rengidir. Elbisedeki renkler birinci olarak kişinin gurur, kibir ve gösterişini destekleyebilir. Şayet böyle bir sonuç varsa haram olacağında şüphe yoktur.

İkinci olarak elbise renkleri gayr-ı müslimlerinkine benzeyebilir. Çünkü bazı kültür veya dinlerde rengin önemi büyüktür. Tabii olarak Müslüman bir şahsın buna dikkat etmesi zorunludur.

Üçüncü olarak ise özellikle kadınlar açısından ehemmiyet arz eden bir durum vardır. Çünkü cins-i latif kabul edilen kadınlar konusunda tesettürün örtünme dışında onların cazibelerini kırma gibi bir görevi de vardır. Kadının üzerine giydiği elbisenin düzgün, uyumlu olması esastır. Ama erkeklerin dikkatini çekecek şekilde renkli,

süslü bir şekilde giyinmek doğru değildir. Bu durum Kuran'da açıkça yasaklanan teberrücün bir türü sayılabilir. Çünkü bu şekildeki bir giyim kadının kendini yabancılara ızhar etmesidir. Zira giydiği elbise vücudunu örtmekten çok teşhir etmektedir. Halbuki İslâmi tesettür onun vücudunu ve kadınlığını gizlemek zorundadır. Özellikle de kadının kadın olduğu iffeti ile ortaya konulmalıdır..[3]

Bu sebeple özellikle kadın giyimi üzerinde çalışan İslâmi hassasiyeti olan firmaların bu hususlara riayet etmesi gerekir.

II. Elbise Değişikliklerinin Sebepleri

Şimdi, elbise değişikliklerinin sebeplerini sıralayacağız. Böylece her sebebin meşru dairedeki kritiğini de yapmış olacağız.

A. Mevsim Değişmesi:

Tabii olarak kişiler ortamın sıcaklık ve soğukluk, nem ve kuraklık durumuna göre; yaz, kış, ilkbahar ve sonbahar farkına göre değişik giyecekler kullanmak zorunda kalıyorlar. Bu çerçevede elbiselerin ince ve kalın kumaştan üretilmesi, renk farklılığına sahip olması, keza kısmen bol veya dar olması söz konusudur. Fakat bütün bunların yanında bir Müslüman olarak şer'î ölçülerin gözetilmesi de ilahi bir görevidir. Bu noktada mevsime göre modayı belirleyenler kadar, onu pazarlayanlar ve piyasadaki ürünü alanlar da mesuldür.

B. Moda Değişmesi:

Modanın değişmesi konusundaki bir diğer etken, değişmek için değişmektir. Çünkü tek tür elbise insanlar üzerinde bıkkınlık oluşturabilmektedir. Daha da ötesi modası geçtikten sonra hala eski elbiselerini giyenler kınanabilmekte veya eski elbisesini giyenler, başkaları bir şey demese bile kendi kendilerine psikolojik kurgulara girerek eski elbiselerini bırakmak istemektedirler. Tabi olarak da onları ya atmaktadırlar veya bir başkasına vermektedirler. Neticede pek çok elbise sırf modası geçtiği için heder olmaktadır. Bütün bunlar olurken, dünya üzerinde mevcut aç, açık, sefil, fakir ve perişan pek çok insanın hali ya hiç hesaba katılmamakta veya toplum üzerinde oluşturulan baskın atmosfer ile tesirsiz hale getirilmektedir.

Bu noktada moda değişikliğinin elbise değiştirmede meşru bir gerekçe olamayacağı sonucuna varmaktayız.

> Bir elbise kullanılamayacak hale gelirse elbette atılacaktır. Mutlak olarak israfın haram olması sebebiyle, aynen eskimiş kağıtlardan en rantabl şekliyle kısmen de olsa istifade edildiği gibi onlardan da istifade edilmesi bir görev ve gerçektir. Bu noktada 'birinin eskisi diğerinin yenisi olabilir' fikri de gayet yerindedir.

Belki meşru bir gerekçe ile yeni elbise almak durumunda kalanlar, İslâmî ölçülere uygun olmak şartıyla yaygın elbise modelinden alabilirler.

C. Elbisenin Yıpranıp Eskimesi:

Bir elbise kullanılamayacak hale gelirse elbette atılacaktır. Mutlak olarak israfın haram olması sebebiyle, aynen eskimiş kağıtlardan en rantabl şekliyle kısmen de olsa istifade edildiği gibi onlardan da istifade edilmesi bir görev ve gerçektir. Bu noktada 'birinin eskisi diğerinin yenisi olabilir' fikri de gayet yerindedir. Öyleyse eskiyen elbise üzerinde ne şekilde tasarruf edileceği, her Müslüman için ayrı bir sorumluluk meselesidir.

D. Güzellik Anlayışının Değişmesi:

Daha çok moda etkisiyle görülen bir vakıa da güzellik anlayışının değişmesidir. Güzellik anlayışının değişiminde dinlerin ve kültürlerin çok büyük tesiri vardır. Bu yüzden de bilinçli bir Müslüman, kendi üzerinde oluşturulan havayı hesaba katmak zorunda olup etkilenen olmaktan çok etki eden olmayı düşünerek, yerine göre üzerindeki fasid atmosferi dağıtabilmelidir. İslâm'a göre güzelliğin temel ölçülerinin temizlik ve zerafet olduğunu da unutmamalıdır.

Temizlik ve zerafet çerçevesinde düşünüldüğünde, pantolonun dar paça mı yoksa bol paça mı olduğunda daha temiz olacağı açıktır. Aynı şekilde, pantolon paçalarının yere değecek kadar uzun mu yoksa ayakkabıların üstüne doğru biraz yukarıda kalması mı daha temiz olduğu izahtan varestedir. Bu sebeple unutmamamız gereken şey, güzellik anlayışı açısından her önümüze çıkanı almanın bize vebal yükleyebileceğidir.

III. İsraf ve Moda İlişkisi

Günümüzde değişik açılardan moda çalışmaları devam etmektedir. Fakat bu konu, israfla doğrudan il-

Netice itibariyle, mevcut giyim-kuşam tarzının İslamî kriterler açısından gözden geçirilmesi gerekir. Zira kılık-kıyafetteki dengesizlik şahsiyet kaymasına bile sebebiyet verebilmektedir. Bu itibarla Müslümanların kendi dini ve milli kriterlerine uygun giyim-kuşam modelleri üzerinde hassasiyetle durmaları oldukça önemlidir

gilidir. Çünkü özellikle giyim kuşam üzerinde yapılan sürekli değişim, mevcut elbiselerin sırf modalarının geçmesi düşüncesiyle değiştirilmesini öngörmektedir. Böyle bir anlayışın, İslâm'ın iktisat emriyle sınırlandırılması elbette kaçınılmazdır. Bu mevzudaki israf misallerini okuyucularımızın kanaatine bırakıyoruz.

Meseleye bu açıdan bakılınca, büyük yakalı bir gömlek ile yakasız veya küçük yakalı bir gömlekten hangisi israftan uzaktır, malum. Yine beli çevreleyen gereksiz bir kuşağın olması mı yoksa olmaması daha iyidir, düşünülmeyecek kadar net. Yine pek çok açıdan zararlı olan yüksek topuklu bir ayakkabı mı, yoksa normal topuklu bir başkası mı faydalı, gayet açık.[4] Fakat moda merkezleri, insanlara değişik açılardan etki etmek ve yeni ürünlerini pazarlamak gayesiyle, bu konuya sadece kendi açılarından bakmaktadır. Böyle bir bakış açısına caiz demek mümkün değildir.

IV. Modanın Kaynakları:

Buraya kadar anlattıklarımızla İslâmi açıdan moda üzerine söylenebilecek temel kriterleri vermeye çalıştık. Fakat aynı zamanda moda dünyasının varlık sebebi olan gerçekleri deşifre etmekte fayda vardır. Böylece onların amaçlarını şer'î açıdan değerlendirmekte ve varsa faydasını teyit etmekte, şayet yoksa bunu bildirmekte, yerine göre zararına da işaret etmekte zorunluluk vardır. Bu çerçevede şunlar söylenebilir:

A. Üretimi Arttırmak:

Modanın temel amaçlarından birisi üretimi artırmaktır. Çünkü moda, mevcut elbiselerin kullanılmasını bir noktada nihayete erdirmekte ve yeni elbise alma ihtiyacı doğurmaktadır. Şayet moda değişimi olmasa, pek çok kişi henüz yırtılıp parçalanmayan eski elbiselerini kullanmaya devam edecektir. Fakat moda değişimi gerekçesiyle daha fazla tüketim özendirilmektedir.

Mesele İslâmi açıdan değerlendirildiğinde, gerekmeyen yerde fazla üretim yerine, mesailerin gerekli sahalara kaydırılması daha doğru bir sonuçtur. Bu cümleden olarak zengin kişileri sürekli israf temelli bir giyime yönlendirme yerine, muhtaçlara, memleket ve din adına hizmet edenlere vermeye özendirmek daha yerinde ve insanî bir davranış olsa gerektir..

B. İnsan Kişiliğini Etkilenir Kılmak:

Moda merkezlerinin göze çarpan bir amacı da toplumları etkilenir kılmak ve yönlendirebilmektir. Zira her sene farklı bir elbiseye ve anlayışa zorlanan bir şahıs, yaklaşık on sene sonra kendine telkin edilen değerleri artık kabullenir hale gelmekte ve bu telkinin baskısıyla hareket etmektedir. Böylece belli kıvama geldiği düşünülen toplumların diğer alanlarda da yönlendirilmesi oldukça kolay olmaktadır. İşte burada, moda merkezlerinin dünyayı yönlendiren güçlerle irtibatlı olduğu, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Netice itibariyle, mevcut giyim-kuşam tarzının İslâmî kriterler açısından gözden geçirilmesi gerekir. Zira kılık-kıyafetteki dengesizlik şahsiyet kaymasına bile sebebiyet verebilmektedir. Bu itibarla Müslümanların kendi dini ve milli kriterlerine uygun giyim-kuşam modelleri üzerinde hassasiyetle durmaları oldukça önemlidir.

*Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi

ikoksal@yeniumit.com.tr

KAYNAKLAR

- İBN HANBEL, Ahmed, el-Müsned, Çağrı Yay., İstanbul
- ATASEVEN, Asaf, Tıbbi Açıdan Örtünme, İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme, İSAV Yay., İstanbul-1987.
- EBU DAVUD, es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul
- MERİÇ, Ümit, Sosyolojik Olarak Kılık-Kıyafet ve İslâm'da Örtünme, İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme, İSAV Yay., İstanbul-1987.

DİPNOTLAR

1. Ebu Davud, Libas 4; İbn Hanbel, 2/50.
2. Ebu Davud, Libas 5.
3. Bkz.: Meriç, Ümit, Sosyolojik Olarak Kılık-Kıyafet ve İslâm'da Örtünme, İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme, İSAV Yay., İstanbul-1987, s. 33.
4. Ataseven, Asaf, Tıbbi Açıdan Örtünme, İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme, İSAV Y., İst.-1987, s. 89.

Dr. M. Selim ARIK *
Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

MÜ'MİNİN NİYETİ AMELİNDEN HAYIRLIDIR

Niyet, âdetleri ibadete çeviren bir şartel ve anahtardır. Nasıl ki nazar (bakış) ile niyet eşyanın mahiyetini değiştirir, günahı sevaba, sevabı günaha çevirir. Niyet de basit bir hareketi ibadete çevirir. Riya ve gösteriş için yapılan ibadetin sevabı yoktur hatta vebali vardır. Kainattaki cereyan eden olaylara bakış zahir yönüyle materyalist bir pencereden olursa cehalettir ve nankörlüktür.

Peygamber Efendimizin terbiyesiyle yetişen ve çok hadis (2286 hadis) rivayet ettiği için "müksirûn" olarak anılan yedi sahabîden biri olan Enes b. Malik (r.a) Hz. Peygamber (s.a.v) den şöyle bir hadis nakleder: "Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır.[1]

Bu hadis-i şerif, her işte niyetin asıl ve önemli olduğunu, halis niyet olmadan yapılacak amel ve ibadetlerin dinî açıdan değer kazanamayacağını, aynı zamanda mü'nin ne kadar gayret etse de yine niyetindeki ameli yakalayamayacağını veciz bir üslûpla anlatmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın engin rahmetidir ki, yapılan amelden ziyade, içteki niyete göre muamele etmektedir. Dolayısıyla, insanın niyetinin, ona kazandırdığı elbette yaptıklarından daha fazla olacaktır. Evet işte bu yönüyle de mü'minin niyeti amelinden daha hayırlıdır. [2]

Sehl b. Sa'd (r.a) tarikiyle gelen bir başka rivayette: "Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır. Münafığın ameli de niyetinden hayırlıdır. Hepsi niyetine göre amel eder. Mü'min bir amel işledimi kalbinde bir nur parlar."[3] şeklinde belirtilerek, mü'minin niyeti ile münafığın niyeti arasındaki fark belirtilmektedir.

Başta İmam Buhârî ve Nevevî[4] gibi birçok hadis alimi, eserlerini te'lif ederken önce niyet hadisi olarak bilinen "Ameller niyete göredir. Herkesin niyeti ne ise eline geçecek de ancak odur."[5] rivayeti ile kitaplarına başlamışlardır. Zira niyet, bir mana üzerine irade ve kasıttır. Bu da ilim ve amelle gerçekleşir. İlim önce amel sonradır. Zira amel ilmin meyvesidir. Amellerin direği ise niyettir. Amelin hayır olması için niyetin halis olması şarttır. Fakat amelin mümkün olmadığı yerlerde niyetin bizatihi kendisi hayır kabul edilmiştir. Dış alem ile insan arasında bir tenasüb, uyum olduğu gibi, insanın kendi organları arasında da münasebet vardır. Özellikle kalb ile vücudun diğer organları arasındaki irtibattan dolayı herbiri kalp-

ten müteessir olur. Meselâ kalb bir habere üzüldüğü vakit âzalar rahatsızlanır, hatta titremeye başlar. Çünkü kalb kendisine uyulan bir asıldır. Kalbin maddeten veya mânen hastalığından dolayı kişi de biyolojik ve psikolojik olarak elbetteki etkilenir. Buna işaret eden hadiste "İnsanın bünyesinde bir et parçası vardır. Eğer o salah bulursa bütün ceset salah bulur; eğer o bozulursa bütün ceset bozulur. Dikkat edin o, kalptir."[6] şeklinde buyurularak kalbin safiyeti ve ameli, âzaların ameline tesir edeceğine işaret edilmiştir.

Mesela; Kalbin ve dilin safiyeti ile manevi fonksiyonuna işaret eden şöyle bir hadise nakledilir: Bir gün Davud (a.s) Hz. Lokman'dan bir koyun kesip en iyi yerinden iki parça getirmesini istemiş. Hz. Lokman'da kestiği hayvanın "dilini ve kalbini" getirmişti. Birkaç gün sonra Davud (a.s) bu defa hayvanın en kötü yerinden iki parça getirmesini isteyince, O yine "dilini ve kalbini" getirmiş. Bu defa Davud (a.s) Hz. Lokman'a bunun sebebini sormuş, O da: "Bu iki uzuv iyi olursa bunlardan daha iyisi; kötü olursa daha kötüsü olmaz" şeklinde cevap vermiştir.[7]

Bazı âlimler niyet hadisinin İslam'ın üçte birini teşkil ettiğini söylemişlerdir. Zira kulun ameli ya kalbiyledir ya diliyledir veya da organlarıyladır demişlerdir. İşte burada niyet bu üç kısımdan biri ve en üstünüdür. Çünkü niyet bazan tek başına bir ibadet olduğu halde diğerleri ibadet olabilmek için mutlaka niyete ihtiyacı vardır. Böylece niyet amelden hayırlı olduğu anlaşılmış olur. İnsan ne kadar gayret ederse etsin, niyetindeki ameli yakalayamaz. Niyet, âdetleri ibadete çeviren bir şartel ve anahtardır. Nasıl ki nazar (bakış) ile niyet eşyanın mahiyetini değiştirir, günahı sevaba, sevabı günaha çevirir. Niyet de basit bir hareketi ibadete çevirir. Riya ve gösteriş için yapılan ibadetin sevabı yoktur hatta vebali vardır. Kainattaki cereyan eden olaylara bakış zahir yönüyle mataryalist bir pencereden olursa cehalettir ve nankörlüktür. Oysa iman penceresinden Allah hesabına ve yaratıcı namına olursa marifet-i ilahiye olur. Çünkü o zaman bu bakışlarda Allah'ın sanatını, birliğini ve azametini görme vardır, takdir vardır ve tesbih vardır. İbadetler sırf Allah emrettiği için yapılır, taabbudilik esastır. Ve aşkındır. Sayısız hikmetlerinden biri ahlâk güzelliğini elde etmedir. Meselâ namazda alnı yere koymanın hedefi Allah'a kulluktur. Namaz en büyük kurbet rampasıdır. Namaz, gönülde tevazu vasfını kuvvetlendirir. Zira gönlünde tevazu bulan kimse diğer organları ile de mütevazı bir hal almalıdır. Yine kurban kesmekten maksat kan ve et değildir. Bilakis kalbin dünya sevgisinden ayrılması ve Allah için dünya malını feda etmesidir. Bu vasıf ise niyet ve himmetin kesinleşmesiyle

Bazı alimler niyet hadisinin İslam'ın üçte birini teşkil ettiğini söylemişlerdir. Zira kulun ameli ya kalbiyledir ya diliyledir veya da organlarıyladır demişlerdir. İşte burada niyet bu üç kısımdan biri ve en üstünüdür. Çünkü niyet bazan tek başına bir ibadet olduğu halde diğerleri ibadet olabilmek için mutlaka niyete ihtiyacı vardır.

gerçekleşir. Böylece niyet, tüm ibadetlerin başlangıcı ve özüdür. İmam Gazzali İhyâ adlı eserinde şöyle bir haber nakleder: "Kim Allah rızası güzel kokular sürünürse kıyamet günü miskten daha güzel bir koku ile gelir. Kim de Allah rızasından başka bir gaye ile koku sürünürse(-övünmek ve kendini gösterme niyetiyle) kıyamet günü leşten daha kötü bir koku ile gelir.[8] Görüldüğü gibi burada amel aynı olmasına rağmen niyet farklı olduğundan, karşılık olarak da sevap veya ceza farklı olmaktadır.

Hadislerde belirtildiği üzere cephede şehitlik veya malı infak etmek de niyete göre değerlendirilir. Birincisinin en çarpıcı örneği "Kuzman" hadisesidir. O müslümanlar safında herkesin dikkatini çekerek, takdirini celbedecek kadar kahramanca savaşmış ve pek çok müşriği öldürmesine rağmen aldığı bir yaradan dolayı intihar etmesi üzerine Peygamberimiz: "İnsanlardan bazıları vardır ki, halkın görüşüne göre cennet ehline yaraşan hayırlı işler yaparlar. Halbuki onlar o işlerini yaparken taşıdıkları niyetleri sebebiyle cehennemliktir."[9] buyurmuşlardır. Bu hadisenin zıttı da mümkündür ve yaşanmıştır. Meselâ Uhud savaşına kadar İslâmiyet'i kabul etmeyen Amr b.

Sâbit, Uhud günü iman edip, silahını kuşanarak savaş meydanına gitmiş ve orda şehit olmuştu. Bu defa da Hz. Peygamber onun hakkında "Az amel işledi, fakat çok kazandı."[10] buyurarak, samimi bir iman ve niyet karşılığının Allah katındaki değerini haber vermiştir. Malını Allah yolunda infak ediyor gibi görünmesine rağmen gösteriş için sarfedenler kıyamet günü sevaplarını almazken,[11] iyi niyet ve samimi olarak "benim de malım olsaydı falan kişi gibi hayırda harcardım!" diyen kişilerin bu niyetiyle infak yapmış gibi sevaba nail olacağını Hz. Peygamber haber vermektedir.[12]

Niyetle insanın âdet ve alışkanlıkları birer ibadet hükmüne geçer. Meselâ akşam yatarken gece ibadetine kalkma niyeti olan bir insanın uykudaki solukları dahi zikir yerine geçer. Zaten böyle olmasaydı bu kadar az zamanda bu kadar az amelle cennet nasıl kazanılırdı? Bu belki mü'mine daimi kulluk niyetine bahşedilmiş bir lütuf ve Allah'ın rahmetiyle sonsuz cenneti kazanma vesilesidir. İbadetlerdeki halisiyet ise cennet arzusu veya cehennem korkusu değil, Allah'ın rızasını talep ölçüsündedir. Çünkü hadiste belirtildiği gibi cennet amellerle değil, Allah'ın rızası ve rahmetiyle kazanılır.[13] İyi niyetin kazandırdığı çok şey vardır. Meselâ bir insan bir iyiliğe, hayra niyet etse de onu yapamasa yine bir sevap alır. Eğer onu yaparsa durumuna göre bazan on, bazan yüz, bazan da yedi yüz sevap kazanır. Halbuki kötülükler niyette kalsa günah yazılmaz.[14] Nitekim insan niyetsiz bin rekat namaz kılsa senelerce aç kalsa malının hepsini sarf etse, hacca ait rükünlerini eksiksiz yerine getirirse niyet olmadığı müddetçe bu insan ne namaz kılmış, ne oruç tutmuş, ne zekat vermiş ne de hacca gitmiş olur. Demek ki bütün bu hareket ve davranışları ibadet haline getiren insanın niyetidir. Netice itibariyle niyetsiz cihâd bağilik, haddi aşma, isyan ve zâlimlik, niyetsiz hac turistik bir gezi, niyetsiz namaz kültür fizik ve niyetsiz oruç ta sadece perhizdir. Böylece niyet hasenatı seyyiata, seyyiatı da hasenata çeviren bir düğme ve anahtardır. Baştaki hadiste "mü'minin niyeti..." buyurularak, "insanların niyeti.." denilmemesi, belki Allah'ın mü'minlere mahsus bir lütfuna işaret olabilir. Çünkü iman, Allah'a bağlılık ve teslimiyettir. Bu teslimiyet ve mensubiyet ilim ve marifeti, ilim de imanı, iman da samimi niyeti gerektirir.

Sonuç olarak her işte bir niyet ve amel vardır. Amelin değer kazanması niyete bağlıdır. Ameller sanki matematikteki sıfıra, niyetler de rakamlara benzer. Rakam olmadığı müddetçe sıfırların hiçbir değeri yoktur. Amelin açık, niyetin kalbte yapılması esasdır. Çünkü niyet kalbin amelidir. Ayrıca riyadan korunmak için niyet gizlenmeli, teşvik için de amel açıktan işlenmelidir. Yapılan niyet, amelin sonuna kadar devam etmelidir. İbadet yapmaya arzulu olmasına rağmen, çeşitli sebeblerden yerine getirememe, ibadet kasdı olmaksızın veya riya olarak yapılan amelden daha iyidir. Bu açıdan amelsiz niyet (yapmak isteyip de yapamama), samimiyetsiz amelden (gösteriş için yapılandan) daha hayırlıdır. Dolayısıyla dünyevi ve uhrevi amellerimizin, fiillerimizin ve düşüncelerimizin karşılığını sevap ve mükâfat olarak bulmak istiyorsak, yaptığımız tüm işlerde mutlaka samimi, ihlaslı ve iyi niyetli olmalıyız. Çünkü Cenab-ı Hakk engin rahmetiyle yapılan amelden ziyade, içteki niyete göre muamele etmektedir. Böylece mü'minin niyeti ile kazandığı sevap, elbette yaptığı işten daha fazladır. Zira mü'min, niyetindeki, düşüncesindeki güzel amelleri hiçbir zaman yakalayamaz. İşte bu yönüyle mü'minin niyeti amelinden daha hayırlıdır. Burada şu noktanın da gözden uzak tutulmaması gerekir:

"Niyet doğru işlerin mânevî bir buudu olarak şâyân-ı takdir bir iş sayılsa da, yanlış işlerin vasfı olduğunda kat'iyen aynı mânâyı ifade etmez."

*Araştırmacı Yazar
sarik@yeniumit.com.tr

DİPNOTLAR

1. Beyhakî, Şuabü'l-İman, Beyrut, 1990. V, 343.
2. Fethullah Gülen, Sonsuz Nur, 1/291
3. Taberanî, Mu'cemu'l-Kebîr, 6/185; Heysemi, Mecmaüz-Zevaid, 1/61. Suyûtî, Fethu'l-Kebîr, III, 265. (Taberânî'den)
4. Nevevî, Kırk Hadis, 1
5. Buhârî, Bedü'l-vahyi, 1.
6. Buhârî, İman, 39.
7. Bkz. Mecmuatün min'et-Tefâsir, (Beyzâvî, Envârü't-Tenzîl), Beyrut, trs. V, 59.
8. İmam Gazzali, İhyau ulûmi'd-din, Beyrut trs. IV, 371.
9. Müslim, İman, 179.
10. Buhârî, Cihad, 13; Ebû Dâvûd, Cihad, 39.
11. "Kıyamet günü Allah'ın huzuruna ilk çağrılacaklardan biri şehidlerdir. Allah Teala bunlardan bazılarına niçin canlarını feda ettiklerini sorar. Onlar da Allah yolunda savaştıklarını ve öldürüldüklerini söylerler. Allah ise riyakar olanlara "yalan söylüyorsunuz! Bilakis falanca ne kadar cesur, diye savaştınız ve dünyada öyle anıldınız. Artık bugün karşılığı yoktur." buyurur. Ondan sonra ilim öğrenen ve öğretenler (Kur'ân okuyanlar) çağrılır. Onlardan da bazılarına ne yaptıkları sorulunca onlarda ilmi ile amel edip Kur'ân öğrettiklerini söylerler. Allah Teala bunlardan riyakar olanlara "yalan söylüyorsunuz! size ne kadar alim (güzel Kur'ân okuyor) desinler diye bunu yaptınız ve anıldınız. Bugün ise karşılığı yoktur" buyurur. Son olarak mallarını Allah yolunda infak eden zengin kişiler getirilir. Onlara da aynı soru sorulunca, "Allah yolında tasadduk ettik" demelerine karşılık, Cenab-ı Hak onlardan riyakar olanlara "yalan söylüyorsunuz! Sizlere insanlar ne kadar cömert desinler diye bunu yaptınız ve cömert de dediler. Bugün ise karşılık yoktur" denilir ve hepsi ateşe doğru sürüklenirler." Bkz. Müslim, İmaret, 152; Tirmizî, Zühd, 48.
12. Tirmizî, Zühd, 17.
13. Bkz. Buhârî, Merdâ, 19.
14. Bkz. Müslim, İman, 202.

Safvet SENÎH

Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

KEVSER-İ KUR'ÂNÎ

Buyuruyor Hak Taâlâ
Kelâmı Kur'ân'da
Hem de sûrelerden en kısa
Bir sûrede:
"Muhakkak ki
Ey Muhammed Biz sana
Verdik Kevseri"
Yani Yâ Muhammed etme keder
Sana deseler de ebter;
Zira ki,
Biz, Hak Rabbin
Yüce şânımızla
Özel lütuf ve ihsan olarak sana
Kevser verdik, Kevser!"
Kevser ise
Çok, pek çok olan
Gayet çok mânâsına
Bir kelime..
Bu Kevseri bir de
Veren Rabbûl âlemin ise
Elbette
Pek çok hayır olacağında
Edilmez hiç şüphe..
Bu cihetten nazar edildiğinde
Pek çok mânâ cevherleri
Çıkar karşımıza
İşte bunlardan biri:
Kevser nehri,
Verilecek olan Efendimize
Hem mahşerde hem cennette...
İkincisi:
Peygamberlik şerefi..
Zirâ nübüvvet hakikati;
Hem dünya hem ukba
İki cihan hayırlarını muhtevî..
Yani o iyilik ve güzellikleri
İçine almakta..
Üçüncüsü:
Ümmetin âlimleri
Dördüncüsü:
Ümmetin kesreti
Evlatların çokluğu da beşincisi..

Buyurmuştur Hz. Peygamber
"Bir nehirdir Kevser
Rabbimin cennette
Bana verdiği..
Ümmetim mahşer gününde
İçecekler varıp ondan..
Taslar yıldızlar sayısınca

Ama
Ümmetimden öyle kullar vardır
Titreme ile
Oradan çekilir atılır
Derim
'Ey Rabbim!
Ümmetimdendir, o benim!'
Buyurulur 'Bilmezsin
Neler yaptı o!.
Ardından senin!..'

Şöyle tarif eder
Hem de bir hadîsi
Kevser nehrini:
"Kenarları boş inci kubbeleri
İçinden çıkar, Ezfer miski
Sütten daha beyaz rengi
Tadı baldan daha lezzetli...
Uzunluk ve genişliği,
Doğu batı mesafesi..
Hele derinliği,
Yetmişbin yıllıktır
Ki keser nefesi
Ondan içen
Susamaz bir daha..
Abdestini ondan alan
Perişan olmaz asla..
Benim ahdimi bozan,
Ve öldüren, benim ehl-i beytimi
İçemez ondan."

Nübüvvet şerefine gelince
Rahmâni bir lûtuftur
Başlangıç itibariyle..
Ve Rahîmî bir lûtuftur
Netice itibâriyle..
Bu da, Büyük hayırdır işte!
Zira
"Kime hikmet verilmişse
Verilmiştir ona
Büyük bir hayır
(Hayırda şâhika)" (4/80)
Hikmete gelince
Önce marifetullah
Ondan doğan muhabbetullah
Onun da verdiği lezzet-i ruhâniye
Bakmaktadır bu gerçeğe
Gönül hazlarını duyar insan
Hikmette inince derinliğe..
Bir noktadan
Yine dahildir, risâlet şerefine
Makam-ı Mahmud sofrası
Ebedî saadet ziyâfetiyle

İşte bütün bunlar için de
Edâ etmek üzere
Bu kevser ihsanının şükrünü
Buyuruluyor Îlahî ifadeyle:
"Haydi Rabbin için sen de
Namaz kıl ve kurban kesiver"
Şükrü edâ edilen nimeti de
Cenab-ı Hak
Artırır muhakkak..

Bu hususta namaz da
Kalben ve lisanen hatta
Beden bütün uzuvlarıyla
Yapılan şükrün her çeşidini
İçine alan, gözün nuru
Tazimin en yükseği
İbadetin başı ve temeli
Dinin direği
Gönüllerin bir çeşit konuşması
Cenab-ı Hakla..
Onun için bilhassa
İşaret ediliyor böylece;
"Müşrik ve mürâîlerin tersine
Namaz ve kurbanını sadece
Tahsis et Rabbine."

Evet Efendimiz de
Bu mâna ve gerçeğe
En uygun şekilde,
Bunları getirmiştir yerine..

Surenin son özetinde
Verilmiştir bir hüküm ki,
Asırlarca nâfizâne
Vurmuştur darbesini
Her zaman ve devirde
Kendisini hissettire hissettire:
"Muhakkak ki

Ebterin tâ kendisi
Sana buğzeden,
Kin tutan hınç besleyen
Kişi..”

Evet, “Ey Muhammed
Onlar deseler de
Sana ‘ebter’
Asıl güdük, ardı arkası kesik
Hakir, zelîl ve rezil
Nesli-nesebi, adı ve sanı
Kalmayacak olan onlar
Sen değil...
Ey Muhammed-i Muhtar
Senin ardınca
Çoğalacak çoğaldıkça
Gelecek hayırlı nesillerin
Seyyidlerin, şeriflerin
Şerefli hânedânın
Muhâcirin- Ensârın
Evladın gibi tâbilerin
Ve sevgili ümmetin..
Hem bâki kalacak
Dinin, Kitabın
Adın, sanın
Feyiz ve lûtfun
Âhirette de kesin
Beyana sığmaz
Kesilmez tükenmez
Ecre, sevaba ereceksin

Evet o çağda
Hz. Muhammed Mustafa’ya
Ka’b bin Eşref, As bin Vâil
Hem Ebu Cehil
Ve benzeri kara ağızlılar
Buğzedip ebter diyen küffâr,
Maruz kalmışlardır teker teker
“Hüvel-ebter” darbesine
Böylece
Ya maddi yönden
Nesil ve nesebi
Veya manevî cihetten
Hayır ve zikri kesilip de
Nihayet düşük ve zelil
Bir halde
Gitmişlerdir kötü isimlerle..
Hz. Muhammed-i Müctebâ’ya
Kız evlatlar gibi oğullar da
Verilmiştir aslında
Ama
Nübüvvet mühürlendiğinden onunla
Peygamberlik erip sona
Erkek evlatları çocuk yaşında
Alınmıştır İlâhî huzura..
Böyle bir sır ve hikmet hatırına
Nesl-i pâki çoğalmıştır
Hep kızdan torunlarla..
Hz. Fâtımat’üz-Zehra evlatlarıyla
O nurdan,altın halkayla..

Bir kere, önce, şu kısa sûre
Cezbediyor kulakları şiir güzelliğiyle
“Kevser”, “venhar” ve “ebter”
Kelimeleri teker teker
Dikkatleri hep kendilerine çeker
Ama o inci gibi sıralı harfler
Hârika seçiliş ve dizilişleriyle
Mucizeler sergiler

Bak bir kere
Bu sûrede
Aynı cinsten yazılışta kardeşler
Hiç bulunmuyor beraber!..
İstersen dikkat et:
“Ayın” var “ğayın” yok, “tı” var “zı” yok
“sad” var “dat” yok, “fe” var “kaf” yok
“Hı” yok “ha” var, “sin” yok “şın” var
“Ze” yok “ra” var..
Farklı olan sadece noktalar..
Bir de bu sûre mimsiz sûre
Çünkü “nûn” var, kardeşi “mim” yok.
Harflerin tekrarında tevafuklar pek çok...

Ama ben sana henüz bahsetmedim ki,
Rakam be rakam ortaya koyan İstanbul Fethini..
Hem de ihânet şebekesini,
Kevseri ve ebteri
İki muhteşem tefsiri..
Ama unutma e mi,
Rumuzât-ı Semâniyeyi
Çok iyi mütâlaa eylemeyi...

YENİ ÜMİT
Yard.Doç. Dr. Musa BİLGİZ *
Nisan / Mayıs / Haziran - 2006 / 72

KUR'ÂN'DA ZİKİR KAVRAMININ ANLAM ALANI

Çok geniş bir anlam alanına sahip olan zikir kavramının manası, günümüzde daraltılmış ve sadece Allah'ın adını dil ile anmakla sınırlandırılmıştır. Oysa 'zikir', insana sevap kazandıran her türlü amelin genel adıdır. Çünkü 'Zikir', Allah'a itaattir. Bütün ibâdetlerin özü ve aslı da, Allah Teâlâ'yı hatırlamak ve O'na itaat etmektir.

Bu çalışmanın amacı, Kur'ân'da zikir kavramının anlam alanını, genel hatlarıyla kavramsal çerçevede ele almaktır. O yüzden zikrin faziletleri, insan dışındaki varlıkların zikirleri ile Kur'ân ve hadislerde yer alan önemli zikir ifadelerinin neler oldukları konusuna pek değinilmeyecektir.

Sözlük anlamı itibariyle; bir şeyi telaffuz etme, istenilen şeyin zihne döndürülmesi, hatırlama, anma, hatırlatma, bildiğimiz şeyleri akılda sürekli tutmaya zikir denir. Bir başka ifadeyle, unutulmuş bir şeyin yeniden hatırlanması ya da hâfızadakinin unutulmamak üzere sürekli canlı tutulmasına zikir denilir[1].

Kavram olarak 'zikir'; Allah'ı anmak üzere söylenmesi ve yapılması tavsiye edilen, sözlü ve ameli eylemleri kapsayan davranışların tümüdür[2].

Kur'ân'da zikir kavramının anlamlarına baktığımız zaman, şu ifadeler karşımıza çıkmaktadır: söylemek, bahsetmek, konuşmak, hatırlamak, hatırlatmak, anmak, gereğini yapmakla birlikte hatıra getirmek, kadrini bilmek, tefekkürle birlikte hatıra getirmek, mükâfatlandırmak, övmek, şükrünü edâ etmek, tekbir getirmek, telbiye, duâ ve yakarış, söz, kıssa, haber, Kitab, Kitab indirme, Kur'ân, Kur'ân dışındaki ilâhî kitaplar, Peygamber, şân, şeref, şeref verici husus, nasihat ve düşünceye sevk eden husus, ikaz, delil, hatırlamaya (ibrete) sevkeden vaaz ve öğüt, anlamak, anlatmak, besmele, bilmek, dâvet etmek, delil, görmek, ibâdet etmek, ibret almak, iman etmek, itaat etmek, kulluk yapmak, Levh-i Mahfûz, namaz kılmak, okumak, öğüt almak, söylemek, uyarı, vahiy ve yol göstermek...[3] Bu anlamların tümünü ihtiva eden zikir kavramının, hiç de azınsanmayacak oranda geniş bir alana sahip olduğunu görmekteyiz.

Çok geniş bir anlam alanına sahip olan zikir kavramının manası, günümüzde daraltılmış ve sadece Allah'ın adını dil ile anmakla sınırlandırılmıştır. Oysa 'zikir', insana sevap kazandıran her türlü amelin genel adıdır[4]. Çünkü 'Zikir', Allah'a itaattir. Bütün ibâdetlerin özü ve aslı, Allah Teâlâ'yı hatırlamak ve O'na itaat etmektir. Allah'a itaat ise, Kur'ân veya hadislerde yer alan bir takım güzel sözleri sadece söylemek veya tekrarlamak değil; bilakis her halükârda Allah'a kulluk şuuru içerisinde bulunmak ve tam bir teslimiyet göstermek, her hal ve şartta O'nun sürekli bizi gözetlediğini zihnimize yerleştirmektir.

Kur'ân-ı Kerim'de, zikir kavramından türeyen birtakım kavram ve ifadeler yer almaktadır. Zikir kavramını daha iyi anlayabilmek için, bunlar hakkında da bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Kur'ân'da, "zikre sahip olanlar", "zikirle hemhal olanlar" anlamında "ehlü'z-zikr" yani "zikir ehli" ifadesi geçmektedir. Bu ifadenin kendi bağlamından koparılarak belirli bir alana yani sadece dil ile zikredenlere hasredilmesi, kelimenin anlam çerçevesini daraltmak olur. Oysa konuyla ilgili ayet şudur: "Ey Muhammed! Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz peygamberler gönderdik. Bilmiyorsanız 'zikir ehli'nden sorun" (Nahl, 16/43). Bu ayetteki "zikir ehli" ifadesi, Allah'ı ananlar, hatırlayanlar manasına geldiği gibi, ayetin kendi bütünlüğü içerisinde yani bağlamında, önceden gönderilmiş ilahî kitaplar, kitap gönderilen toplumlar, geçmiş toplumların durumlarını bilen âlimler, Ehl-i Kitap, Ehli Kur'ân, Ehli Tevrat, ilim ve tahkik ehli âlimler manalarına gelmektedir[5]. Fakat bu kavramı, genel manasında değerlendirdiğimizde, ilim, irfan, yeterli seviyede Kur'an ve ilahi vahiy kültürüne sahip insaflı ve vicdanlı insanların tümünün söz konusu edilmesi mümkündür[6]. Daha genel bir ifadeyle "zikir ehli", gönderilen ilahi mesajları bilen ve bunların ahkâmını hakkı ile eda eden kimseler, bilgi sahibi olanlar[7] yani âlimler için kullanılmıştır[8].

Zikir kavramından türeyen kelimelerden birisi de tezekkürdür. Bu kelime, tıpkı zikir kavramında olduğu gibi iki eylemi ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, kalbimizin, bildiğimiz şeylerden kaybettiklerini, unuttuklarını tekrar geri döndürmeye, hatırlamaya yönelik çabası[9], diğeri de unutulmamış olanların, öğrenilenlerin, bilinenlerin, duyulanların ve görülenlerin de iyice zihne yerleştirilmesidir. Yani geçmiş, şimdiki zaman ve istikbale yönelik varlık ve olgulardan, gerçeklerden hareketle sağlam bir düşünce, inanç ve bilgi atmosferi oluşturabilmektir. Daha genel bir ifadeyle tezekkür, evrende bulunan tüm varlıklardaki sonsuz rahmet eserlerini ve sanat delillerini düşünerek kendi noksanını görmek ve Yüce Yaratıcı'nın kuvvet ve kudretini anlama yolunda çaba göstermektir[10]. Bir başka ifadeyle tezekkür, üzerinde düşünülen varlıkların türlerini, özelliklerini hatırlayarak, dikkate alarak "hakikati" anlama gayretidir[11]. Kur'ân'da tezekkür ifadesi, tefekkür kavramında olduğu gibi, varlığın hem maddi ve hem de manevi boyutları hakkında kullanılmaktadır[12]. "Biz sana feyizli ve bereketli bir kitap indirdik ki insanlar onun âyetlerini tezekkür etsinler[13] (iyice düşünsünler) ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsınlar." *(Sad, 38/29)*. Ayetteki tezekkür ifadesi, öğüt almak,[14] ibret almak[15]olarak değerlendirilmiştir.

Kur'ân'da tezkire kavramı da yer almaktadır. Tezkire; hatırlatma, öğüt, hatırlatan şey demektir. Tezkire, kendisi sebebiyle bir şeyin hatırlanmasıdır[16]. "Biz Kur'ân'ı, ancak

Allah'tan korkanlara bir tezkire olsun diye indirdik" *(Taha, 20/3)*[17] ayetinde uyarı[18] ve öğüt[19] anlamlarında kullanılmıştır. Bu kelime, Kur'ân[20] anlamına da gelmektedir[21]. Çünkü Allah'ın en büyük uyarı ve öğütleri Kur'ân'da mevcuttur. Kur'ân, baştan başa hak ile batılın, doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün ikaz, öğüt ve bilgi kaynağıdır.

Kur'ân'da zikir kökünden türeyen kelimelerden birisi de 'zikrâ'dır. Zikra, zikir kavramından daha geniş bir manayı kapsamakta ve çok zikir, yoğun zikir, derinliğine zikir demektir[22]. Zikir kavramında olduğu gibi öğüt, ikaz ve evrensel rahmet anlamındadır[23]. "Korkup sakınanlar üzerinde onların (âyetlerle alay edenlerin) hesabından herhangi bir şey (sorumluluk) yoktur. Ancak (bu) bir yoğun hatırlatmadır (zikrâ'dır). Umulur ki korkup sakınırlar" *(En'âm, 6/69)*. "Ve gündüzün başında ve sonunda, bir de gecenin erken saatlerinde salâtta devamlı ol; çünkü muhakkak ki iyi eylemler kötü eylemleri giderir; [Allah'ı] hatırında tutanlar için bir öğüt, bir hatırlatmadır bu" *(Hûd, 11/114)*[24].

Zikir, şükür kavramında olduğu gibi hem dil, hem kalb ve hem de bedenen yani amellerle olmalıdır.

1- Dil ile zikir: Allah'ı isimleriyle anmak, hamd etmek, tesbih etmek, Kur'an okumak, Kur'ân'ı dinlemek ve dua etmektir. Dil ile yapılan zikir, kalbi zikre yol açmalıdır.

2- Kalb ile zikir: Kalbi zikir, bedenin zikrine yani ameli zikre zemin hazırlamalıdır. Ameli zikirden kastımız, Allah'ın yapmamızı istediği kulluk vazifeleri, bir başka ifadeyle ibadetlerdir. Kalb ile zikir, Allah'ı gönülden anmaktır. Bu da üç çeşittir: **a**)-Allah'ın varlığına delalet eden delilleri düşünmek, O'nun isim ve sıfatlarını tefekkür etmektir. Allah'ın varlığına delalet eden deliller, başta Kur'ân ayetleri ve kâinattır. Kur'ân'da ve kâinatta yer alan ayetlerin tümünde, Yüce Yaratıcıya götüren, O'nun varlık ve birliğini haykıran, kuvvet ve kudretini gözler önüne seren sayısız alamet ve deliller mevcuttur. **b**)-İlahi hükümleri yani Allah'ın emir ve yasaklarını ve kulluk görevlerimizi ve bunlarla ilgili delilleri düşünmek. Yani bir gönül ve vicdan muhasebesi yapmak gerekir. Ne ile mükellefim, neyi ne kadar yapmam gerekir? İlahi teklifler benim için ne ifade ediyor? Sorularının cevaplarına kafa yormak… **c**)-Benliğimizdeki ve evrendeki varlıkları ve bunların sırlarını tefekkür ederek, her zerrenin, "yücelikler âlemi"ne ve Allah'ı gereği gibi bilmeye götüren birer ayna olduğunu görmek, idrak etmektir. Böyle bir zikirden alınacak zevkin bir göz açıp kapamak kadar olan zamanı bile cihanlar değer. İşte bu noktada insan kendinden ve âlemden geçer[25].

Zikir, dil ve beden ile yapılan kalbî bir uyanıklık içinde gerçekleştirilmelidir. Zira zikir, gaflet ve nisyanın yani unutmanın gafletin zıddı demektir. Bu anlamda zikir, Allah'ı unutmamak yani hiçbir hal ve şartta O'ndan gafil olmamaktır. Dolayısıyla gafleti gidermeyen zikir, hakikatte zikir değildir.

3- Bedeni zikir: Vücudumuzdaki bütün organların, sorumlu oldukları vazife ile meşgul ve yasaklandıkları şeylerden de kaçınmalarıdır[26]. Bu noktada hem Allah ile ve hem de insanlarla olan muamelemizin dürüst ve samimi olması gerekir. Dolayısıyla yaptığımız her işi, ibadet şuuru içerisinde yapmalı ve aksi durumda hesaba çekileceğimiz endişesini taşımalıyız.

Zikir, bütün kısımlarıyla birlikte kalple, ruhla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilidir. Zira yapılan ameller, kalbi, ruhu müsbet ya da menfî bir şekilde etkileyecektir. Çünkü insanın maddî ve mânevî yönü arasında bir ilişki vardır. Bu ilişki sebebiyledir ki ruhta meydana gelen bir eserin, eylemin bedene birtakım etkileri olur. Aynı şekilde bedende birtakım fiil ve davranışın tekrarından da nefiste kuvvetli bir meleke meydana gelir ki bu da bedenden ruha çıkan eserler, etkilerdir... Bu yüzden insanda hüsn-i tefekküre engel olmayacak şekilde ve kendisine işittirecek kadar dil ile zikir yapıldığı zaman, bu dil ile yapılan zikirden dolayı hayalde bir etki oluşur. Ve bundan ruha bir nûr yükselir. Sonra bu nurlar, ruhtan dile, lisandan hayâle, hayalden akla yansır. Karşılıklı aynalar gibi birbirini takviye ve biri diğerini geliştirerek kemal noktasına eriştirir. Bunun mertebelerine son yoktur. Ma'rifet yolculuğu, işte bu nihayetsiz deryada Hakk'ın isteğine doğru yürümektir...[27]

Zikir, dil ve beden ile yapılan kalbî bir uyanıklık içinde gerçekleştirilmelidir. Zira zikir, gaflet ve nisyanın yani unutmanın gafletin zıddı demektir. Bu anlamda zikir, Allah'ı unutmamak yani hiçbir hâl ve şartta O'ndan gafil olmamaktır. Dolayısıyla gafleti gidermeyen zikir, hakikatte zikir değildir. Nitekim Allah'ı zikir için farz kılınan namazı gafletle edâ edenler kınanırken *(Mâûn, 107/ 4-5)*, onu huşû içinde yerine getirenler övülmüştür *(Mü'minûn, 23/1-2)*. Yine aynı şekilde "Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okununca bu, onların imanla-

> Mü'minler, inandıkları, her an tesbih ettikleri ve önünde kulluk yaptıkları Rablerini hiç bir zaman unutmaz ve O'ndan gafil olarak hareket etmezler. Yüce Allah'a karşı duydukları sevgi ve takva duygusu, sürekli onların içindedir. Onlar devamlı bir şekilde Allah'ı zikrederler. Bu zikir muhtelif şekillerde olabilir.

rını artırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar.." *(Enfâl, 8/2)* âyeti, zikrin gönlü titretecek derecede bir şuur ve uyanıklık içinde yapılması gerektiğine dikkat çeker.

Mü'minler, inandıkları, her an tesbih ettikleri ve önünde kulluk yaptıkları Rablerini hiç bir zaman unutmaz ve O'ndan gafil olarak hareket etmezler. Yüce Allah'a karşı duydukları sevgi ve takva duygusu, sürekli onların içindedir. Onlar devamlı bir şekilde Allah'ı zikrederler. Bu zikir (anma), sadece unutulan şeyin tekrar akla getirilmesi değil, bilakis; sürekli kalpte ve benlikte olan Allah'ın varlığını tekrar hatırlamak, O'nun nimet verici olduğunu itiraf etmek, O'nun büyüklüğünü ve yüceliğini dile getirmek ve ibadeti yalnızca O'na yaptığını amelleriyle göstermektir.

Mü'min, Kur'ân'daki ayetleri okudukça, evrenin her köşesine yerleşmiş olan sayısız ayetleri gördükçe, onlardan haberdar oldukça, Rabbini tekrar hatırlar. Onun kalbi ve organları Allah'ı anmaktan hiçbir zaman uzak kalmaz. Kur'ân'daki ve evrendeki ayetleri, Allah'a götürecek bir sebep ve vasıta olarak görür ve bundan dolayı da imanı artar *(Enfal, 8/2)*. Allah'ın ve O'nun yüceliğini tekrar aklına getirir. Fakat onun bu hatırlayışı, yalnızca zihninde bir beliriş veya dilinde bir söz halinde kalmaz. Bu hatırlamanın ötesine geçer, dili ve kalbiyle yaptığı zikir, bedenini kaplar, organlarda amel yani ibadet olarak ortaya çıkar. Sosyal hayatındaki tüm davranışlarını da bu bilinç içerisinde yürütür.

Kur'ân, zikrin her durumda yapılabileceğini belirtmektedir: "Onlar ki ayakta dururken, otururken ve uyumak için uzandıklarında Allah'ı zikrederler [ve] göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde tefekkür ederler: "Ey Rabbimiz! Sen bunları[n hiç birini] anlamsız ve amaçsız yaratmadın. Sen yücelikte sınırsızsın! Bizi ateşin azabından koru!" *(Âl-i İmrân, 3/191)*. Ayette görüldüğü gibi zikir, belirli bir zaman, mekân veya ibadete özgü değildir. Yüce Yaratıcı, her halimizde O'nunla birlikte olmamızı emretmektedir. Çünkü Allah'ı anmak demek, ona kalpten bağlanmak, sürekli olarak onun gözetimi ve denetimi altında yaşadığımızın farkında ve şuurunda olmaktır.

Ayetlere baktığımız zaman, en büyük zikir olarak Kur'ân'ın gösterildiğini görmekteyiz. "İşte bu (Kur'ân), bizim indirdiğimiz bir zikirdir. Şimdi onu inkâr mı ediyorsunuz?" *(Enbiya, 21/50)*. "Hiç şüphesiz Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz; onun koruyucuları da gerçekten biziz" *(Hicr, 15/9)*. Kur'ân, kendisine 'zikir' demektedir ki, O, baştanbaşa bir öğüt, hatırlatma, insanlarla ilgili her önemli şeyi açıklayan bir ilâhî bildiridir[28]. O, aynı zamanda sürekli Allah'ı hatırlatan ayetlerden meydana gelmektedir. Bu manada kalpler, Kur'ân ile huzur ve sükûn bulur. İnsanlar, onun ayetlerini tefekkür ve tedebbür[29] etsinler ve dosdoğru yolda hidayet üzere yaşasınlar diye Kur'ân gönderilmiştir.

Çağdaş müelliflerden Muhammed el-Behiy, zikir kavramının, yüce kitabımızda öncelikli ve ağırlıklı olarak Kur'an anlamında kullanıldığını belirtir[30]. Allah'ı zikretmek; O'nun yüceliği ve azameti karşısında mü'mini şuurlandıran bilinçli bir eylemdir. Bu davranışın insan hayatındaki eseri; doğruluk, Allah yoluna uyma, kendisine ve başkasına kötülük veren şeyden kaçınma, hayatının her anında Allah'la olma şeklinde belirir. Mü'min, bir insan olarak yanılabilir, hata edebilir ve unutabilir. Bu durumda o kişi, Allah yoluna uymasına engel olan hatalı durumları görebilecek bir kabiliyete de sahip olmalıdır. Yanılır, unutur veya hata ederse; tekrar Allah'ın istediği kul olma yolunda bir çaba içine girmelidir. Çünkü Allah'ı zikir, olumlu davranışa iten aklî ve ruhî bir faaliyettir[31]. Kur'an, bu konuda mü'minlere şöyle sesleniyor: "O takvâ sahipleri, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikrederler. O'nu hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe istiğfâr ederler..." *(Âl-i İmrân, 3/135)*.

Allah'ın "zikir" olarak nitelediği kitabını dünya hayatında rehber edinmeyenler, onun uygulanmasını istediği gerçekleri hayata taşımayan yani kitabından uzaklaşmış olanlar, Kıyâmet günü feryad edecek ve yaptıklarının pişmanlığını hem sözlü olarak ve hem de beden diliyle göstereceklerdir. Kur'ân bu sahneyi şu ifadelerle tasvir etmektedir: "O gün zalim, parmaklarını ısırır "Eyvah! der, keşke o Peygamberle birlikte bir yol tutaydım. Eyvah! Keşke falancayı dost edinmeyeydim! Vallahi bana gelen Zikirden beni o uzaklaştırdı. Zaten Şeytan, insanı işte böyle uçuruma sürükleyip sonra da yüzüstü, yalnız bırakır. O gün Peygamber: "Ya Rabbi, halkım bu Kur'a-nı terkedip ondan uzaklaştılar!" der" *(Furkan, 25/27-30)*. Ayete dikkatlice bakarsak Peygamberimiz, kendisine Al-

lah tarafından indirilmiş olan vahyi, kitabı zikir olarak nitelendirmekte ve ümmetinin o zikri mehcur ettiklerini yani onu terkedip uzak durduklarını, onunla amel etmediklerini Rabb'ine şikayet etmektedir.

Kitabın, "Zikr"in terk edilmesi iki anlama gelmektedir: Bunlardan birisi, onunla amel etmemek; diğeri de onun hakkında saçma sapan konuştular, evvelkilerin uydurma masallarıdır dediler[32]. İnkarcılar, Allah'ın "Zikr" olarak isimlendirdiği yüce kitabını dikkate değer görmediler. Kabul etmedikleri gibi, ardından da gitmediler. Onu anlamsız ve deli saçması bir şey yerine koydular. Onu eğlenme ve alay konusu haline getirdiler[33]. Ona ilgisiz kaldılar[34]. Bunun nedeni, dünyevî istek ve tutkularına aykırı buldukları için ya da zamanın değişen şartları karşısında "geçerliğini yitirmiş" bir öğreti olarak gördükleri içindir. Halbuki Kur'ân mesajını benimseyen toplumların çoğu, onu ilahî bir mesaj (vahiy) olarak görmekte ve kelimenin en geniş anlamıyla, her bakımdan "tutarlı ve her çağda geçerli" olduğuna inanmaktadırlar[35].

"O âlemler için bir zikirdir" *(Sâd, 38/87)* ayetinde yer alan "O" zamiri, Kur'ân[36] veya Hz. Peygamber manasına da gelmektedir. Ayetteki zikir kavramını, Hz. Peygamber olarak anlayanlara göre, onun şahsiyeti baştanbaşa zikir, nasihattir[37]. Zikir kavramının, "ilmi akılda tutmak" anlamını ele aldığımızda ayetin manası şu şekilde de düşünülebilir: "O (Kur'ân), âlemler için (akılda tutulması, hatırlanması gereken) bir "ilim"dir ancak" [38]. Kur'ân, kalblerde olan küfür, şirk, nifak, fısk, isyan, inkar, şüphe ve her türlü yanlış inanç, hakikati kabul etmeme ve bilmeme (cehalet) anlamındaki manevi hastalıklar için şifadır. Onda hikmet, korkutma, teşvik ve kalbin iyi olmasını sağlayacak ve ibret almayı gerektirecek güzel öğütler vardır.

"Onlar ki, inanmışlar ve "zikrullah" ile kalpleri huzur ve doyum bulmuştur; Dikkat edin, kalpler gerçekten de ancak "zikrullah" ile huzura erişir" *(Ra'd, 13/28)*. Ayette yer alan "zikrullah" teriminden anlaşılması gereken husus, Kur'ân-ı Kerim'dir[39]. "Âyetin siyak-sabakına (bağlam) dikkat edildiğinde, Allah'ı zikretmekten maksadın Kur'an olduğu düşünülebilir. Zira bir önceki âyette inkarcıların kabul etmedikleri şey Kur'ân'dı; buna karşılık müminlerin gönüllerini huzura kavuşturan zikir de yine Kur'ân'dır. Bununla birlikte ayette konu edilen "zikrullah" teriminden, dil veya kalp ile Allah'ın anılmasının kastedilmiş olması da kuvvetle muhtemeldir"[40].

Kalbleri Kur'ân ile doyuma ulaşmış olanlar, iman etmek için Allah'ın bir hatırlatması, özel bir bildirisi, en açık seçik tebliği olan Kur'ân'dan daha büyük, daha faydalı bir âyet veya bir mucize olamayacağını bilirler. Çünkü gönüller, baştan başa "zikrullah" olan Kur'ân ile huzura erer, içsel acılar, sancılar şifa bulur, sükuna kavuşur ve yatışır…[41] Gönüller O'nun dışında hangi dünya nimetine meylederse etsin, onların hepsinin daha iyisi ve daha üstünü bulunduğundan, hiçbirinde karar kılamaz. O yönelişlerden hiçbiri, o kişinin ruhunun özlemini gideremez, heyecanını doyum noktasına ulaştıramaz. Doyuma ulaşmak ve lezzet almak için daha yükseğine ulaşmak ister… Bundan dolayıdır ki, Allah'ı zikretmeyen kâfir ve gafil kalpler, hiçbir zaman ıstıraptan kurtulamaz, kalb huzuru veya gönül huzuru denilen mutluluğu tadamaz. Huzur bulamaz, bu kararsızlık ve doyumsuzluk içinde çırpınır da çırpınır. Geçici sebeplerin, boş emellerin sarsılıp yıkılışından kaynaklanan bir hicran acısına düşer… "Zikrullah" olarak nitelenen Kur'ân'a yapışmadıkça, sürekli olarak bu pişmanlık devam eder gider[42].

Allah'ı zikretmek, Allah'ın hatırlatmasıyla, bildirmesiyle olur ki, iki mertebe üzere tecelli eder: Birincisi, Allah'ın zikir işini, doğrudan doğruya kalplerde yaratmasıdır ki, bu fiilî bir hidayettir. İkincisi de Allah'ı hatırlatacak âyetlerle delilleri yaratması veya göndermesidir. Bu âyet ve deliller de iki kısımdır: Birincisi peygamberlere verdiği kevnî mucizelerdir. Asayı ejderha yapmak, ateşte yaktırmamak, dağları yerinden oynatmak, ölüyü diriltmek, gökten sofra indirmek, ayı ikiye bölmek gibi duyularla idrak olunabilecek âyetlerdir. Bunların etkisi, olayın meydana geldiği zamana ve orada bulunanların gözlemlerine bağlı kalacağından, geçici ve sınırlıdır. Bunlar bütün insanların kalplerinin yatışmasına sebep bakımından değil, akılların Allah'ı zikretmeye sebep olması yönünden faydalı olabilirler. Diğer kısmı da her zaman ve herkes için düşündürücü olan aklî âyetler ve itikadî delillerdir. İşte Kur'ân böyle bir Allah zikridir. Kur'ân'ın düşünceye yaptığı telkinlerle Allah'ı zikretmeyen ve bununla tatmin olmayan kalplerin, hiçbir âyet ve delille tatmin bulmasına imkan yoktur. Bunlar ebediyete kadar doyum ve tatminden yoksun kalacak ve acı içinde çırpınıp duracaklardır… Artık bunların kalbi, selim bir kalb olmaktan çıkmıştır. Vicdan da vicdan olma özelliğini yitirmiş, çürümüş ve bozulmuştur. Onun için Kur'ân'ın düşündürücü âyetlerinden istifade edemezler. Allah zikri ile tatmin olmayan bu kâfirler, "Yürekleri bomboş"*(İbrahim, 14/43)* âyeti gereğince gönülleri boş heva ve heveslere kapılmış kalmış, kalpsiz ve vicdansızdırlar[43].

Allah'a gereği gibi kul olma inancıyla hareket eden kişinin, yaptığı her meşru iş ve söylediği her güzel söz nerede ve ne zaman olursa olsun zikirdir, ibadet niteliğindedir. Bize Allah'ı hatırlatan, O'na davet eden her şa-

hıs, ders, faaliyet, gayret, konuşma ve çalışma da zikirdir. Caddede yürürken, ahlâki kurallara riayet eden, ticaretinde dürüst davranan, insani ilişkilerinde kul hakkına riayet edenler zikir halindedir ve onlar zikir ehlidirler… Çünkü onlar, "zikr"i benimsemiş ve ona uygun olarak hareket etmişlerdir.

İnsan her durumda Allah'ı zikretmekle mükelleftir. Bir kulu, Allah'ı zikirden alıkoyacak hiçbir sebep olmamalıdır. Mü'min, rahatlık ve afiyette Allah'ı zikrettiği ve şükrettiği gibi; musibet, afet ve felâketler zamanında da Allah'a sığınmak, O'nun yardımını istemek mecburiyetindedir. Mü'minin bu sığınışı ve yapmakla Allah'ın rızasını kazanacağı her ameli, bir zikirdir.[44]

Sonuç olarak, Kur'ân ayetlerine baktığımızda zikir kavramının oldukça geniş bir anlam sahası mevcuttur[45]. Bu çalışmada gördüğümüz gibi "zikir" kavramı ile "zikrullah" terimi, sadece dil veya kalple Allah'ı hatırlamak veya bazı zikir ifadelerini belirli sayılarda söylemek değildir. Zikretme ibadetini bu şekilde anlamak, Kur'ân'ın "zikir" ve "zikrullah" terimlerinin anlamını oldukça daraltmak olur. Biz bu çalışmamızla bu tür zikrin olmadığını veya olmaması gerektiğini savunuyor değiliz. Gayemiz, ilmi ve dini bir hakikatin ortaya çıkmasıdır. Dil ve kalp ile yapılan zikir de zikirdir ama bu, Kur'ân'ın zikir olarak nitelendirdiği eylemlerin bir kısmıdır, hepsi değildir.

Hakikate ulaşmak, cüz'î veya kısmî bakış açısıyla değil, ancak bütüncül olarak bakmakla mümkündür. Binaenaleyh, namaz kılmak, namazda ve namaz dışında Kur'ân okumak, Kur'ân'da ve evrende mevcut olan ayetleri tefekkür ve tedebbür etmek, Allah'a itaat etmek; Kur'ân'ın hükümlerini öğrenmek, öğretmek, yaşamak, yaşanmasına yardımcı olmak gibi dil, kalp ve bedenle yaptığımız ibadetlerin tümü zikirdir. Kısaca her halimizde Allah'ı hatırlama ve hatırlatmaya yönelik olarak gerçekleştirdiğimiz bütün davranışlar, zikir kavramının anlam alanı içerisindedirler.

* Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
mbilgiz@yeniumit.com.tr

DİPNOTLAR

1. Ebu'l-Beka, Külliyat, s. 67, el-İsfehanî, Müfredat, s. 328; Ali Ünal, Kur'ân'da Temel Kavramlar, Nil Yay. İzmir, 1999, s. 21
2. Bkz. Elmalılı, I, 540-543.
3. Ramazan Yılmaz, Kur'ânî Kavramlar, Mahmut Çanga, Kur'ân-ı Kerim Lügatı, www.ikraislam.com, ansiklopediler, kavramlar ansiklopedisi, zikir kavramı, 19.01.2006
4. Bkz. Elmalılı, I, 540-543.
5. el-İsfehanî., s. 328, el-Maverdî, III, 189; er- Razî, XX, 37.
6. er-Razî, XX, 37
7. Hayrettin Karaman ve arkadaşları, Kur'ân Yolu, III, 356.
8. Celal Yıldırım, İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri, VII, 3317; Yusuf Kerimoğlu, Kelimeler Kavramlar, s. 345
9. Ebu'l-Beka, s. 67
10. Elmalılı, V, 3611
11. Kur'ân Yolu, III/342-343
12. Bkz., Zariyat, 51/49; Vakıa, 56/62; Ra'd, 13/19.
13. Tezekkür ifadesinin geçtiği bazı ayetler için bkz. Taha, 20/44; Fatır, 35/37; Zümer, 39/9; Ğafir, 40/13; Naziat, 79/35; Fecr, 89/23; ...
14. en-Nesefî, IV, 40; es-Sabunî, Safvet, III, 58.
15. Elmalılı, VI, 4094
16. İsfehani, s. 329
17. Tezkire ifadesinin geçtiği ayetler için bkz.,Vakıa, 56/73; Hakka, 69/12, 48; Müzzemmil, 73/19; Müddessir, 74/49, 54.
18. el-Maverdî, III, 393
19. Vehbi Efendi, Hülasatu'l-Beyan,VII, 3267
20. İlgili ayetler için bkz. Müddesir, 74/54; İnsan, 76/29; Abese, 80/11.
21. el-İsfehanî, s. 329.
22. el-İsfehanî, s. 329.
23. Elmalılı, III, 1974
24. Ayrıca bkz. En'âm, 6/90; A'râf, 7/2; Enbiyâ, 21/84; Ankebût, 29/51 vd…
25. Elmalılı, I, 540-543
26. Elmalılı, I, 540-543
27. Elmalılı, IV, 2362-2363
28. Kur'ân'ın zikir olduğunu ifade eden ayetlere ilişkin olarak bkz. Al-i İmran, 3/58; Maide, 5/91; A'raf, 7/63; Yusuf, 12/104; Hicr, 15/ 6, 9; Nahl, 16/43,44;Enbiya, 21/2,24,36,50; Tâhâ, 20/ 99;Furkan, 25/18,29; Şuara, 26/5; Yâsin, 36/11; Sad, 38/1,8,87;Fussilet, 41/41 Necm, 53/ 29; Zuhruf, 43/5,36,44; Kamer, 54/25; Kalem, 68/51,52; Mü'minûn: 74/71;Tekvir, 81/27; Talâk: 100/10
29. Tefekkür, tedebbür ve diğer ilim ifade eden Kur'ânî kavramlar için bkz. Musa Bilgiz, Kur'ân'da Bilgi Kavramsal Çerçeve ve Bilgi Türleri, İnsan Yay. İst. 2003.
30. Muhammed el-Behiy, İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 30, 189
31. Muhammed el-Behiy, İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar, s. 30, 189
32. Elmalılı, V, 3582-3583
33. Mevdudi , Tefhim, III, 585
34. Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, Kuran Yolu, IV/138.
35. Muhammed Esed, Kur'ân Mesajı, II, 732, dipnot: 24
36. el-İsfehanî, s. 328
37. Mevdudî, Tefhim,VI, 384
38. Kasım Turhan, "Kur'ân'da Felsefî Antropoloji", Bu Meydan Dergisi, Sayı: 1, İst., 1989, s. 89.
39. Beydavî, Envaru't-Tenzil, Dersaadet Yay. İst. tsz. I, 507; Ebussuud, İrşadu Akli's-Selim, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1990, V, 20; Elmalılı, IV, 2983.
40. Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, Kuran Yolu, III, 262-263.
41. Elmalılı, IV, 2983
42. Elmalılı, IV, 2983-2984'den kısmen özetlenerek iktibas edilmiştir.
43. Elmalılı, IV, 2984-2985'den kısmen özetlenerek iktibas edilmiştir.
44. Ali Ünal, Kur'ân'da Temel Kavramlar, s. 21; Resul Bozyel, "Zikir Üzerine", Haksöz Sayı: 8 (Kasım 91), s. 7
45. Zikr kavramıyla ilgili bazı ayetler için bkz. (Bakara, 2/114,152, 231, 239; Âl-i İmrân, 3/41, 135, 190-191; Nisâ, 4/103; A'râf, 7/200-201, 205; Enfâl, 8/2, 45; Ra'd, 13/28; İsrâ, 17/44; Kehf, 18/24, 28; Tâhâ, 20/41-43, 124; Hacc, 22/34-35)

Gazel

Bir lâhza beni hicr ile yâr eyleme yâ Rab
Cismim gam–ı firkatde nizâr eyleme yâ Rab

Endîşe–i ağyârını verme bana yârin
Bülbül gibi mihnet–keş–i hâr eyleme yâ Rab

Bî–dâne–i vasl olsa dahi mürg–i dil–i zâr
Gülzâr–ı temennâya hezâr eyleme yâ Rab

Ben mu'terifim bir güneh–âlûde zaîfim
Esbâb–ı riyâyı bana bâr eyleme yâ Rab

Bir dilberi ol şûh–i cefâ–cû gibi bî–rahm
Bir âşıkı Tâlib gibi zâr eyleme yâ Rab

Tâlib-i Bursevî

YENİ ÜMİT
Nisan - Mayıs - Haziran -2006 / 72

IŞIK EĞT. TİC. LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Fehmi ÇALIŞKAN

GENEL KOORDİNATÖR
Dr. Ergün ÇAPAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Zühdü MERCAN

SORUMLU SEKRETER
Recep ÇAKIR

İDARİ MERKEZ
İstanbul

YAYIN TÜRÜ
Yaygın Süreli

GÖRSEL YÖNETMEN
Engin ÇİFTÇİ

GRAFİK-TASARIM
Sinan ÖZDEMİR

YAYIN VE İLETİŞİM ADRESİ
Emniyet Mh. Huzur Sk. No : 5 Üsküdar / İSTANBUL
Tel : 0 (216) 318 1000 - Faks : 0 (216) 422 4140

ABONE VE DAĞITIM MÜDÜRLÜĞÜ
Bulgurlu Mh. Libadiye Cd. Haminne Çeşmesi sk. No : 20 P.K.72
Üsküdar / İSTANBUL
Tel : 0 (216) 522 09 99 - Faks : 0 (216) 443 98 34

BASILDIĞI YER
Çağlayan A.Ş. Gaziemir/İZMİR
Tel: 0 232 252 20 97 Faks: 0 232 252 21 00

BAYİ DAĞITIM
DPP A.Ş.

BASIM TARİHİ
Mayıs 2006

E-MAIL - WEB
www.yeniumit.com.tr • info@yeniumit.com.tr
Fiyatı: KDV Dahil 4 Y TL / 4.000.000 TL

TEMSİLCİLİKLER

Adana : 363 0134	Elazığ : 236 9563	Konya : 353 3963
Adıyaman : 213 4959	Erzincan : 214 8630	Kütahya : 224 7422
Afyon : 213 8883	Erzurum : 234 3914	Malatya : 321 8080
Ağrı : 215 2328	Eskişehir : 221 4651	Manisa : 231 8939
Aksaray :212 3977	Gaziantep : 215 1024	Mardin : 213 1091
Amasya : 218 7090	Giresun : 216 5516	Muğla : 214 0580
Ankara : 232 4274	Gümüşhane: 213 5026	Muş : 212 3198
Antalya : 244 9060	Hakkari : 211 4640	Nevşehir : 212 0361
Ardahan : 211 3890	İskenderun : 613 5957	Niğde : 232 2085
Artvin : 212 7224	İçel : 237 1350	Ordu : 225 2703
Aydın : 213 1151	Iğdır : 227 8141	Osmaniye : 812 3797
Balıkesir : 244 6494	Isparta : 218 9102	Rize : 213 1250
Bartın : 227 0170	İst.Anadolu: 492 8541	Sakarya : 278 4770
Batman : 212 1625	İst.Avrupa : 639 9221	Samsun : 432 7178
Bayburt : 211 4905	İst.Boğaziçi : 272 0111	Siirt : 223 4163
Bilecik : 212 1275	İst.Suriçi : 528 6597	Sinop : 261 6435
Bingöl : 213 7868	İzmir : 483 9038	Sivas : 224 5882
Bitlis : 226 9927	K. Maraş : 225 2756	Şanlıurfa : 313 8150
Bolu : 212 2343	Karabük : 412 5657	Şırnak : 216 3068
Burdur : 212 3066	Karaman : 214 2065	Tekirdağ : 261 7951
Bursa : 223 0031	Kars : 212 4068	Tokat : 212 1502
Çanakkale : 217 9484	Kastamonu : 212 1361	Trabzon : 326 3822
Çankırı : 213 3223	Kayseri : 222 2031	Uşak : 224 3546
Çorum : 212 4273	Kilis : 813 6353	Van : 210 0978
Denizli : 241 5156	Kırıkkale : 225 6606	Yalova : 813 0675
Diyarbakır : 228 8009	Kırklareli : 214 4025	Yozgat : 212 4672
Düzce : 523 6694	Kırşehir : 212 7446	Zonguldak : 253 1553
Edirne : 212 5165	Kocaeli : 322 0553	Kdz.Ereğli : 316 7422

YAYIN İLKELERİ
• Gönderilen yazıların yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir.
• Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
• Yazılar 3000 kelimeyi geçmemelidir.
• Türkçeyi kullanmada itina gösterilmelidir.
• Faydalanılan kaynaklar, metin içerisinde.. meselâ, (Yazır 1983, 2: 560) gibi, yazarın soy ismi, kitabın yayın tarihi, varsa cilt ve sayfa numarası ile kısaca verilmeli, daha sonra, yazının sonunda liste hâlinde açık olarak belirtilmelidir. Kitap isimleri italik yazılmalıdır.
• Yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.
• Dergimizdeki yazılar, başka yerlerde kaynak gösterilerek yayınlanabilir.
• Yayınlanan yazılar için te'lif ücreti ödenir.

İÇİNDEKİLER

Dini İlimler ve Kültür Dergisi

Yeni Ümit

İnsan, bedenî ve cismanî arzularıyla imtihan olduğu gibi, bazen dünyanın cazibedâr güzellikleriyle, maddî imkan ve servetle, iktidar ve kuvvetle, bazen bela ve musibetlerle, değişik ihtilaf ve iftiraklarla, bazen de içtimaî düzenin bozulması, toplumun anarşi ve kargaşaya girmesi.. gibi hususlarla da imtihan olur..

YAYSAT NO: 2006/2

ISSN 1300-2554

FİYATI: 4.000.000 TL 4 YTL